

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филозофски факултет

Институт за историја

ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНИЗМОТ ВО ОСМАНЛИСКИОТ ПЕРИОД

- магистерски труд -

Кандидат:

Петар Антонов

Ментор:

проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев

Скопје, 2023

СОДРЖИНА

Вовед.....	3
I. Поим и значење на македонизмот.....	7
II. Доктрината на македонизмот.....	18
III. Одредници на македонизмот.....	28
1. Македонија – оглед кон спознавањето на татковината.....	32
2. Македонскиот јазик и делата на македонските преродбеници.....	48
3. Борба за самостојна македонска црква.....	67
IV. Странските пропаганди и афирмацијата на македонизмот.....	78
V. Борбата на Македонската револуционерна организација и посведочувањето на македонизмот.....	101
Заклучок.....	109
Користена литература.....	111

ВОВЕД

Во македонската историографија, прашањето за македонската самосвест било тема на обработка како составен елемент од преродбата на македонскиот народ. Јазикот, просветата, учебникарството, борбата за самостојна црква и политичките пропаганди биле разработувани од македонските историчари уште од почетоците на научната историографска мисла, но не како една суштинска тема за дефинирање на македонизмот. За да се даде комплетна и јасна слика, потребно е во целост да се поврзат сите елементи и преку темелно истражување да се даде одговор на прашањето: Што всушност претставува македонизмот?

На почетокот од XIX век, македонскиот народ се наоѓал во сложена општествено-политичка положба. Нефункционалноста на Османлиската Империја и националните движења во Европа ја поттикнале преродбата на балканските народи, па и на македонскиот. Во таа смисла, потребно е научно да се објаснат белезите и процесите низ кои минувала идејата за македонската посебност. Токму затоа, треба темелно да се анализираат и поврзат основните елементи – територијата и името, јазикот и религијата, и да се даде појасна претстава за дејствувањето на македонските интелектуалци.

За разлика од сите националноослободителни процеси за државност на балканските народи, случајот со македонскиот народ драстично се разликува. Балканските народи биле потпомогнати од Големите сили и се врзувале со корените од славното античко и средновековно минато. Патем, успеале да изградат образовни и политички платформи и да ги втемелат во националните држави. Во нивните сфери на интерес значајно место заземала територијата на македонскиот народ, па затоа била мета на балканските политички пропаганди. Сепак, и македонскиот народ, по примерот на балканските народи, започнал да ги бара корените во минатото, спознавајќи ја Македонија како своја татковина. Преку борбите за македонскиот јазик и самостојна црква, започнале да ги прикажуваат белезите на македонската самосвест

на целата македонска територија. Голема тешкотија било „помакедончувањето“ на населението кое потпаѓало под туѓинско влијание. На почетокот од XIX век, македонскиот народ немал своја ослободителна организација и соодветна институција низ којашто би можел да ја канализира борбата за културно-просветно издигнување, како и да поведе политичка борба за конституирање на Македонија како самостоен политички субјект. Во прилог кон разјаснувањето на оваа проблематика треба да се воочат никулците на македонизмот коишто кон крајот на XIX век ги отвориле патиштата кон создавање на Македонската револуционерна организација (МРО).

Низ приложени докази ќе се обидеме да ги опфатиме првичните форми на идентификација со територијата на Македонија како одделна земја со право на политички живот. Особено внимание е посветено на последните децении од XVIII век кога можат да се воочат почетоците на македонизмот. Сознанието за припадност потекнува од XV век кога македонскиот народ се свртел кон минатото на македонската територија, татковината којашто била под османлиска власт речиси петстотини години. Со територијалното име „Македонија“ започнува именувањето на македонскиот народ како „македонски“ во документите на европските држави. Се разбира, често бил додаван и друг збор пред или по придавката „македонски“. Всушност, во нив се кријат основите за историските интерпретации во историографиите, без да се навлезе во суштината на термините коишто речиси секогаш се различни. Целта била да се означи населението, а не да се даде етничка или религиозна припадност. Овие ознаки често се користеле механички затоа што за османлиската власт и за Големите сили не постоеле други народи освен турскиот, а припадноста била детерминирана врз основа на религијата – муслимани и христијани.

Освен територијалното име „Македонија“ и ознаките за населението, треба да се истакне суштината на другите белези на македонскиот народ коишто го прават посебен. Првиот белег е религијата олицетворена преку борбата за возобновување на Охридската архиепископија. Во последните децении од XVIII век, македонскиот христијански народ останал без свое духовно и просветителско водство. Поради

огромниот притисок за погрчување од цариградските свештеници и грчкото граѓанство, македонскиот народ започнал да ги засилува барањата за возобновување на Охридската архиепископија и правел обиди за преземање на црковно-училишните општини. Втората дилема се поставува по прашањето за учебникарството во првата половина од XIX век, а во основата на ова прашање е македонскиот народен јазик. Треба да се истакне дека мноштво литературни дела ја покажуваат самосвеста преку црковнословенскиот јазик, па сè до јазичните наречја коишто се појавувале во манастирските центри. Тие, сепак, поставуваат лингвистички проблеми околу дефинирањето за тоа каков бил македонскиот јазик.

Во продолжение се обработени дејствувањата на политичките пропаганди, нивните влијанија врз македонскиот народ како главни чинители, но и кочничари за развојот на македонизмот. Духовите на балканските пропаганди за црковните прашања и за македонскиот народен јазик го демнеле македонскиот народ, сакајќи да ги остварат своите интереси. Во прв ред тоа се влијанијата на грчката, бугарската, српската, па и католичката и протестантската пропаганда чии интереси биле испреплетени како јазли.

Преку темелно истражување на документите, патописите и литературата се обидувам да го одврзам јазолот и да го прикажам насилното дејствување на пропагандите коишто му штетеле на македонскиот народ во развојот на неговата самосвест.

Во последниот дел од моето истражување ја објаснувам афирмацијата на македонската национална посебност и процутувањето на македонизмот. Македонската револуционерна организација, смислата на своето формирање и постоење ја нашла во истакнувањето на сите белези на македонизмот со што ќе ја афирмира посебноста на македонскиот народ до највисок политички степен.

Со анализа на постарата литература, документите, официјалните писма на истакнати личности, сè до поезијата и народното творештво, ги разработувам идеите, смислата и основите на македонизмот за да стигнам до историската вистина.

Би сакал да ја искористам можноста да му се заблагодарам на мојот ментор проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев за неговата несебична стручна помош додека го изработував овој труд. Постојаната достапност, стручното водење и критиките ми овозможија да научам како треба да се пишува едно научно дело. Патем, тој беше главен иницијатор за да започнам да размислувам, истражувам и пишувам на оваа тема којашто во последно време е многу актуелна и контроверзна, а јас со задоволство ја прифатив.

Историските околности во кои се наоѓа македонскиот народ денес повторно ги будат заспаните духови од XIX век и ја демнат Македонија. Токму затоа, потребно е да се засукаат ракавите, да се наоштрат перата и со силата на интелектот, разумот и аргументите да се зацврсти чувството на самопочит кај Македонците!

Исто така, сакам да им се заблагодарам и на членовите од моето семејство, како и на сите коишто директно или индиректно ми помогнаа при истражувањето.

I. ПОИМ И ЗНАЧЕЊЕ НА МАКЕДОНИЗМОТ

Терминот „македонизам“ првпат се појавува во статијата објавена од П. Р. Славев, под наслов „Македонското прашање“ во весникот „Македонија“ од 18 јануари 1871 година¹. Најпрво треба да се даде лингвистичко објаснување на терминот „македонизам“. Лингвистичкото значење на „македонизам“ не е соодветно за објаснување на историската појава. Овој термин погрешно се употребува во македонската историографија, во морфолошка (зборовна) смисла, а сè поприсутен е и во политичкиот говор. Небаре, некој македонски збор се појавил во говорите на некој странски јазик, па за него да се каже дека е македонизам во српскиот, грчкиот, бугарскиот, рускиот јазик итн.

Правилното објаснување на овој историски процес би бил македонство, македонољубие или македонштина. „Ако се направи лингвистичка паралела со другите балкански народи, според аналогија се добива: србизам, бугаризам, грцизам. Значењето на овие зборови е негативно: под ‘србизам’ обично се подразбира српски збор што навлегол во македонскиот. Но, исто така, се подразбира и српска асимилаторска политика насочена кон некого. Истото важи и за ‘бугаризам’ и за ‘грцизам’. Тоа се или натрапници во морфолошка (зборовна) смисла, кои треба да се отстранат од мајчиниот јазик, или идеологии што сакаат да загосподарат со туѓ идентитет и да го избришат².“ Но, во нападите на македонскиот идентитет, особено од страна на Бугарите, бугарофилите Македонци, и особено во нападите врз Блаже Конески, именката „македонизам“ многу често еволуираше и до степен на „македонштина“. „Ако се направи аналогија: ‘српство’ е едно (возвишено), ‘србизам’ е сосема друго. Или ‘хрватство’, наспроти ‘хрватизам’ и ‘хрватштина’. Или ‘словенство’, наспроти ‘словенизам’ и ‘словенштина’³. Оттука и пејоративот ‘македонизам’,

---

¹ Весник „Македонија“, Цариград, година V, бр. 3, 18. I. 1871 г., 21–24; види: Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Том први. Скопје, 1981, 208–210.

² В. Андоновски. Македонизам, македонство и македонољубие. Нова Македонија. Скопје, ед. бр. 24775, 5.11.2019, 9.

³ В. Андоновски. Какви се тие „Бугари“ кои имаат „македонска фабричка грешка“. Нова Македонија. Скопје, ед. бр. 25536, 31.5.2022, 9.

бугарски поимен тројански коњ, кој, за жал, и ние го усвојуваме, наместо да кажеме 'македонство'. Како да не сфаќаеме дека 'македонизам' за Бугарите значи само минлив 'политички правец' во рамките на бугарштината, а не македонска суштина и битие за што најмногу одговара зборот 'македонство'⁴. Одете на Србите кажете им дека имаат србизам, а не српство, или на Германците дека во нивниот народен дух (der Volksgeist)⁵ има малку и германизам.“

Патем, македонизмот претставува национална концепција во борбата за етнокултурна и државно-политичка еманципација на македонскиот народ како посебен ентитет во словенскиот свет. Се изразува од средината на XIX век, како процес за афирмација на посебноста на македонскиот јазик, историја и култура и за обновување на Охридската архиепископија како македонска црква⁶. Македонскиот поет Гане Тодоровски пред половина век ја создаде најкратката национална програма во светот, во еден збор: „македонствување“.

Уште на почетокот мора да се истакне дека терминот најчесто се употребува во соседните балкански историографии, од каде што е преземен во нашата историографија. Во нивните дела, терминот започнува да се употребува со разни конотации, и тоа најчесто негативни.

Прашањето за македонскиот народ и неговата припадност било во центарот на вниманието во балканските политички кругови. Најјасно тоа може да се согледа во

---

⁴ За овој термин се определува и Г. Калоѓера како најсоодветен при објаснувањето на историската појава. Види: Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век. Скопје, 2014, 65.

⁵ В. Андоновски. Македонизам, македонство и македонољубие..., 9.

⁶ Ова е дефиниција од енциклопедијата на МАНУ (Македонска енциклопедија, 2 М-Ш, МАНУ. Скопје, 2009, 819–820). Треба да се напомене дека во белешката на Б. Ристовски треба да се надолнат две работи. Првата е дека македонскиот народ го градел македонизмот не само врз словенската свест, ами и врз античката. Не случајно македонските преродбеници пишуваат дека Македонија е територија на славните Филип II и Александар Македонски на која живееле античките Македонци. Во процесот на етногенезата на средновековните народи учествувале неколку народи кои се измешале, па така се создале средновековните народи, Македонци, Бугари, Срби итн. Значи, во свеста на Македонецот е целокупниот историски континуитет на територијата Македонија, од антика до денес. Втората работа е временската рамка дека почетокот на македонизмот е во XIX век. Вистината е дека неговите почетоци се некаде во последните децении на XVIII век, со укинувањето на Охридската архиепископија на 16 јануари 1767 година кога прогрчкиот архиепископ Арсениј бил принуден да поднесе оставка. Понатаму, за македонизмот се вели дека прв јавно го апострофира бугарскиот културно-национален деец П. Р. Славејков (18.1.1971), го прокламира Г. Пулевски (1875), а „Лозарите“ (1892) и К. П. Мисирков го преименуваа како „македонски национален сепаратизам“, додека Б. Конески (1949) го афирмира како посебна струја во националноослободителното движење. Со ова последно мислење потполно се согласуваме.

бугарската историографија. Уште во статијата на П. Р. Славејков се забележува гневот на авторот кон македонските патриоти коишто започнале да ги бараат корените во славното минато на македонскиот народ. Овој гнев и горчина, преовладуваат во речиси сите трудови на бугарските историчари. Колку повеќе епитети употребуваат со терминот „македонизам“ и му придаваат негативно значење, толку повеќе нам ни даваат причини да се залагаме правилно да го објасниме и користиме. Ние нема да навлегуваме во психологијата на македонизмот⁷ како појава ниту ќе провоцираме само со цел да дојдеме до едно националистичко-шовинистичко објаснување, туку ќе се обидеме реално да пристапиме кон објаснување на значењето со прашање: Што значи македонизмот? Нема да напаѓаме ниту да браниме, одредени ставови⁸, а ниту пак да почнеме света војна за одбрана на честа на Македонија и македонизмот⁹.

За да се објасни суштината на терминот, потребно е да се навлезе длабоко во суштината на проблемите коишто постоеле во XIX век во Османлиската Империја. Точно е дека народите под власта на Османлиите се наоѓале во една исклучително тешка положба и дека причините за проблемот се испреплетени во сите сегменти од општествено-економските и политички случувања во Европа. За развојот на македонизмот како појава од крајот на XVIII век, потребно е да се разгледаат неколку прашања. Немањето на побројна граѓанска класа бил сериозен недостаток за да може македонскиот народ самостојно да ја развива својата национална концепција – македонизмот. За разлика од сите балкански народи, македонскиот народ бил попречуван во поглед на својот национален развој. Уште на почетокот од XIX век, кога се создавале нациите на Балканот, се појавиле и хегемонистичките идеи на соседните народи со свои проекции за големи држави. Во нив териториите отсекогаш се преклопувале врз македонската почва, па така го задушувале македонизмот. Во таквата ветрометина на балкански и интернационални сили, Македонците ќе ги

---

⁷ И. Цанов. Психологија на македонизма. Софија, 2009, 9.

⁸ Нема да правиме формулации или да ловиме лаги како во книгата на бугарскиот историчар Димитров.; Б. Димитров. Десетте лъжи на македонизма. Софија, 2000.

⁹ И. Цанов. Психологија на македонизма..., 25.

засадат крeвките корења кои подоцна ќе се размножат како длабоки општествено-историски корења¹⁰.

Мора да се истакне дека за разлика од сите други национални концепции на балканските народи, македонскиот се развивал без легални, политички, црковни, образовни или културни институции¹¹. Оттука, се гледа дека во првите децении од XIX век во Македонија не биле создадени никакви услови за општонародна свест на населението по неколку прашања. Веќе во педесеттите и шеесеттите години се појавиле овие дилеми и тоа од одредени учени луѓе¹², во врска со територијата, јазикот и црквата. Во осумдесеттите и деведесеттите години од XIX век започнале да се создаваат посериозни услови за развој на идејата за македонизмот во многубројните тајни кругови и здруженија, како во Македонија така и во другите држави, односно Србија, Бугарија и Русија. Некои од нив ќе започнат да издаваат весници и публикации кои јавно ја прикажуваат свеста за посебноста на македонскиот народ. Такви се, на пример, Младата македонска книжевна дружина со списанието „Лоза“ во Софија; студентското друштво „Вардар“ и Македонскиот клуб со списанието „Балкански гласник“ во Белград; Македонското научно-литературно другарство со списанието „Македонски глас“ во Санкт Петербург. Сите овие ги прикажуваат македонските гледишта и интереси на Македонија и Македонците¹³. Всушност, последните три децении на XIX век ја претставуваат позначајната фаза на развојниот пат на Македонците со јасни погледи кон нацијата, државата, црквата и јазикот¹⁴. Врската меѓу нив не била нова појава за создавање на нациите во XIX век¹⁵. Првенствено, при создавањето на национална свест, важна улога играла и културната традиција на народите¹⁶.

---

¹⁰ Б. Конески. Кон македонската преродба – македонските учебници од 19 век. Скопје, 1959, 9.

¹¹ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians. California, 2008, 61.

¹² Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 20.

¹³ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 96.

¹⁴ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 93.

¹⁵ P. Geri. Mit o nasijama. Novi Sad, 2007, 41.

¹⁶ Подетално за единството на народот и врските кои ги поврзуваат луѓето во германските кралства на културолошко ниво, види: Исто, 36.

Таков е примерот со националните движења на германскиот народ и балтичките народи коишто едвај излегле од првата културолошка фаза¹⁷. Во европската историја тешко е да се најдат слични примери, толку многу да се пишува за националниот карактер, каков што е случајот со македонскиот¹⁸. Затоа ниту една теорија за развој и постанок на нациите и национализмите не соодветствува на македонскиот случај. Не сите народи биле помогнати од други држави за сопствени интереси. Токму затоа не можеме со сигурност да кажеме и поставиме дали границите на државата би се совпаѓале со границите на нацијата¹⁹ која во почетокот од XIX век уште не била дефинирана кај Македонците. Се разбира, тоа не значи дека тој процес не бил започнат. Сепак, општествено-политичките состојби, силното црковно-грчко влијание, бугарската и српската пропаганда, го забавиле процесот на општонародно будење на македонскиот народ²⁰. Уште на почетокот од XIX век се појавуваат низа македонисти²¹ кои ќе го отворат патот на македонизмот, можеби, без да бидат свесни за тоа.

Будењето и создавањето на македонскиот национален идентитет е многу сложен и бурен процес. Потребно им било повеќе време отколку на дејците од другите балкански народи, во прв ред поради заинтересираните соседи коишто со сите сили го попречувале самиот процес.

Македонизмот предизвикал големи проблеми во политиките на речиси сите народи на Балканот. Долготрајната насилна борба за териториите на Османлиска Македонија и интензивните омрази и антагонизам се чини дека влијаеле во научните публикации на научниците, не само на Балканот туку и надвор од него. Оттука, најголемиот дел од литературата за македонското прашање и македонизмот е

---

¹⁷ Фаза во која се нашле и Македонците при немањето на држава и општествено-економски и политички центар, единствена обединувачка рамка претставувала културата, каде што се случувале превирања во процесот на културно-национален развој, па во тој контекст може да се прифати дека создавањето на македонската нација се одвивала, главно, според моделот нација – култура без држава, види: Балкански идентитети, Прилози од научно-истражувачкиот проект „Културната интеграција и стабилноста на Балканот“, Скопје – Софија, 2016, 69–70.

¹⁸ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација. Скопје, 1970, 5.

¹⁹ Е. Гелнер. Нациите и национализмот. Скопје, 2001, 9–10.

²⁰ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 95.

²¹ Како што П. Р. Славејков ги нарекува Македонците коишто ги осознале своите посебности од Бугарите во неговата статија „Македонски вџпрос“, во весникот „Македонија“.

длабоко испреплетена во тенденциозно и пристрасно толкување и го оптеретува јасното научно објаснување. Малкумина ова прашање не го третираат како засебно, туку строго го дефинираат како грчки, српски или бугарски проблем²². За да се објасни македонизмот и да му се даде значење ќе разгледаме дел од толкувањата во историографијата на нашите соседи, па потоа ќе го дадеме нашето толкување.

За Бугарите терминот „македонизам“ содржи сериозен анимозитет, па оттука негативна конотација. Се разбира, тоа се должи на погрешната политика којашто се водела кон македонскиот народ во втората половина од XIX век кога по Берлинскиот конгрес успеале да создадат национална држава. Агресивната бугарска пропаганда²³ само му дала поттик на ученото македонско население да ги користи сите расположливи средства за ширење на идејата за македонизмот меѓу неписменото македонско население. Според бугарските историчари, идејата за македонизмот претставува оружје на српската пропаганда во Македонија којашто се родила во посебен комитет проектиран уште во времето на Михајло Обреновиќ²⁴ и по иницијативата на белградскиот митрополит Михајло. Задачата им била да создаваат училишта надвор од границите на Српското Кнежество, да поставуваат српски учители и да шират српска литература и учебници²⁵.

Главен идеолог кој, според нив, станал татко на македонизмот е Крсте Петков Мисирков²⁶, иако тој се појавува како подоцнежен ширител на идејата. Во неговото дело „За македонските работи“, тој само научно го прикажал процесот на создавање македонска нација, посебноста на македонскиот јазик, црквата и влијанието на пропагандите. Истото она што неговите претходници го правеле во првата половина од XIX век. Меѓутоа, Бугарите ги толкуваат неговите идеи во полза на бугарската негаторска политика кон македонскиот народ²⁷, без да се земе предвид суштината на идејата којашто К. П. Мисирков ја дава во целост. Денес, обичниот Бугарин, на пример,

---

²² A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 79.

²³ Се појавува со формирањето на Бугарската егзархија во 1870 година.

²⁴ Се појавува околу 1868 година со формирањето на Одборот за просвета.

²⁵ К. Църнушанов. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 1992, 22.

²⁶ Исто, 20.

²⁷ Исто, 21.

ознаката „македонист“ приближно ја толкува на следниот начин – глупав човек (будала), кој живее на територијата на Република Македонија, кој ги мрази сите свои соседи во минатото, најмногу Бугарите, денес најмногу Грците, а утре веројатно најмногу Албанците, човек кој притоа има лажна општа претстава за неговото минато, сегашност и иднина.

Терминот „македонист“ во Бугарија е дури и навредлив и по правило луѓето не ги сакаат македонистите. „Во бугарската свест не се прави разлика меѓу ‘македонизам’ и ‘македонист’“. Македонизмот е појавата, а македонистот е носителот на македонизмот²⁸. Всушност, македонизмот и македонистите се највпечатливите термини. Бугарите, дури и лошо образованите, непогрешливо прават разлика меѓу македонизам и македонство, како меѓу македонист и Македонец. За нас (Бугарите б.н.), македонистот е само жител на Република Македонија, а Македонецот е Бугарин од географската област Македонија²⁹. Сите македонисти подеднакво ги носат најкарактеристичните белези на македонската психологија – нетолерантност, агресивност, заемна желба за дејствување и примитивна омраза кон соседните народи³⁰. Можеби најважниот концепт на македонизмот е создавање, наметнување и развивање чувство за македонска заедница во границите на Вардарска Македонија и надвор од нејзините територијални граници³¹. Категорично може да се каже дека српската национална доктрина е сплетена во териториите на денешна Република Македонија³².

Во бугарското објаснување на македонизмот, очигледно е дека според нив, идеологот на македонизмот е препознаен во т.н. „српски македонисти“. За бугарските историчари, вистинскиот творец и проповедник на македонизмот од почетокот од XIX век, е српскиот државник и дипломат Стојан Новаковиќ³³.

---

²⁸ И. Цанов. Психологија на македонизма..., 3–4.

²⁹ Исто, 5–6.

³⁰ Исто, 11–12.

³¹ Исто, 13.

³² Исто, 17.

³³ А. Църнушанов. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него..., 26–36.

Од досега кажаното, македонизмот за бугарските историчари претставува една измислица на која се потпираат македонските интелектуалци и учени луѓе кои од почетокот на XIX век започнале да ги бараат корените низ историјата и се оттргнале од бугарската припадност, но без да објаснат зошто го правеле тоа. Се разбира, тие биле под жестоко „српско“ влијание. Сето ова поддржано од Кнежеството Србија, на Бугарската држава ѝ претставува сериозен удар во нивното поимање на македонизмот како лоша појава на која ѝ робуваат и денешните Македонци.

Замижувањето пред фактите и анимозитетот полн со емоции за македонизам се сè повеќе застапени во бугарската историографија отколку научниот пристап. Ова создава тешкотии во обидот за разјаснување на терминот зашто „македонист“ во литературниот јазик се толкува како човек – научник којшто се занимава со изучување на македонскиот јазик и култура³⁴, соодветно на славист – изучувач на словенските јазици.

Од друга страна, пак, терминот „македонизам“ во српските политички кругови има сосема поинакво значење. Според српскиот политичар Стојан Новаковиќ³⁵, српската национална пропаганда би постигнала најголем успех ако на бугаризмот му се спротивстави македонизмот како етапа за отстранување на бугарската пропаганда во Македонија. С. Новаковиќ во 1888 година на својата влада во Белград ѝ предложил: „Бидејќи бугарската идеја, како што ни е познато, фати длабоки корења во Македонија, јас мислам дека речиси е невозможно сосема да се поколеба, изнесувајќи ја спроти неа само српската идеја. Таа идеја, се плашам, нема да биде во состојба, како чиста и гола спротивставеност, да ја потисне бугарската идеја, па затоа на српската идеја ќе ѝ биде од помош некаков сојузник кој би бил остро против бугаризмот, а кој во себе би имал елементи кои народот и народните чувства можат да го повлечат со себе, отцепувајќи се од бугаризмот. Тој сојузник го гледам во македонизмот или во извесни мудро обележани граници, во негување на македонскиот дијалект и македонската посебност. Нема ништо толку спротивно на бугарските тенденции како тоа. Со никого Бугарите не можат да дојдат во понепомирлива положба отколку со

---

³⁴ З. Мургоски. Толковен речник на современиот македонски јазик. Скопје, 2005, 626.

³⁵ Бил министер за просвета во Кнежеството Србија на 8 август 1872 година.

македонизмот³⁶.“ Најпосле, тука е уште една појава која не треба да се испушти од вид. Тоа е стремежот на Македонците да останат свои. Оваа појава започнува да се развива, особено во спротивставеноста меѓу бугаризмот и македонизмот од времето кога бугарската пропаганда започнала со панбугаризмот³⁷.

Од овој исказ³⁸ јасно се гледа дека меѓу српската политичка структура и македонските интелектуалци започнала една заедничка борба против бугаризмот во Македонија, борба во која Македонците барале поддршка од некоја држава³⁹. Всушност, сето она што Бугарите го окарактеризирале како синдром, српската политика сакала вешто да го искористи за остварување на сопствената пропагандна политика кон македонскиот народ. Оваа чудна соработка е само одраз на скриените намери на Србија. Новаковиќ и Србите имале три цели: да ги направат Македонците зависни од Србија, да ги привлечат кон нејзината кауза и да ги искористат за да го продолжат нивното влијание и интереси во Македонија. Но, ваквиот план не би можел да ги усогласи спротивставените интереси на двете страни – српската и македонската. Тој бил повеќе од корист на македонизмот, отколку на српството⁴⁰. Токму затоа Србите ќе го прекршат овој план, ќе ја отфрлат стратегијата и ќе започнат со поинакво дејствување во однос на македонското прашање и на македонизмот во втората половина од XIX век сè до Втората светска војна.

За грчкото поимање на терминот „македонизам“ можеме да кажеме дека во најголем дел станува збор за процес во кој македонската граѓанска класа талка низ србизмот и бугаризмот и дека тоа всушност е славјанизам. Нивниот фокус е насочен кон положбата на Цариградската патријаршија и црковните училишта во кои наставата е на грчки јазик, против налетот на србизмот и бугаризмот, додека во тој

---

³⁶ С. Димевски. Историја на македонската православна црква. Скопје, 1989, 524–525.

³⁷ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 264.

³⁸ Види: Писмо упатено од Стојан Новаковиќ до Владан Ѓорѓевиќ под бр. 221 од 4 декември 1888 година; Архив на САН, СС, бр. 25; План за потиснување на бугарското влијание од Македонија, види: С. Димевски. Историја на македонската православна црква..., 526–527.

³⁹ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација..., 387.

⁴⁰ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 76.

момент за нив македонизмот е српска или бугарска политика за остварување на нивните цели и државни интереси.

Меѓутоа, терминот „македонизам“ бара многу подлабински и суштествени објаснувања, а не надмудрувања со поимањата од историографиите на соседните држави, туку една сеопфатна анализа на сите белези, започнувајќи со неговата доктрина и идеологија, за територијата Македонија, македонскиот јазик и за црквата. Во прилог на ова, ќе го изнесеме само ставот на македонскиот културно-национален деец, писател, поет, публицист и општественик Ѓорѓи Динков Динката: „Време е да се запознаеме себеси, да го запознаеме својот народен живот, својата сила и моќ, своите материјални средства и своите духовни потреби, ако не сакаме трајно да останеме во темница, незнаење и необразованост. Неопходно е да се спознаеме себеси, својата баштина⁴¹, својата стара книжевност, својата положба, но исто така да ги запознаеме нашите словенски браќа, та да се зближиме со нив колку што е можно во духовно и политичко братство. Секој народ треба да го запознае своето минато за да може да работи на своето национално ослободување⁴².“

Во почетоците на шеесеттите години од XIX век треба да се истакне дека кај македонските учебникари се забележува македонска национална свест. Тоа не било условено само од мешавината на народностите во државата, туку нешто што е изразено кај голем број луѓе кои, како што се вели, биле „чисти“ Македонци и по мајка и по татко⁴³. Накратко кажано, македонизмот е првата фаза од спознавањето на македонскиот народ. Тој претставува никулец на создавањето на македонската национална свест. Ние ќе посветиме внимание само на таа појава за да објасниме дека станува збор за македонољубие и желба за сопствена, слободна и независна држава Македонија којашто влече историски континуитет уште од антиката. Втората фаза е националната свест којашто делумно се појавува на крајот од XIX век, а кулминација има на крајот на првата половина од XX век, кога македонскиот народ на еден дел од

---

⁴¹ Татковина.

⁴² Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 282.

⁴³ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 50.

етногеографската територија на Македонија направил своја национална држава на Првото заседание на АСНОМ, одржано на 2 Август 1944 година⁴⁴.

---

⁴⁴ Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Том втори. Скопје, 1981, 548–627.

II. ДОКТРИНАТА НА МАКЕДОНИЗМОТ

Кога се пишува за историјата на Македонија, треба да се води сметка за македонскиот идентитет кој го црпи својот легитимитет од повеќевиесеконските преданија, обичаите, заедничката меморија, менталитетот, јазикот, артикулираната свест за етнокултурна посебност, заедничкиот интегритет, револуционерните борби за создавање македонска држава, почитта кон традиционалните религиозни институции и наративот за припадност на одреден географски и историски простор⁴⁵. Во тој контекст, територијата и нацијата се неразделно поврзани, како од аспект на самоименувањето на одредена заедница на луѓе која тежнее кон самоиздвојување од другите така и од аспект на желбата за воспоставување на сопствен суверенитет врз определена територија⁴⁶. Така, двајца луѓе ѝ припаѓаат на иста нација само доколу споделуваат иста култура, при што културата значи систем на идеи, знаци, асоцијации и начини на однесување и комуницирање. Двајца луѓе ѝ припаѓаат на иста нација доколку, и само доколку, се препознаваат еден со друг како припадници на иста нација. Со други зборови, човекот ги прави нациите; нациите се производ на човековите убедувања, лојалноста и солидарноста. Една група луѓе, на пример, жители на определена територија или група која зборува определен, ист јазик, станува нација кога членовите на категоријата јасно ќе си признаат едни на други определени заемни права и должности врз основа на нивното заедничко членство во неа. Нивното заемно препознавање ги преобразува во нација, а не некои други заеднички особини, без разлика какви и да се⁴⁷.

Ова отстапува од револуционерните идеи од втората половина од XIX век кога револуциите станале тема на широки јавни расправи за националниот елемент во

---

⁴⁵ Љ. Коцарев. Предговор, Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. МАНУ, Скопје, 2021, А.

⁴⁶ Т. Чепрегенов, Ристовска-Јосифовска, Гушевска. Сведоштва за македонскиот идентитет (XVIII–XX век). Институт за национална историја, Скопје, 2009, 5.

⁴⁷ Е. Гелнер. Нациите и национализмот..., 13–14.

многународните империи каква што била османлиската. Народот се дефинирал според јазикот, етничката припадност и потеклото⁴⁸.

Постојаниот пад на Османлиската Империја го поттикнал подемот на национализмот меѓу христијанските народи во државата. Тие идеи од Западот започнале да се појавуваат на Балканот кон крајот на XVIII век, кога Француската револуција ги разнишала сите држави во Европа.

Кога пишуваме за состојбата на словенските народи под османлиска власт, мораме да истакнеме дека тие сè уште немале високоразвиена народна свест и дека ја стекнале на почеток од XIX век. Тие не мечтаеле за својата народност туку за својата земја од минатото⁴⁹.

Мора да се истакне дека поданиците на Османлиската Империја кои припаѓале на малата и сè уште малубројна граѓанска средна класа, вклучително и интелектуалците кои ги следеле случувањата, почувствувале отуѓеност од османлискиот систем, а договорениот status quo го отфрлиле како неприфатлив и туѓ. Во ваквата заостанатост и нефункционалност на османлиската држава, се создале услови за ширење на националните идеи на Балканот, кои дополнително го поткопале легитимитетот на османлиската власт⁵⁰.

Кога се мисли за Македонија, навидум решението е едноставно. Но, тоа тешко се вклопува во калапите што се создавале за формирање на национализмите и нациите во Европа и на Балканот. Тоа е така, пред сè, поради фактот што во Османлиска Македонија во последните децении од XVIII век речиси и да не постоела граѓанска класа, а бројот на учени луѓе бил навистина мал.

Националното будење на македонското словенско население кое го прифатило името „Македонија“ како национално, заостанувало зад националните идеи на балканските соседи. проблемот со неговиот развој лежи во натпреварот на

---

⁴⁸ P. Geri. Mit o nasijama..., 35–36.

⁴⁹ За примери каде што се наведени овие податоци, види: Брајлсфорд, Х. Н. Македонија – нејзините народности и нивната иднина. Сент Катеринс, 2018, 85–113.

⁵⁰ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 60.

балканските држави за приграбување на територијата Македонија, за срцата и умовите на народот којшто живеел во неа. Ваквото влијание претставувало сериозен удар за развојот и растежот на македонизмот меѓу населението⁵¹. Јасно се гледа дека Македонија и македонското население станале главен плен на различните странски пропаганди кои ги ловеле душите на живите, ама и на мртвите⁵².

1. Да се навратиме на средновековното минато на балканските народи и да насочиме еден поглед кон настаните и државните традиции за да го осознаеме коренот на доктрината на македонизмот.

Бугарија била првата поголема јужнословенска држава. Врвот на својата моќ го достигнала за време на владеењето на цар Симеон⁵³. Овде не нè интересираат подемите и падовите на Бугарското Царство, туку територијата на која била распространета државата што ја опфаќала Македонија. Тој балкански дел станал арена за политичко, црковно и културно војување за тоа кој да завладее со истиот⁵⁴. Потоа, македонската територија била центар на Самуиловото Царство од 969 – 1014 година. Односите меѓу Византија и Бугарија биле нарушени токму поради присвојувањата на македонските територии уште од почетокот на владеењето на династијата Асенови⁵⁵.

Во XIV век, Македонија била целосно опфатена со Српското Царство на царот Стефан Душан. Во нејзини рамки влегувала речиси цела Македонија⁵⁶. Српската држава се ширела на југ, а Македонија останала под нејзина власт сè до османлиското освојување на балканските земји⁵⁷, доколку го исклучиме краткотрајното шестгодишно управување на локалните македонските феудалци од XIV век⁵⁸.

---

⁵¹ Исто, 61.

⁵² Цитирано според искажаното мислење во статијата на проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев. Подетално, види: В. Ѓорѓиев. Битка за гробишта – бизарноста на пропагандите во Македонија. Годишен зборник на Филозофски факултет, Скопје, 2011, 177–182.

⁵³ Владеел во тој период (864 – 927 година).

⁵⁴ I. Vanac. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji..., 42.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 73.

⁵⁷ I. Vanac. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji..., 42.

⁵⁸ Подетално за распаѓањето на српската држава на цар Душан и создавањето на независни држави и поседа во Македонија во XIV век, до паѓањето на Македонија под османлиска власт, види: Историја на

При залезот на Османлиската Империја на Балканот во XIX век започнале да се создаваат нациите – грчката, српската и бугарската. Македонското прашање било повторно причина за обновување на судирите на балканските народи од средновековието⁵⁹. Тоа најјасно може да се забележи веќе во втората половина од XIX век и почетокот од XX век кога грчкиот, српскиот и бугарскиот народ создале свои национални држави со помош на европските држави и Русија.

Почетоците на државната традиција ги втемелиле врз национални митови, како и сите модерни нации и држави, барајќи ги корените длабоко во славното античко или средновековно минато. Затоа, уште во четириесеттите години од XIX век, кога веќе биле формирани Грција, во 1830 година, и Кнежеството Србија, како автономна провинција во рамките на Османлиската Империја во истата 1830 година, почнува борбата за Македонија. Бугарите се приклучуваат малку подоцна, во втората половина на XIX век⁶⁰. Грција и Србија веќе имале испреплетени интереси кон Македонија и тоа ги поделило во текот на XIX и почетокот на XX век.

Главната причина била стратешката и економската важност на Македонија. Нејзината територија зазема централно место во коридорниот пат којшто води од централна Европа до Медитеранот и низ долините на реките Морава и Вардар. Исто така, Македонија била посакувана затоа што на југот се наоѓа големото пристаниште во Солун, како и плодните рамнини. За нивните државни интереси, јасно било дека тој што ќе завладее со Македонија ќе доминира и на Балканот⁶¹.

Проблемот за развојот на македонизмот, но и македонското национално движење подоцна, лежи во недостигот на правна инфраструктура, како и на меѓународна симпатија, без културна, дипломатска или воена поддршка. Фактички, новородениот македонизам водел борба не само со теократската Османлиска Империја, туку и со трите експанзионистички балкански политики и нивните

македонскиот народ. Книга прва: од предисториско време до крајот на XVIII век. ИНИ. Скопје, 1969, 193–196.

⁵⁹ I. Banac. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji..., 42.

⁶⁰ Официјално по создавањето на Бугарската егзархија во 1870 година.

⁶¹ A. Roussos. Macedonia and the Macedonians..., 73.

заштитници од Европа⁶². Овде се истакнува и фактот што постојано треба да го имаме пред очи – економскиот и културно-политичкиот развој во Македонија бил многу позабавен во споредба со оној во соседните балкански земји: Грција, Србија и Бугарија⁶³.

Во вакви исклучителни услови за македонскиот народ, кој се наоѓал во исклучително тешка општествена и социјална положба во речиси пропаднатата и нефункционална османлиска држава, се појавиле жестоки борби и оспорувања на неговото потекло од страна на балканските соседи. Создадените теории за Македонците дека тие имаат грчко, српско или бугарско потекло не само што ги збунувало европските умови туку го отвориле и патот на пропагандите. Сите балкански политичари биле свесни за фактот дека судбината на Македонија наполно ќе зависи од народноста на „македонските Словени“ и начинот на којшто ќе бидат претставени пред светот.

Бугарските дејци започнале да го отфрлаат името „Македонија“ зашто божем било грчко, а пак народноста на Македонците да ја идентификуваат како бугарска. Токму и затоа со помошта на панславистичките организации, Бугарите започнале да создаваат политички групи од Македонци кои преку отфрлање на името „Македонија“ ќе докажат дека не се Грци, туку Бугари⁶⁴, што е многу добро смислена и вешта тактика. Уште еден многу важен факт којшто не треба да се заборави е тоа што во средината од XIX век терминот „Грк“ се употребувал за граѓанинот, додека под терминот „Бугарин“ се подразбирал селанецот.

2. Пишувајќи за положбата на македонската интелигенција и нејзиниот кривулест и трнлив пат од средината на XIX век, Г. Тодоровски заклучува дека образованите Македонци морале да се определат меѓу две идеи, односно две можни решенија кои се сведувале на прифаќање на грчката страна (хеленизмот) или бугарската страна (бугаризмот) бидејќи третиот излез „македонизмот“ тогаш сè уште

---

⁶² Исто, 61.

⁶³ Б. Конески. Кон македонската преродба – македонските учебници од 19 век..., 8.

⁶⁴ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација..., 131–132.

не постоел како реална шанса, како што се укажува „поради многу добро познатите причини“. Оваа констатација и не е целосно точна ако се земат предвид триесеттите години од XIX век кога мал број македонски граѓани го нашле „третиот“ излез во македонизмот. Преку отворените општински училишта во Велес, Скопје, Банско, Штип, Неврокоп, Прилеп, Куманово, Тетово и на многу други места, тие ќе се борат за настава на македонски народен јазик, а триесетина години подоцна, ќе започнат борби за возобновување на Охридската архиепископија.

Настапот на цариградскиот бугарски печат против македонизмот, особено против македонските учебникари и учебници, се одвивал во две фази во согласност со големобугарската политика во Македонија.

До создавањето на Бугарската егзархија во 1870 година и нешто потоа, бугарската пропаганда во Македонија сè уште немала толку силно влијание. Така единствената пропагандна политика се задоволувала преку печатот, правејќи благи укори поради издавањето на учебници на македонски народен јазик, а некогаш дури се служела со пофалби, прифаќајќи ги како корисна етапа во преминот од македонски кон бугарски јазик. Меѓутоа, по создавањето на Бугарската егзархија и по сила на околностите зајакнала бугарската пропаганда во Македонија. Го заострила својот однос кон македонизмот и преку својот печат не само што ги напаѓала македонските учебникари како предавници на бугаризмот туку индиректно им се заканувала.

Јасно е дека таквото јакнењето на бугарската пропаганда било закана за понатамошниот развој на македонското учебникарство и развојот на македонскиот народен јазик до степен на литературен. Мора да се напомене дека македонските учебникари умешно се врзувале со Егзархијата бидејќи морале да внимаваат заради својот животен опстанок⁶⁵. Конкретни случаи покажуваат дека економскиот момент бил од пресудно значење, но не значи дека потполно се приврзале или дека целосно ја прифаќале бугарската политика. Таков е примерот со Кузман Шапкарев⁶⁶ кој лавира

---

⁶⁵ С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла до создавањето на ТМОРО. Скопје, 1980, 102–103.

⁶⁶ Еден од најзначајните македонски собирачи на народни умотворби, публицист и еден од првите македонски учебникари. Тој има голема улога во развојот на македонизмот.

меѓу бугаризмот и македонизмот, гледајќи да биде во добри односи и со едните и со другите⁶⁷. Единствено македонистите, кои не биле под непосредно туторство на Егзархијата, продолжиле со македонизмот и издавањето на учебници и литература на македонски народен јазик, продолжувајќи го на тој начин континуираниот развој на македонизмот, воопшто⁶⁸.

Бугарската граѓанска класа, во прв ред интелекцијата, преку бугарскиот печат, по секоја цена настојувала да го прикаже македонизмот како умствување на „некои приватни лица“ кои „по не знам какви сопствени каприци и кеифови умствувале или бладале такво нешто“, нарекувајќи ги грчки „мажи“ или грцизирани Бугари, односно Власи.

Претходно објавената статија на П. Р. Славејков открива нешто повеќе за движењето и идеите на македонистите, притоа се согледува дека македонското движење не е умствување на некои приватни лица, туку етапа во развитокот на македонизмот, кога македонскиот народ сè почисто и појасно ја истакнува својата македонска особеност, бранејќи се од асимилаторските стремежи на големобугарската политичка пропаганда⁶⁹.

Се разбира дека економската состојба на македонската граѓанска класа понекогаш зависела од моќта на пропагандите, во прв ред од грчката. Овде ќе дадеме само еден пример од патописот на Стефан Бопчев⁷⁰ за ситуацијата во Воден по однос на финансиската зависност. Тој истакнува: „Поголемиот дел од населението е под влијаие на сеуништувачката ламија – грцизмот... Тие (Македонците б.н.) имаат свои интереси врзани за владиката бидејќи гледаат дека со откажувањето од него, ако не повеќе, ама некои од нивните претпријатија од кои имаат корист ќе пропаднат; овие македонски синови уште му се поклонуваат на воденското старче и му ја бакнуваат

---

⁶⁷ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 45.

⁶⁸ С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла..., 102–103.

⁶⁹ Исто, 104.

⁷⁰ Бугарски научник, книжевник, професор и виден политички и општествен деец – бугарски националист и поборник на големобугарската идеја.

десната рака, која секојдневно мисли за тоа како полесно да ја уништи народноста на нивните татковци⁷¹.”

3. Ако се погледнат историите на сите балкански народи во процесот на создавањето на нации, јасно се гледа дека Македонците не се исклучок, и дека и тие тргнале по истиот пат – свртување кон минатото. Во XIX век, кога под огромното влијание на револуционерните движења и романтизмот, а поради очигледните неуспеси на стариот аристократски поредок на политичката сцена, интелектуалците и политичарите создавале нации кои ги проектирале во далечното минато⁷².

Жителите на Македонија идејата за македонизмот ја темелеле врз основа на историјата од средниот век и од античко време на овој или оној дел од Македонија, но и на етнографски аргументи за заеднички обичаи и традиции.

Кога пишуваме за македонизмот и самоидентификување на македонскиот народ, тоа најјасно може да се согледа во „Славјано-македонската општа историја“ од Ѓорѓија Пулевски⁷³. Стремежот на преродбенските, како и на културните дејци во Македонија да ги изразуваат своите лични и идеолошки мисли низ поетски творби се отсликал и во други дела на Ѓ. Пулевски. Во таа смисла, како поет, Ѓ. Пулевски се претставува со патриотско-политичката поема „Самовила Македонска“ и со стихозбирката „Македонска песнарка“, двете отпечатени во Софија. Поемата и песните биле создадени заедно со мелодија и според современите, биле многу популарни меѓу македонската емиграција во Софија. Само од насловите, веднаш може да се забележи дека станува збор за национално маркирање на македонската територија, па дури и насловите на поетските творби го истакнуваат македонското име. Такви се, на пример: „Самовила Македонска“, „Плачење македонско“, „Македонциум ув прилог“ и „Жалост македонска“. Притоа, јасно се нагласени зборовите „македонски“ и „Македонец“. Тоа е најнепосреден одраз на историскиот мит, кога во официјалните документи на Македонското (Кресненско) востание

---

⁷¹ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци 1864 – 1874. Скопје, 2000, 284.

⁷² P. Geri. Mit o nasijama..., 31.

⁷³ Ѓорѓија Пулевски – македонски писател, лексикограф, историчар и воен водич. Од него ги црпиме сите податоци за македонизмот и македонската национална свест.

насекаде се потенцира македонскиот етноним⁷⁴. Тој го именува македонскиот народ со вистинското име, зборува за „словестност славјано-македонски“ и за јазикот на „македонските сојеви“ и „Македонци⁷⁵“.

Историјата на Ѓ. Пулевски е од огромно значење, пред сè заради фактот дека таа е првиот и најобемниот засега познат ваков историографски обид на модерен македонски јазик, со многубројни историски и етнографски податоци и со посебен дел посветен на граматиката на македонскиот литературен јазик за што ќе пишуваме во продолжение. Ѓ. Пулевски во својата Историја го воздигнува минатото на Македонците и посебно го истакнува словенскиот елемент во македонската етногенеза⁷⁶, што не значи дека останатите исчезнале во целост⁷⁷. За него, Александар Македонски е предокот на денешните Македонци⁷⁸. Тој започнува со прикажување на најстарата историја – од античката и средновековната историја, па сè до навлегувањето на Турците во Европа. На почетокот, Ѓ. Пулевски ја заснова книгата врз една посебна периодизација што ја следи сè до крајот. Тој ја прикажува македонската историја врз столбовите на големите држави што ги обележале историските епохи на Балканот од Македонското Кралство до Османлиската Империја. Всушност, низ призмата на македонската историја, раскажува и за другите народи, јазици и држави што биле создадени на балканскиот простор, но под сенката на големите империи: Римската, Византиската и Османлиската Империја, исто како и Херодот во неговата Историја.

---

⁷⁴ Балкански идентитети..., 78.

⁷⁵ Исто, 79.

⁷⁶ Македонска Александрида (Извадок од „Славјано-македонската општа историја“ од Ѓорѓија Пулевски), Подготовка и транслитерација: Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска. ИНИ. Скопје, 2005, 5.

⁷⁷ Според кажувањето на еден скопски учител, во еден словенски ракопис било забележано дека до доаѓањето на Турците во Скопје имало четири народности, но по муслиманското навлегување, останала само една, и тоа словенската, а другите исчезнале. Ставот на Е. Тимаев во неговиот патопис за Македонија од 1865 година оди во полза на тврдењето на Пулевски во неговата „Историја“ која е напишана околу 1892 година, непосредно пред неговата смрт, значи, неполни 30 години претходно. Види: А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 30.

⁷⁸ Ѓ. Пулевски. Славјано-македонска општа историја. Софија, 1892; Ѓ. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 106.

Освен тоа што Ѓ. Пулевски ги набројува како македонски владетели сите цареви и кралеви што стоеле на чело на државите во кои влегувала Македонија низ историјата, сепак тој ги истакнува периодите на автохтоните држави и владетели како најсветли точки од минатото на Македонците. Еден од најважните и најинтересните делови од Историјата на Ѓ. Пулевски е неговото опширно и подробно раскажување за најстарата историја на Македонија и Македонците⁷⁹.

Ова е само еден мал пример како се создавале македонизмот и македонската национална свест, без исклучок. И македонскиот народ има свое славно минато кон кое се свртел како и сите балкански народи, и по истиот принцип го создавал својот национален мит. Така се поставени и почетоците на македонизмот, врз кои подоцна ќе започнат да се прават посериозни чекори за создавање на македонското национално револуционерно движење кое ќе гради национална свест кај Македонците.

Македонизмот не е иредентистичка ниту реваншистичка креација, како што се тврди во „Психологијата на Македонизмот⁸⁰“ и како што тврдат некои бугарски историчари, политички новинари и политичари, ниту кон Бугарите ниту кон некоја соседна држава, туку напротив – македонскиот народ се идентификува со своето, без да го краде или напаѓа туѓото.

---

⁷⁹ Македонска Александрида..., 5–6.

⁸⁰ Како што вели авторот, станувало збор за научно-популарно дело, ама такво нешто не постои. Едно дело е или научно или популарно. Трето нема. Иако пишува за мирољубивоста на бугарскиот мит, нетолеранцијата и гневот кога пишува за македонскиот, етикетајќи го како психијатриска болест, го туркаат во конфузија. Дури и се впушта да ги дијагностицира Македонците за нивните заблуди и притоа бара спасоносен лек. Види: И. Цанов. Психологија на македонизма..., 26.

Само тој знае зошто се изложил на опасноста да се зарази со болештиите на македонизмот и да го преточи тоа во „научно-популарен“ роман. Провокациите во неговата книга нема да бидат цитирани во продолжение бидејќи се нерелевантни и емоционални, и истите не се во корелација со овој труд.

III. ОДРЕДНИЦИ НА МАКЕДОНИЗМОТ

Кога се дава објаснување за македонизмот, најпрво мора да се истакне кои се неговите одредници. Дефиницијата за македонизмот, накусо кажано, претставува национална концепција во борбата за етнокултурна и државно-политичка еманципација на македонскиот народ како посебен ентитет на Балканот. Територијата и името „Македонија“ се непроменлива оска во градењето на идентитетот во текот на целата историја на македонскиот народ, додека пак, јазикот, религијата и културата се развојни категории. Тие се обликувале според етнокултурните интеракции меѓу разните етнички и културни ентитети коишто меѓусебно влијаеле на овие прашања – присилно или еволутивно⁸¹. Без постоење на македонскиот народ и територија, не би можела да се развива ниту една одредница на македонизмот. Впрочем, меѓу народот и територијата, името „Македонија“ е алката за идентификување којашто е карактеристична појава уште од рановизантиската епоха, па така според името на државата се нарекувало и населението, без оглед на неговото етничко потекло кое во тоа време не играло значајна улога⁸². По укинувањето на Охридската архиепископија, македонскиот народ бил во духовен мрак. Токму затоа, во последните децении на XVIII век, со духовна доминација на грчката црква започнало македонското будење. Речиси сите подоцнежни видни чинители на македонизмот се бореле против грчката духовна хегемонија, иако биле школувани во грчките ќелијни училишта и писменоста ја примале на грчки јазик⁸³.

Во историографијата владее мислење дека почетоците на македонизмот и преродбата на македонскиот народ започнале како процес на „погрчените“ Словени. Македонците со иселувањето од селата и населувањето во градовите, кон крајот од XVIII век и почетокот од XIX век, биле соочени со грчкиот јазик не само при

---

⁸¹ Балкански идентитети, 69.

⁸² С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла..., 11.

⁸³ Но, иако користеле грчко писмо, тие пишувале на свое наречје како што може да се согледа од зачуваните документи. Види: А. Динев. Народносната свест на македонските Словени. Превод, белешки, предговор, белешки за личностите: Н. Проева. Скопје, 2022, 15–16

богослужбата во црквите туку и во наставата во училиштата, но се подразбира, не подеднакво во сите македонски градови⁸⁴. Токму затоа, дел од Македонците кои се описмениле во вакви околности во Османлиска Македонија, ја создале македонската граѓанска класа којашто го употребувала грчкиот јазик. Меѓутоа, на почетокот од XIX век кога се формира покомпактната македонска граѓанска класа што стекнала извесна економска моќ, таа добила поголема улога во животот на чаршијата. Таа почнала да покажува интерес за зацврстување на сопствената положба на културно-општествен план. Тој стремеж се забележува во обновувањето на манастирите и црквите, создавањето на школи кои сè уште биле означувани како „келијни училишта“, како и во литературата пишувана на народен македонски јазик и црковните прилики⁸⁵.

Во втората половина од XIX век, освен грчката, започнуваат да се појавуваат и српската и бугарската идеја за населението во Османлиска Македонија со што се отежнува целокупната перцепција за себеидентификација на македонската граѓанска класа. На почетокот од XIX век, македонската граѓанска класа се идентификува со терминот „Грци“, а поради сличноста на јазикот, и како „Бугари“ или „Срби⁸⁶“. Овде мора да се даде едно објаснување. Кога некои Македонци го прифатиле именувањето „Бугарин“ или „бугарски“, тогаш тој процес треба првенствено да се сфати во контекст на борбата против грцизмот и неговата доминација. Патем, основната идеја во првата етапа од развојот на македонизмот се дефинирала како борба против Цариградската патријаршија⁸⁷. Прифаќањето на бугарското име значело спротивставување на грцизмот бидејќи термините „Бугарин“ и „бугарски“ уште од средновековието се користеле како ознака со која се прави разлика од сè што е грчко.

Терминот „Бугари“, во словенскиот свет во рамките на Османлиската Империја, значел словенска алтернатива на грцизмот. Во тој контекст, делумно го користат и браќата Миладиновци, Партениј Зографски, Григор Прличев, Кузман Шапкарев,

---

⁸⁴ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација..., 72–73.

⁸⁵ Б. Конески. Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози. Скопје, 1986, 6.

⁸⁶ Н. Проева. Триптих за македонскиот идентитет, огледи за македонското самосознание од средниот до новиот век. Скопје, 2018, 14–22.

⁸⁷ А. Динев. Народносната свест на македонските Словени..., 25.

браќата Петровиќ, Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Ѓорѓи Динката и многу други. Се разбира, за овие македонски преродбеници се користела ознаката „Бугари“ за да се укаже на различноста од грчката нација, јазикот и културата, но не и да се поистоветат како бугарски народ, како што вешто се манипулира во бугарската историографија. Лавирањата на македонските преродбеници по прашањето за националниот идентитет не треба да се доживува како бугаризам бидејќи нема реална основа за тоа⁸⁸. Дури и во Бугарија, хеленизмот се појавил пред создавањето на бугарската држава, па значи ли тоа дека богатите бугарски трговци кои се идентификувале со таа ознака, се Грци?

Суштината на проблемот за себеидентификација е многу комплексен кај Македонците. Не случајно оваа ситуација бара објаснување на состојбите на Балканот затоа што станува збор за стапица во која се фатиле македонските преродбеници, се разбира несвесно. Најдобар пример е Џинот кој од бугарска ориентација преминал во српска, а потоа работел во унијатско училиште⁸⁹, или К. Шапкарев кој балансира, па и многу други македонисти. Овде не треба да се исклучи и познатиот факт на македонските интелектуалци кај кои освен термините „Бугарин“ и „Србин“, многу често се појавуваат и термините „Славјанин“ и „Македонец“⁹⁰. Може да се зборува за доминација на терминот „Бугарин“ меѓу македонските интелектуални и официјални кругови, меѓутоа не смее да се занемари сè почестата појава на именување со терминот „Македонец“. Тоа значи дека означувањето на Македонците постоело од средината на XIX век, навистина повеќе како географска ознака, за да се придвижат механизмите за раѓање на македонската идеја и чувството за припадност. Македонизмот го достигнал целосниот интензитет во последните децении од XIX век.

За перцепцијата за македонскиот народ и неговата припадност, ќе истакнеме едно мислење на Карл Хрон⁹¹. Тој истакнува: „По мои сопствени студии и српско-

---

⁸⁸ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 88–89.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто, 91.

⁹¹ Австриски публицист, панславист, општественик запознаен со македонското прашање, го истражувал потеклото на македонските Словени, но и истражувал за сличноста на македонскиот јазик со српскиот и бугарскиот.

бугарскиот спор, дојдов до убедување дека Македонците, како по својата историја така и по својот јазик, се посебна народност, значи ниту се Срби, а уште помалку Бугари, туку потомци на оние словенски преселници кои го населувале Балканскиот Полуостров уште пред српската и бугарска инвазија, и кои, подоцна не се измешале ниту со една од овие нации⁹².” Во прилог на ова, најдобрата дефиниција за македонизмот ни ја дава Г. Пулевски кога вели: „Народ се вељид, људи који се од еден род и који зборувајед еднаков збор, и који, живувајед и кои се другарад еден со други, и који, имајед једнакви обичаји и песни и весеља, тије људите ји викајед народ, а место во које живувад народ се вељид отечество⁹³, од тои народ... Така и Македонциве се народ и местово њивно је Македонија⁹⁴.”

Во вака нацртаниот XIX век, Македонија сè уште била дел од Османлиската Империја. За припадноста на Македонците во процесот на етногенезата и асимилацијата на македонскиот народ, големо влијание имала пропагандата. Тоа се забележува во и меѓу Македонците кои се иселиле вон границите на Империјата, како и од формуларите што ги пополнувале во кои час се декларирале како Срби, час како Грци, а некои од нив и како Османлии бидејќи дошле од Османлиската Империја. Меѓутоа, треба да се каже и истакне дека имало луѓе кои секогаш свесно се декларирале како Македонци затоа што така се чувствуваале и доаѓале од Македонија⁹⁵.

Примери за ова постојат уште од почетокот на XV век кога многу појасно се истакнува посебноста на македонскиот народ отколку на почетоките од XIX век, кога настанува една етничка мешаница меѓу народите под османлиска власт.

Во однос на јазикот, не постоела можност да има грчки училишта во Македонија, а да не се употребува и македонскиот како помошен јазик. Грчкиот јазик бил непознат и туѓ за обичниот граѓанин. Не можеле да се употребуваат српскиот и бугарскиот без помошта од македонскиот јазик. Не можело да се води борба за

---

⁹² К. Хрон. Народноста на македонските Словени. Скопје, 1966.

⁹³ Татковина.

⁹⁴ Г. Пулевски. Тријазичник. Белград, 1875, 49.

⁹⁵ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина. Скопје, 1985, 48.

духовна слобода ако народот бил под црковна доминација на Цариградската патријаршија и Бугарската егзархија. Оттука се појавува потребата да се објаснат сите испреплетени одредници на идејата за македонизмот. Затоа фокусот треба да се насочи на сите негови белези, притоа јасно посведочени во историските извори.

1. Македонија – оглед кон спознавањето на татковината

1.1. Името „Македонија“ и македонско население се посведочени во многу извори со коишто располагаме. Пред сè, тие потекнуваат од литературата создавана во европските држави уште од времето на навлегување на Османлиите на Балканот. Во нив, речиси секаде Македонија и Македонците се истакнати како одделни субјекти од другите балкански држави и народи. Точно е дека на почетокот од османлиското владеење, името повеќе е ознака за територија којашто е во рамките на Османлиската Империја, меѓутоа треба да се истакне дека кон крајот од XVIII и почетокот од XIX век, ознаката добива подлабоко значење, а не само како дотогашното територијално бележење. Тоа значи постоење на самосвест за татковината и посебноста.

Во прилог на ова ќе обрнеме внимание на изворите по хронолошки редослед, започнувајќи од XV век. Првиот податок од изворите со којшто располагаме е од 1433 година во делото „Патување преку морето“ на Бертрандон де ла Брокиер. Во него, авторот пишува: „И јас си припомав за големата потчинетост во која Турчинот го држи царот во Цариград и сите Грци, Македонци и Бугари, па и деспотот на Русија и сите негови поданици, што е многу жално за целото христијанство...“ Во продолжение на текстот, пишува: „А исто така, како што порано кажав, многу христијани кои присилно го служат Турчинот, како Грците, Бугарите, Македонците, Албанците, Есклавоните⁹⁶, Рисјанците и Србијанците, поданици на деспотот на Русија и Власите⁹⁷...“ Според ова, веќе во XV век имаме јасна диференцијација на народите што потпаднале под власта на Османлиите и дека муслиманска држава ги заробила

---

⁹⁶ Види белешка: Документи за борбата на македонскиот народ..., 135.

⁹⁷ Исто.

христијаните. Овде јасно се воочува македонскиот народ како посебен, а не како што се тврди.

Следниот пример е податокот кој го наоѓаме во проектот на Павле Мавроцен⁹⁸ за преземање експедиција против Османлиите. Во планот, тој пишува: „Кога ќе бидат разбиени непријателските сили и никој не се сомнева дека цела Бугарија, Србија, Босна, Македонија, Епир, Тесалија, Грција или Атика, и Пелопонез, веднаш ќе се вратат кон верниците, дури веднаш штом војските ќе ги нападнаат границите на непријателот⁹⁹...“ Овде се наброени териториите на некогашните средновековни држави за коишто знаел овој венецијански пратеник. Значи и Македонија била препознаена како посебна средновековна држава. Од истиот проект може да се види податокот каде што се наброени народите: Тесалците, Грците, Пелопонесците, Епиротите и Македонците кои сакаат да се одметнат од непријателот¹⁰⁰ (Османлиите б.н). Значи, македонскиот народ бил издвојуван како посебен уште во XV век.

Друг пример со вакво издвојување на народите со христијанска религија датира од 1466 година во милостината што ја бара охридскиот архиепископ Доротеј¹⁰¹ за сите Македонци, Бугари, Срби и сите други северни земји¹⁰². Од овој податок треба да се истакне дека сите наброени народи живееле на Балканот под османлиска власт во овој момент кога најголем дел од нив биле под јурисдикција на Охридската архиепископија.

Во описот за Македонија од Џо Марио Дејли Анџиолело од 1470 година можат да се воочат границите на Македонија во којашто живеат Македонци, Власи и Грци¹⁰³. Се разбира, кога се мисли на границите на Македонија мора да се истакне дека на таа територија живееле многу народи, а границите на државите во втората половина од

---

⁹⁸ Венецијански пратеник.

⁹⁹ Документи за борбата на македонскиот народ..., 136.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ с. 1452 – 1466 година.

¹⁰² Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име (извори и анализа). II издание. Тетово, 2022, 126.

¹⁰³ Документи за борбата на македонскиот народ..., 136–138.

XV век постојано се менувале како резултат на војните. Оттука, меѓу другите, авторот ги препознава и издвојува и Македонците.

Од 1505 година наоѓаме податок од Феликс Петанчиќ кој опишува дека Стримонскиот мост ги дели Македонците од Бугарите¹⁰⁴. Од овие два документа може да се забележи дека во речиси ист временски период се прави разлика меѓу Македонците и Грците, како и меѓу Македонците и Бугарите, што оди во полза на нашето тврдење дека не станува збор за измислен народ како што се тврди, туку се создава јасна слика.

Интересен е податокот од епистоларите на Слеченскиот манастир – Демирхисарско, напишан на македонски народен говор со словенско писмо од XVI век. Тука може да се прочита писмото упатено до султанот на османлиската држава, Сулејман Величествениот, цар на сите земји, романски и македонски и бугарски и српски и беломорски и црноморски и анатолиски и мисирски (египетски б.н.). Ова покажува дека македонските свештеници имале јасна национална свест за посебност и притоа ги познаваат и другите земји и народи. Патем, од податокот може да се согледа дека за Македонците, султанот бил нивниот цар¹⁰⁵. Писмото, завршува со благослов: „Нека ти се многу години, (честити б.н) царе!“

Во патописот на Пјер Белон, пак, можат да се посведочат јужните граници на Македонија¹⁰⁶. Тој пишува: „Појдовме од планината Атос за да стигнеме до Салоника, каде што дојдовме за два дена. Салоника е голем град, многу познат и богат, по старо наречен ‘Тесалоника’, за којшто спомнува и св. Павле. Тој се наоѓа во Тесалија¹⁰⁷, којашто граничи со Македонија¹⁰⁸.“

Дека територијалното препознавање на Македонија и населението коешто живее во овие граници е македонско не треба само да се нанижат податоците. Преку

---

¹⁰⁴ Б. Светозаревиќ. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 127.

¹⁰⁵ М. Георгиевски. Македонски писмовници (епистолари) од XVI и од XIX век. Скопје, 2015, 24.

¹⁰⁶ Документи за борбата на македонскиот народ..., 138.

¹⁰⁷ Овој податок не е точен бидејќи северната граница на Тесалија е планината Олимп, значи Солун се наоѓа во Македонија.

¹⁰⁸ Документи за борбата на македонскиот народ..., 138–139.

примерот што го даваме, нема потреба да толкуваме, туку само ќе го погледнеме примерот на еден познат македонски интелектуалец и прв печатар од Македонија, Јаков од Камена Река, кој во предговорот на својата книга „Часослов“ од 1566 година, запишал: „Излегов од Македонија, татковината моја и влегов во западните земји близу до стариот Рим, во градот Венеција¹⁰⁹...“ Ова излагање претставува јасен показател дека Македонија не била изгубена од свеста на иселениците од татковината и дека не е само територијално спознавање на некоја земја, туку чувство за сопствената татковина, како што запишал авторот.

Во контекст на препознавањето на територијата како своја татковина, треба да се истакнат неколку писма од охридските архиепископи во коишто се набројуваат териториите од дијецезата на Охридската архиепископија¹¹⁰. Првото писмо е од архиепископот Гаврил¹¹¹ до надвојводата Фердинанд Хабзбуршки. Тој го известува за состојбата на христијаните под османлиска власт, и нагласува: „Меѓу нашите области го имаме Охрид со кого се именуваме, понатаму меѓу нашите земји ги имаме Бугарија, Србија, Македонија, Олтенија, Ботанија и унгарска Влашка¹¹².“ Второто писмо е од архиепископот Атанасиј¹¹³ кој барал странска помош за кревање востание против османлиската власт, а териториите што ги набројува се: Србија, Босна, Далмација, Албанија, Црна Гора, Долна Македонија, Грција, Тракија и Бугарија¹¹⁴. Ова значи дека и црковните великодостојници во Охридската архиепископија која сè уште не е укината, јасно ја дефинираат Македонија како посебна територија од другите.

---

¹⁰⁹ Исто, 139.

¹¹⁰ Охридската архиепископија во првата половина на XVI век, околу 1530 година, имала одредени измени. Таа била стеснета на север и на исток, додека на запад се проширила. Границата тргнувала некаде под градот Призрен, извивала на северозапад, па по реката Дрим и покрај Скадар се спуштала кон Јадранското Море, некаде кај утоката на реката Бојана. На север преку Далмација и Босна избивала на реката Сава, па по нејзиниот тек до близина на Сремска Митровица, завивала на север, го минувала Дунав кај Вуковар. Оттаму, на исток преку реката Тиса и Банат, слегувала на Дунав, од каде што се спуштала на југозапад, па од градот Ниш по истата линија одела кон југ (како на почетокот на XV век). На тој начин, во нејзината дијецеза влегувале Македонија и Албанија во старите граници, потоа Стара Србија, Црна Гора, Србија (без Тимочко), Срем, Бачка и Банат. Подетално за измените на дијецезата и епархиите под јурисдикција на Охридската архиепископија, види: С. Димевски. Историја на македонската православна црква. Скопје, 1989, 230–231.

¹¹¹ с. 1572 – 1588 година и повторно 1592 – 1593 година.

¹¹² Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 133.

¹¹³ Првпат во 1596 – 1598 година, вторпат во 1606 – 1614 година и по третпат во 1614 – 1615 година.

¹¹⁴ Види: Документи за борбата на македонскиот народ..., 145–147.

Во 1620 година во едно писмо до папата Павле V, далматински бискупи барале во Колеџот во Лорето да им се доделат места на питомци – Срби, Бугари и Македонци кои во иднина нема да имаат причина да се обраќаат до Светиот престол за стипендии¹¹⁵.

Уште еден пример имаме од иселеникот Софрониј од Османлиска Македонија кој во 1661 година дошол во Москва и кој претставувајќи се како митрополит на Филипопол и Драма, барал милостина за македонскиот народ¹¹⁶.

Во книгата на Јохан Клаувер од 1668 година се споменуваат Мизите, Епирците и Македонците¹¹⁷. Ова се само мал дел од податоците со кои располагаме и воочуваме јасни изделувања на балканските народи. Тие, сепак, ставаат јасно до знаење дека посведочувањето на македонскиот народ како посебен е континуирано забележан за време на османлиското владеење на Балканот.

Во продолжение истакнуваме податоци од два важни документа кои сериозно треба да се земат предвид. Во нив не станува збор за сомневање во информациите што ги даваат разни странски автори или патописци, туку за официјални државни документи. Речиси е неверојатно да постои незнаење за состојбите на Балканот од една од најсилните држави од овој период – Австроунгарија. Првиот е „Манифестот на австрискиот цар Леополд I¹¹⁸ до балканските народи“ од 1690 година, каде што царот ги набројува народите што живеат низ цела Албанија, Сервија, Мизија, Бугарија, Силистрија, Илирија, Македонија и Рашка, како и другите народи¹¹⁹. Вториот извор е „Заштитното писмо на царот Леополд I за македонскиот народ¹²⁰“ и претставува најјасниот пример за препознавање на македонското население во географскиот простор Македонија. Ова заштитно писмо за нас е многу важно бидејќи од неговата содржина дознаваме дека уште на крајот на XVII век се споменува македонскиот народ (Gens Macedonica/Gentem Macedonicam) што противречи на оние мислења дека

---

¹¹⁵ Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 140.

¹¹⁶ Исто, 143.

¹¹⁷ Исто, 144–145.

¹¹⁸ Владеел од 1658 до 1705 година.

¹¹⁹ Документи за борбата на македонскиот народ..., 157–158.

¹²⁰ Исто, 158–159.

македонското народносно, а потоа и национално име било од поново време¹²¹, како што се тврди. Кога станува збор за официјални државни документи, набројувањето на териториите не е случајност. Освен царот Леополд I, за статусот на христијанските народи под османлиска власт се заинтересирал и рускиот цар Петар Велики¹²².

Тоа е и првиот податок којшто датира од почетокот на XVIII век со кој располагаме. Станува збор за документ со којшто Петар Велики се обраќа до истакнати митрополи, губернатори, кнезови и војводи на сите христијански народи од Србија, Македонија, Црна Гора, Херцеговина и други, во името на верата и јазикот, да дадат помош во случај на војна со Османлиската Империја¹²³. Значи, и Руското Царство ја препознава Македонија како одделна територија.

Во 1737 година, во разни места во округот на Пешта биле регистрирани голем број трговци од Македонија¹²⁴. Таков е примерот со браќата Деметер и Русе Томашкович кои во 1737 година воделе спор за наследството од нивниот татко што се наоѓало во Македонија.

Друг пример е записот во книгите од 19 ноември 1737 година во Варшава каде што за почесен граѓанин бил запишан Томас Капамаил, „роден во Македонија¹²⁵“.

Постоеле луѓе и од другите градови кои биле иселени од Османлиска Македонија во Австриското Царство. Така, во градот Ѓер, во книгата „Album Civium“ во 1743 година бил заведен Јоанес Нестора од Кожани, во 1744 година во Ѓер бил примен и Георгиус Петрович „од Македонија“. Во корелација на ова има уште многу други слични примери.

Руските интереси кон христијанскиот македонски народ кои ги покажал Петар Велики, ги продолжила царицата Елисавета Петровна¹²⁶. Во 1750 година, грофот Бестужев-Рјумин ја известил руската влада дека „православните народи – Срби,

---

¹²¹ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина..., 92–94.

¹²² Владеел од 1682 до 1721 година.

¹²³ Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 168–169.

¹²⁴ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина..., 59–60.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Владеела од 1741 до 1762 година.

Македонци, Бугари и Власи“, сакаат да ѝ служат на Нејзиното Императорско Величество со крв и оружје¹²⁷. За време на нејзиното владеење биле создадени доброволни коњанички полкови од војници од балканските народи. Од Указот на царицата од 24 декември 1751 година може да се забележи дека им се дозволува на Македонците, Бугарите, Власите и на другите балкански христијани да се населат во Русија и да формираат свои полкови¹²⁸. Понатаму, со Грамотата од 11 јануари 1752 година дадена на Иван Хорват, се дозволува да се формираат коњанички и пешадиски полкови од српскиот, македонскиот, бугарскиот и влашкиот народ¹²⁹. Значи, и во XVIII век продолжува препознавањето на македонскиот народ како одделен од балканските, спротивно на сите негирања во историската наука и политика.

Во периодот од 1738 – 1759 година, во полкот на генералот Иван Шевиќ имало многу Македонци, а благодарение на неговите внимателни писари сочувана е една голема книга во која се запишани сите војници кои биле во составот на полкот. Овој список имал разни колони од која најважна е колоната во којашто се запишувала националната припадност на војниците. Во него имало војници од грчка, српска, бугарска, унгарска и влашка нација. Меѓутоа, иако знаеме дека Македонците се декларирале и како припадници на другите споменатите нации, нас особено нè интересираат луѓето кои се декларирале како Македонци, односно за припадници на македонската нација како што биле запишани во 1756 и 1759 година во списокот на полкот¹³⁰. Се разбира дека иако во списокот, оригинално стојат зборовите „Македонска нација“ или само „македонска“ или „македонскаја“, тука всушност станува збор само за припадници на македонскиот народ или како луѓе дојдени од Македонија¹³¹. Тоа јасно и недвосмислено укажува на постоењето на чувство за

---

¹²⁷ В. Ѓорѓиев и В. Сараќински. Христофор Жефарович и неговото време, минатото во функција на националните идеологии. Материјали од вториот научен собир во чест на покровителите и заштитниците на градот Струмица – св. Петнаесет тивериополски свештеномаченици, одржан во Струмица на 5 и 6 декември 2019 година. Струмица, 2020, 37.

¹²⁸ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина...,174.

¹²⁹ Исто, 177–178.

¹³⁰ Целиот список на имиња од полкот на генералот Шевиќ, види: Исто, 184–187.

¹³¹ Исто, 181.

етничка припадност и идентификација со името на сопствената татковина, Македонија.

Од Царскиот указ од 1753 година, може да се согледа како на генералите Шевиќ и Прерадовиќ им се дозволува да се населат покрај реката Дњепар заедно со српската, македонската и другите православни нации¹³².

Во претставката на црногорскиот митрополит Василиј Петровиќ од 16 декември 1757 година упатена до грофот Михаил Ларинович Воронцов, се известува дека Црногорците, Албанците, Македонците, Босанците, Србите и Бугарите очајуваат од османлиските притисоци¹³³. Овој црногорски митрополит одржал и говор пред руската царица Елисавета Петровна и рекол дека Црногорците, Албанците, Македонците, Србите, Бугарите и Босанците мораат уште да го трпат османлиското ропство и ѝ упатил молба за помош на овие народи¹³⁴. Изнесените податоци одат во полза на нашето тврдење, без потреба од некакви толкувања или интерпретации.

На 10 мај 1759 година бил формиран македонскиот коњанички полк. Тој несомнено бил составен главно од македонските доселеници во мнозинство бидејќи тие така се изјаснувале. Се разбира дека доколку полкот не можел да се комплетира само од Македонци, во него биле вклучувани и лица од другите балкански народности. За нас многу значајно е тоа што бил наречен „македонски“ покрај сознанието дека во тоа време постоел „српски“, „бугарски“ и „грчки“ полк. Од ова може да се извлече заклучок дека полковите се формирале на национална основа. Сигурно тоа не треба да се сфати во смисла на модерно значење на нацијата бидејќи во XVIII век на Балканот не постоеле нации.

Фактот што полковите ги делеле на српски, бугарски, грчки и македонски е доволен и потврдува дека на Балканот живеат Македонци и дека тоа е посебен народ кој е посведочен одамна низ вековите. Не може да се премолчи и да се злоупотребува ова тврдење за политички интереси, како што се прави.

---

¹³² Исто, 191.

¹³³ Исто, 207.

¹³⁴ Исто, 209.

Војниците од македонскиот полк имале и своја униформа која била различна, како што тоа било случај и со војниците од сите други народни полкови¹³⁵.

Уште еден интересен податок можеме да погледнеме од мемоарите на Бак Валеј од 1797 година, кога за време на владеењето на османлискиот султан Мурат II, била крената побуна на јаничарскиот одред составен од млади Бугари и Македонци¹³⁶. Ова е уште еден од низата докази од крајот на XVIII век кога се прави разлика меѓу Македонци и Бугари, спротивно на денешните негативски политики кон македонскиот народ.

Првиот извор од XIX век е текстот на Букурешкиот договор за мир од 1821 година од којшто може да се прочита: „Да им се спротивставиме на интригите и да не дозволиме Романците да им бидат потчинети на Албанците, ниту пак, Албанците да им бидат потчинети на Грците, ниту пак, Грците на Србите, ниту Србите на Македонците¹³⁷.“

Во извештаите на странските дипломатски претставници во Македонија можат да се забележат многу интересни податоци. Во нив наоѓаме и мислења на непознати личности. Во прилог на ова, ќе истакнеме еден извештај од 30 март 1877 година на британскиот конзул во Солун, Џон Блант, до министерот за надворешни работи, лордот Дерби. Тој во самиот извештај посветува повеќе внимание на дејствувањето на Силагосите и изразува мислење за целта на тие институции. Она што треба да се истакне од овој извештај е описот на границите на античка Македонија кои, според него, биле речиси исти со оние на денешните територии кои се преклопуваат со Солунскиот вилает, пред да бидат проширени со освојувањата на Филип. Во продолжение, може да се забележи податок за потеклото на античките Македонци и грчкото влијание врз нив¹³⁸.

---

¹³⁵ Подетално, види: Исто, 270.

¹³⁶ Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското..., 187.

¹³⁷ Исто, 225.

¹³⁸ Д. Јовановски. Положбата во Македонија во седумдесеттите години на XIX век според видувањата на еден Грк. Историја (1998 – 1999), Скопје, 1999, 127–131.

Уште еден податок со којшто располагаме е примерот на Јохан Коцаре. Станува збор за човек кој дошол во Холандија во 1892 година од Охрид, Македонија¹³⁹. Таму станал угледен граѓанин. Отворил своја слаткарница за османлиски колачиња со шербет, вафли, бисквити и бомбони и слично, човек кој таму оставил голем челад.

Последен пример кој оди во прилог на досега изнесените податоци е дописот на еден охриѓанец до Цариградскиот весник. „Ова е страна Македонија и ако пригледаме природа, нарави, обичаи, карактер на жители, нихен стан, нихна физиономија, из цело ште познаеме истите онија мужи кои во старо време составјали фаланги Александра Македонскога¹⁴⁰.“ Од овој документ јасно може да се согледа дека македонскиот народ во втората половина од XIX век имал јасна слика за сопственото минато и историја, дури и ако тука ги приклучиме и револуционерните идеи на Македонците во борбата за сопствена држава. Развловечкото востание од 1876, Македонското (Кресненско) востание од 1878 година, а потоа и формирањето на Македонската револуционерна организација, јасно упатуваат на мислењето дека процесот на национално освестување на македонскиот народ одамна бил започнат.

Повеќето изнесени податоци од XV век за Македонија и Македонците досега се толкуваа само како ознака за територија, но веќе во XVIII и почетокот од XIX век освен територијална ознака, започнуваат да се користат и како ознака за татковина на Македонците. Бројните докази со кои располагаме се доволни за да може да се тврди дека почетокот на македонското будење има длабоки корени поврзани со татковината Македонија. Несогласувањата во историската наука започнуваат кога над Османлиска Македонија започнале да дејствуваат странските пропаганди, кои ги измешале чувствата на Македонците и ги обликувале за сопствен интерес. Овде треба да се истакне уште една работа којашто јазлесто ги преплетува и усложнува работите. За сите балкански народи под Османлиската Империја била употребувана ознаката „рум-милет“, ознака којашто произлегува од името на државата Византија, односно Ромејско Царство. Османлиската Империја не ги користела имињата на државите во

---

¹³⁹ Податокот дека доаѓа од Охрид, Македонија, може да се прочита на неговиот некролог. Види: в. „Het Vaderland“, 24 декември 1920, 2.

¹⁴⁰ Цариградски весник, 3 март, 1860.

административна смисла. Името „Македонија“ дури било и забрането од нејзина страна¹⁴¹.

Како што можеме да согледаме од изворите, славното историско минато на Кралството Македонија од античкиот период не било исчезнато кога се означувала земјата. Ако во историографиите на балканските народи настанува една мешаница, сепак ние располагаме со многу податоци и даваме одговори на прашањето: Кои се тие народи кои се кријат зад ознаката „рум-милет“? Тоа се сите народи од некогашното Византиско Царство.

Сепак, треба да се има предвид дека во втората половина од XIX век, врз основа на името и историјата се градело македонското револуционерно движење. Патем, треба да се укаже дека освен во литературата од XV век до XIX век, македонската земја била прикажувана на многу географски карти кои се печателе во европските центри, како што се: Лондон, Париз, Рим, Амстердам, Аугсбург, Нирнберг, Петроград итн. Од нив може да се констатира дека Македонија е територија којашто ги опфаќа областите од античко време до овие кои денес ги препознаваме¹⁴². На тие карти, речиси секаде границите се од Шар Планина на север, на југ до бреговите на Егејското Море, на запад до реката Дрим и на исток до реката Места.

1.2. По османлиските освојувања на Балканот настанале драстични промени за целокупниот општествено-политички и културен живот. Именската идентификација кај балканските народи, го изгубила значењето во Османлиската Империја бидејќи таа признавала само верска припадност како идентификација. Овде се поставува прашањето како во овој случај може да се следи мислата на човекот на Балканот, ако станува збор за идентитетската самосвест.

Малиот број зачувани документи сведочат за именувањето на балканското население во првите векови на османлиското владеење, а истото можеме да го следиме преку записите на некои странски писатели кои го употребувале името

---

¹⁴¹ В. Ѓорѓиев. Забранетото име. Зборник на трудови од меѓународната конференција одржана на 13 и 14 декември 2016 година во Скопје. УКИМ, 2017, 39–56.

¹⁴² Н. Проева. Историја на аргеадите. Скопје, 2004, 7–20.

„Македонија“, но за жителите од Македонија се употребувале етнонимите „Срби“ или „Бугари“.

Треба да се истакне дека во изворите од XV до XIX век можат да се најдат бројни докази за самоименувањето на населението како македонско. Таков е случајот во европските држави и Русија, кога голем број жители заминале од својата татковина и продолжиле да живеат во сосема нова средина во којашто било потребно да се идентификуваат според местото од каде доаѓаат. Така за овие македонски доселеници добиваме важни податоци кои свесно или не, ја прикажале потребата од означување на територијата од каде што дошле, како нивна татковина, бидејќи на крајот од своето име и презиме го додаделе атрибутот „Македонец¹⁴³“. Тука доаѓа до израз нивната самосвест за припадност.

Најстариот познат податок за оваа појава датира од 1439 година, кога преку Сава и Дунав во денешна Војводина, Србија, се споменува едно македонско благородничко семејство за првпат со историските извори. Станува збор за Данч(о) Македонски (во оригинал: Danch Maczedoniai) како заможен благородник. Неговите потомци биле Ладислав Македонски (Ladislaus Maczedoniai) кој се споменува во 1525 година и Волк Македонски (Wolf Maczedoniai) кој се споменува во 1533 година како владика во Велики Вараждин. Не можеме со сигурност да утврдиме дали ова семејство, своето благородништво го донело од Македонија или го стекнало во Австрија, но според имињата можеме да заклучиме дека се типично македонски¹⁴⁴. Ова македонско семејство било примено во унгарското благородништво. Во 1525 година имало печат и семеен грб¹⁴⁵, а според Зибмахер, автор на еден огромен унгарски зборник на грбови, се истакнува дека ова семејство имало потекло од бањанското село наречено Македонија кое било населено од доселеници од

---

¹⁴³ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина..., 120–123; М. Здравева. Македонскиот XVIII и првата половина на XIX. ИНИ, Скопје, 2014, 462–544.

¹⁴⁴ А. Матковски. Македонскиот полк во Украина. Скопје, 1985, 13; А. Матковски. Грбовите на Македонија. Куманово, 1990, 182; Sibmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch – Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1894: 59, 87.

¹⁴⁵ Според истражувањата на А. Матковски, грбот на ова семејство бил едноглав орел на бело поле. Над штитот пишува дека грбот му припаѓал на семејството Maczedoniai, види: А. Матковски. Грбовите на Македонија. Куманово, 1990, 182, сл. 95.

Македонија. Од овие податоци може да се посведочи дека доселеници во Војводина, Србија, го донеле топонимот „Македонија“, сакајќи на тој начин да го задржат споменот за земјата од каде доаѓаат¹⁴⁶.

За време на Мохачката битка¹⁴⁷ околу 1526 година, во Унгарија се споменува благородникот Никола Македонски, родум од Македонија, кој толку многу се збогатил и засилил што бил замешан и во хрватско-унгарските борби за престолот¹⁴⁸.

Мелетиј Македонски, уште еден пример кој до своето име го имал атрибутот „македонски“, бил познат печатар во Романија во периодот 1635 – 1642 година. Имено, во 1636 година бил отпечатен црковнословенски псалтир во Кемпелунг, во печатницата на угловлашкиот господар Матеј Бесараб од страна на издавачот Мелетиј Македонски¹⁴⁹.

Во изворите од XVIII век среќаваме сè поголем број вакви примери кои имаат варијации од името „Македонец“. Такви се: Анастас Михаил Македонецот, студент во Хале во 1704/1705 г., Егор Иванов Македоњанин во Москва од 1708 година, Исак Бојкович Македонец од Православната општина во Будим од 1710 година, Нестор Мачедонина од 1715 година.

На царинарницата во Оршава во 1729 година и нејзината филијала во Радоевац во 1724 година, регистрирани се следниве трговци: Никола Македонец (ein Macedonier), Пејо Македонец (ein Macedonier), Коста Македонец (ein Macedonier), Димитар Македонец (ein Macedonier), Димитер Македонец (ein Macedonier), Атанас Македонец (ein Macedonier), Михаил Македонец (ein Macedonier), Георги Македонец (ein Macedonier), Томо Македонец (ein Macedonier), Димо Македонец (ein Macedonier), Ристо Македонец (ein Macedonier), Јанко Македонец (ein Macedonier) и Спасо Македонец (ein Macedonier)¹⁵⁰.

---

¹⁴⁶ А. Матковски. Македонскиот полк..., 17–19.

¹⁴⁷ Битката се води меѓу Кралството Унгарија со предводство на Лајош II и Османлиската Империја со предводство на Сулејман Величествениот, во која Османлиите извојувале победа.

¹⁴⁸ А. Матковски. Македонскиот полк..., 19.

¹⁴⁹ Исто.

¹⁵⁰ М. Здравева. Македонскиот XVIII и првата половина на XIX век..., 267.

Еден од впечатливите примери е австрискиот барон Константин Бели Македонецот (1770 – 1838). Тој по потекло бил од с. Блаци, Калјарско. Тој бил со висока наобразба и брзо се вивнал во високата класа на австриското општество, со оглед на тоа што за благородничката титула „барон“ било потребно австриско потекло од три или повеќе поколенија. Ваквата позиција не му пречела секаде да се претставува дека по потекло е Македонец. Во науката постојат неколку мислења во врска со неговото потекло, па оттука можат да се издвојат три ставови, и тоа дека е Влав, Грк и Македонец. Влав може да биде со оглед на фактот што во неговото родно село живееле многу Власи. Како Грк можеме да го сфатиме само како ознака на религиската категорија, а малку веројатно како народносна. Како Македонец го прифаќаме најмногу заради неговото јасно изразување и додавање на атрибутот „Македонец“ по неговото име и презиме. Кај овој угледен граѓанин на Хабзбуршката Монархија, во апелот до Македонците ја искажува љубовта кон татковината Македонија. Без оглед на етничката припадност, неговата посветеност кон македонизмот извршила силно влијание врз градењето на народносна свест кај идните генерации македонски преродбеници и револуционери.

Ваквото изјаснување како Македонец имало силно влијание врз генерацијата на Лозарите и Илинденците¹⁵¹. Ова се согледува од насловната страница на првиот број на списанието „Лоза“ на којашто е објавен апелот на Константин Бели Македонецот до Македонците за зачувување на љубовта кон нивната татковина¹⁵². Од горенаведените примери се гледа дека Македонецот исклучиво се врзувал за името на татковината и територијата која со векови и милениуми наназад ја населиле неговите предци.

Од средината на XIX век го имаме примерот на учителот Ѓорѓи кој крај своето име го додал и атрибутот „македонски“. Тој запишува: „Да се знае кога селаните од моето родно село Радибуш, Криворечка Паланка, ме главија за учител во нашето селско училиште, и за Ранковце и за Криви Камен, за 1800 гроша годишно. Роден сум од татко ми свјаштеник Димитрија и мајка Варскија како седмо дете од дванаесетте

---

¹⁵¹ Сп. „Лоза“, бр. 1, София, 1892, 1.

¹⁵² Исто.

деца, пет машки и седум женски. Славјанското писмо го изучив од татко ми Димитрија Македонски, кој така се вика зашто сме Македонци, а не Грци, а неговиот татко се викал Јосиф, свјаштеник, а неговиот дедо Стоиман, свјаштеник. И ја прекарот си го зедов Македонски, а не по татко ми и по дедо ми, за да се знае оти сме Славјани од Македонија. – Ден Голема Богородица на 1846 година¹⁵³.“ Ова е најнепосреден доказ за чувството на себеидентификација коешто во континуитет го приближуваме, додека во историографијата се тврдеше дека Македонците немале национална свест.

Следниот извор со кој располагаме е од 1865 година кога свештеникот Димитрија запишал дека за неговото назначување најмногу се заложил Михајло Македонски, кој рекол: „Јас сум роден Македонец и службата си ја терам по словенски. Од Бога ми било пишано, мојата татковина Македонија да страда од Грците, па тие не ни даваат мир, иако сите знаат дека Македонија била постара држава и од нивното Царство¹⁵⁴.“

Индикативен показател е списокот на претплатници на книги од српски изданија од средината на XIX век во кој се наброени 115 различни наслови кои ги нарачувале Македонците кои привремено работеле или учеле во Србија, а чие постојано живеалиште била Османлиска Македонија. На списокот, луѓето од Македонија сами се изјаснувале од каде се и што се. Најголемиот дел од нив, освен местото на раѓање, преку 90 пати додаваат дека се од Македонија, 3 од нив дека се од Стара Србија и само неколку од нив напишале дека се од Османлиската Империја¹⁵⁵. Нарачателите на книги од Македонија во периодот од педесеттите до седумдесеттите години од XIX век, исто така до своето име го додаваат делот „Македонец¹⁵⁶“. Најчесто овие читатели ја порачувале книгата за Александар Македонски.

Последниот пример со кој располагаме со ваква идентификација е примерот од првите броеви на списанието „Македонија“ кое излегувало во Софија, каде што се

---

¹⁵³ Документи за борбата на македонскиот народ..., 182.

¹⁵⁴ Б. Ристовски. Македонски работи. Јазик – литература – историја – нација – држава. Скопје, 2013, 21.

¹⁵⁵ Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 220.

¹⁵⁶ Исто.

појавил текст со наслов „Мислења за решавање на македонското прашање“, потпишан со „Единъ Македонецъ“¹⁵⁷.

Освен означувањето на населението со истакнување на името Македонија, во изворите може да се забележи дека постојат примери со географска ознака од локалното место од кое потекнувале иселениците од Османлиска Македонија. Таков е примерот од изворите од крајот на XV и почетокот на XVI век кога се забележува семејството Монастирли од Македонија. Името на семејството јасно покажува дека станува збор за македонскиот град Битола (гр. Монастир) кое се преселило во Војводина. На една икона се споменува Петар Монастирлија (Петар од Битола) кој бил заповедник на флота на Дунав. Од истото семејство, потоа се споменува и Јован Монастирли (Јован од Битола).

Следниот пример е од 1739 година кога во Војводина се доселиле нови иселеници од Македонија кои се приклучиле кон оние што дошле порано. Меѓу нив се истакнува името на Лазар Серезли (Лазар од Серез)¹⁵⁸. Во Унгарија, меѓу позначајните луѓе од Македонија, се споменува Ефрем Јанковиќ-Тетоец (од Тетово), кој во 1694 година бил поставен за епископ барањски, а во 1703 година заминал во Русија каде што умрел во 1718 година. Исто така се споменуваат и тројцата браќа Чорбе, Македонци од Охрид (Ocrida Macedo)¹⁵⁹.

За разлика од Османлиската Империја, во Хабзбуршката Монархија често била истакнувана, т.е. бележана националната припадност на доселениците. Оваа практика била необична за доселениците, па така се појавуваат варијанти за припадноста на Македонците кои можеме да ги погледнеме од документите на словачките училишта каде што учеле доселениците од Македонија. Во графата за национална припадност најмногу е употребуван зборот „Македонец“ (Macedo), па

---

¹⁵⁷ Кон крајот на XIX и почетокот на XX век, псевдонимот „Единъ Македонецъ“ го користат многу лица. Своевремено и К. Шапкарев го користи истиот псевдоним.

¹⁵⁸ Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име..., 39.

¹⁵⁹ Исто, 95.

потоа „Македонец од Охрид“ (Ocrida Macedo), „Охридски Македонец“ (Oridensis Macedo), „Македонец од Сер“ (Sera Macedo) и други¹⁶⁰.

Јасно е дека постоеле многу Срби и „Срби“, Грци и „Грци“, односно Македонци кои се кријат зад овие етноними, но тешко е да се препознаат. Единствено можат да се препознаат како Македонци само ако се дознае од каде потекнуваат или ако се изјасниле и декларирале како Македонци¹⁶¹.

Сепак, овие примери се помалубројни, но доволни за да ја прикажат зрелата самосвест со оглед на фактот што во Османлиската Империја не се употребувала националната идентификација.

Треба да се истакне уште една размисла. Во Унгарија и Руското Царство имало формирање на населби од доселени луѓе од Османлиска Македонија, каде што доминира македонското име. Меѓу имињата на новонаселените места во Херсонската Губернија¹⁶², се споменуваат имињата на „Македонов“, „Македоновка“, „Македони“, „Скопиевка“, „Куманово“, „Малаја Каратовка“ и „Новиј Полог“.

Како и да се толкуваат овие податоци, не може да се избегне фактот дека името и територијата наречена „Македонија“, за Македонците се појдовната точка за подоцнежното активно дејствување.

2. Македонскиот јазик и делата на македонските преродбеници

2.1. Јазикот на македонскиот народ претставува првата развојна фаза на идејата за македонизмот како национална концепција. За јазикот се воделе и сè уште се водат жестоки расправи во научната, но и во политичката јавност. Во тој контекст, нема да навлегуваме во јазичните стапици кои ја потенцираат разликата со српскиот

---

¹⁶⁰ Целиот список на ученици кои учеле во словачките училишта со нивните имиња, презимиња и нивната идентификација, види: А. Матковски. Македонскиот полк..., 119–132.

¹⁶¹ Исто, 145.

¹⁶² А. Матковски. Македонскиот полк..., 283–285.

или пак, со бугарскиот јазик. Целта е да се истакне развојната фаза на македонскиот јазик и да се решат неколку дилеми поврзани со него.

Употребата на јазиците на народите под османлиска власт била тема на многу лингвистички истражувања за кои лингвистите барале поврзаност со црковнословенскиот јазик. Не постојат докази кои слоеви од населението го употребувале општиот словенски јазик и каква била формата, но повеќе од сигурно е дека во црковно-книжевните центри се развивале варијантите на денешните модерни словенски јазици. Таков е случајот и со македонскиот народен јазик. Тој се создавал во манастирските центри низ Македонија, т.е. во Кратовскиот, Дебарскиот, Охридскиот и Скопскиот книжевен центар. Првичната употреба на јазикот била за преведувачка дејност на црковните книги од грчки на словенски јазик. Дамаскините¹⁶³ од XVIII век, како по содржината така и по јазикот, претставувале една од фазите за развој на дамаскинската школа во Македонија од којашто се создала македонската варијанта на јазикот. Најчесто, дамаскините биле преработувани со премин од постариот кон поновиот говорен јазик и биле поклонувани како лектири меѓу народот. Треба да се истакне дека во овие преводи нема определени норми кои го дефинираат јазикот и правописот, каков што е случајот со црковнословенскиот јазик. Секој преведувач создавал свои норми и пишувајќи на родениот дијалект. Во нивните преводи преовладувале примесите од црковнословенскиот јазик, но имало и употреба на различни други говори коишто биле карактеристични за другите словенски јазици.

Црковнословенизмите, неодделиви од руската духовна традиција, научната и политичката терминологија, како бројни интернационализми влегле во речникот на македонските преродбеници. Се разбира, во некои текстови можат да се воочат

---

¹⁶³ Терминот потекнува од името на Дамаскин Студит, грчки писател и црковен проповедник од XVI век, а дамаскините се зборници со црковни проповеди, приказни, легенди и описи на настани и личности кои се поврзани со христијанската религија. Најчесто тие претставуваат преводи од грчки на црковнословенски јазик и во нив се гледаат елементите на народните говори. Во зависност од тоа во кој книжевен центар се преведувале, таму се создавала варијантата на подоцнежните модерни јазици.

влијанијата од бугарскиот и српскиот литературен јазик¹⁶⁴, но не може да се тврди дека македонскиот јазик воопшто и не постоел.

Во делата на македонските преродбеници можат да се забележат многу србизми, бугаризми, русизми, па дури и грцизми, затоа што границите на јазикот никогаш не се преклопувале со границите на државата, па оттука при преведувањето се употребуваат туѓи зборови.

Границите за употреба на еден јазик ниту денес не се синхронизирани и затоа е многу тешко да се стави знак до каде завршува употребата на еден јазик, а каде почнува употребата на друг¹⁶⁵. Токму затоа е неприфатлива тезата дека македонскиот јазик е некаков дијалект кој по Втората светска војна е кодификуван за стандарден.

Општата тенденција на македонските писатели била да се ослободат од овие елементи на соседните балкански јазици, кои не се вклопувале во македонската фонетска, граматичка и лексичка структура, приближувајќи се на тој начин повеќе до народниот јазик, односно до говорните наречја¹⁶⁶.

Како и другите јужнословенски народи така и кај Македонците, прашањето за книжевен јазик не можело да се одговори со еден одговор. Во ваквите околности од првата половина од XIX век, одделни поединци тргнале во потрага за својата национална припадност, поврзувајќи се со различни гледишта во однос на јазикот. Во моменти кога македонскиот литературен јазик не бил кодификуван, било разбирливо книжевните дејци да користат различни јазични варијанти при пишувањето на своите книжевни дела¹⁶⁷.

Кон крајот од XVIII век и почетокот на XIX век, во Македонија во употреба биле дамаскински зборници од две редакции. Едната била јужноисточната, а другата западномакедонска редакција. Во нивните содржини уште од XVIII век можат да се забележат извесни комбинации на јазични елементи од повеќе говорни наречја.

---

¹⁶⁴ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 21.

¹⁶⁵ S. Kordic. Jezik i nacionalizam. Zagreb, 2010, 172.

¹⁶⁶ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 21.

¹⁶⁷ Исто, 41.

Всушност, тогаш се појавува писменост на дијалектна основа којашто подоцна ќе биде употребувана во делата на македонските преродбеници. Од целокупната активност, подоцна се појавила потребата од надминување на дијалектните форми на јазикот и создавање стандарден македонски јазик за употреба¹⁶⁸.

Кога станува збор за почетоците на литература на македонски народен јазик, несомнено тие се поврзани со делата на Јоаким Крчовски¹⁶⁹ и Кирил Пејчиновиќ¹⁷⁰. Уште од XVII и XVIII век, видлив е стремежот за формирање народен јазик којшто постепено ќе се воведува во литературата. Со дејноста на Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ ќе се одбележи стремежот којшто дал видливи резултати со појавата на книжевноста и учебникарството во Македонија. Иако употребата на црковнословенскиот јазичен елемент во тие текстови била силна, мора да се истакне дека контактот на црковнословенскиот јазик и македонските народни говори влијаел врз создавањето на македонскиот литературен јазик¹⁷¹.

Првата етапа од развојот на македонскиот народен јазик започнува со книгите на македонски народен јазик од 1814 година на Ј. Крчовски¹⁷². Во своите дела се користи со кратовско-кривоаланечкиот говор со примеси од западните македонски говори и голем број црковнословенизми. Понатаму, едно од поважните дела на К. Пејчиновиќ е „Огледало“, испечатено во Будим во 1816 година¹⁷³. Во него, но и во сите негови дела, задржани се црковнословенските елементи, но основата на јазикот е тетовскиот говор, измешан со елементи од централните говори од Македонија.

Првите чекори кон воведувањето на световна настава во македонските училишта биле во тесна поврзаност со грчките училишта во Македонија кои функционираше како ќелијни. Во училиштата се учеле предмети поврзани со духовноста. Се создавале според грчкиот пример, со таа разлика што во нив освен

---

¹⁶⁸ С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла..., 33.

¹⁶⁹ Писател и свештеник кој живеел во периодот од 1750 до 1820 година.

¹⁷⁰ Писател и свештеник кој живеел во периодот од 1771 до 1845 година.

¹⁷¹ Б. Конески. Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози. Скопје, 1986, 9.

¹⁷² Станува збор за делата „Слово исказаное заради умираение“ и „Повест ради страшнаго и Втораго пришествија Христов“; Повеќе за Јоаким Крчовски и неговите дела, види: Б. Конески. XIX век, јазични и книжевно-историски прилози..., 25–34.

¹⁷³ Повеќе за Кирил Пејчиновиќ и неговите дела, види: Исто..., 34–44.

грчкиот јазик се практикувал и македонскиот народен јазик. Тоа било така за да се исфрли од употребата грчкиот јазик кој им бил туѓ и неразбирлив на Македонците.

Огромна улога за воведувањето на особености од македонските наречја имале македонските учители кои своето образование го стекнале во грчки училишта. Тие станувале учители во Македонија. Така, имале можност да ја потиснуваат употребата на грчкиот јазик и постепено да го заменуваат со македонскиот народен јазик.

Прв кој отворил училиште во Велес во 1837 и вовел световни предмети во наставата во којашто се употребувал македонскиот народен јазик, бил Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Тој изјавува: „Јас (Џинот, б.н.) во Велес отпрво кога заучив, почнав да ги учам: Буквар, св. Историја, Црквена Историја, Оглашение вери, Географија, Всеобштаја историја, Граматика со художнословие и дијалектика, Црквена оправа, Толкование все свештеноописание, Митологија итн. со ред, т.е. формално и сложено, и почнаа нашите деца да напредуваат и плод да принесуваат и така мене сите наши граѓани ме извишија до небеси.“ Ова покажува дека македонскиот народен говор бил многу поразбирлив за изучување отколку грчкиот којшто им бил туѓ. Оттука е потребата за воведување разбирлив македонски јазик бидејќи на тој начин учениците побрзо би се описменувале.

Што се однесува до јазикот којшто го употребува на Ј. Х. Константинов-Џинот, најдобар пример ни даваат острите реакции напишани во весникот „Цариградски весник“ од статијата објавена¹⁷⁴ од автор под псевдонимот „Бологарски“. Во еден дел од статијата, тој пишува: „Колку за јазикот на г-н Јордана, секој може да види зошто е толку различен од нашиот писмен и говорен јазик (бугарскиот б.н.), така што кој првпат ќе го прочита ќе му се види не токму неразбирлив туку и сосема разнороден. И навистина тој јазик, ако и да се покажува бугарски, и неговата материја како и на нашиот е земена исто така од црковниот пишан јазик, по видот, меѓутоа, то ест по изговорот на зборовите и пишувањето толку својства и особености има, така што полесно може да го говори прво еден туѓоплеменик, а не еден единороден Бугарин¹⁷⁵.“

---

¹⁷⁴ Цариградски весник, бр. 55, 6 октомври 1851, 19.

¹⁷⁵ Документи за борбата на македонскиот народ..., 184.

Ова оди во полза на фактот дека македонскиот јазик уште во првата половина од XIX век важел за посебен и различен јазик од веќе создадените словенски јазици како српскиот и бугарскиот. Авторот изнесува јасни пораки дека не го разбира јазикот на Македонците, што е спротивно на тврдењата дека е нечиј дијалект.

Мора да се истакне дека во борбата против грцизмот, по создавањето на егзархиските училишта во Македонија започнале да се вработуваат бугарски учители, а бугарскиот јазик да пушта корења низ македонскиот народ. Тоа е така затоа што основата на бугарскиот јазик е словенска, исто како во македонскиот народен говор. Оттука, голем дел од населението започнало да го употребува бугарскиот јазик кој сепак бил поблизок отколку грчкиот.

На почетокот од XIX век доминирале учебниците напишани на грчки јазик. Учебниците биле многу квалитетни, како резултат на модернизираното и реформирано грчко образование. Освен грчките, во наставниот процес, се употребувале и учебници на бугарски и грчки јазик¹⁷⁶.

Свесни за фактот дека учебниците на странски јазик им создавале потешкотии на македонските ученици при совладувањето на материјалот по различни предмети, неколкумина македонски учители започнале да пишуваат и печатат свои учебници напишани на нивните локални говори¹⁷⁷.

Не треба да се занемари фактот дека во македонските учебници има силно влијание на пропагандите на соседните држави. Македонските учебници најчесто се печателе во Белград, Софија и Будим, и средствата потребни за печатење биле многу скапи. Употребата на српските и бугарските учебници во македонските училишта во педесеттите години од XIX век била потребна поради недостиг на соодветни учебници на македонски јазик. Блискоста со српскиот и бугарскиот јазик ја пополнувала таа празнина. Се чини дека тој процес несвесно оставал подлабоки траги кај учениците. Дури и учителите коишто образованието го стекнувале во грчки, бугарски или српски училишта, настојувале учениците да го совладаат народниот

---

¹⁷⁶ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 19.

¹⁷⁷ Исто, 20.

локален јазик за да можат подобро да го разберат материјалот. Впрочем, бугарскиот и српскиот јазик во тоа време кај Македонците значеле „славјанизам“ и начин на кој се отфрла грчкиот јазик и грцизмот.

Во втората половина од XIX век започнува употребата на македонски учебници во некои егзархиски училишта. Кога пишуваме за оваа појава, интересот на бугарските политики за употребата на македонски учебници претставува само еден вид сондажа на теренот за полесно ширење на бугарскиот јазик.

„Какви книги да им се дадат во рацете на македонските синови основци, со тракиско-мизиско наречје или со македонско? – Да кажеме дека првите книги на ученикот се на тракиско-мизиско наречје. За да може да разбере што чита детето, учителот треба да употреби двапати повеќе време, отколку што му е потребно, ако книгите се на македонски. Кога не го разбира тоа што го чита, ученикот ќе учи без мерак, ќе губи повеќе време и брзо ќе му се здосадува таквото читање. Од тоа произлегува дека во него може да се вкорени омраза кон читањето и кон книгите воопшто, а тоа е најголемата загуба во тој однос. Ако се зафати уште во почетокот со книги од македонско наречје, на македонското „Бугарче“ ќе му биде помило и полесно да учи. Откако ќе се позасили, тоа ќе земе да прочита и книги на тракиско-мизиско наречје, и тогаш ќе биде полесно да ги разбира. Тогаш на пообучените ученици ќе им биде полесно да им се предава на општото наречје¹⁷⁸.“ Овој податок јасно покажува дека на македонските ученици им бил наметнат бугарскиот јазик и не го познавале.

Истовремено треба да се истакне и српската пропаганда која имала слична цел. Намерата била да се ограничи употребата на бугарскиот јазик во Македонија и да се прошири употребата на српскиот. Така, по иницијативата на С. Новаковиќ, бил отпечатен „Македонски буквар“ во Цариград. Целта на букварот била да се создаде содржина во која ќе има две третини македонски, а една третина српски јазик. За правописот на српскиот јазик се истакнува дека бил издвоен од некогашната мешавина на руско-словенски и бил полесен и поразбирлив за Македонците отколку

---

¹⁷⁸ За ова види: А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци 1864 – 1874..., 293–294.

бугарскиот јазик¹⁷⁹. Изнесеното тврдење оди во прилог на тезата дека по истиот пример како бугарскиот јазик, така и српскиот им се наметнувал на Македонците. Разликата е во начините на дејствување на двете политики кон македонското прашање.

2.2. Првите учебници на народен македонски говор се учебниците на Партениј Зографски¹⁸⁰. Во неговите книги се забележува дека јазикот на кој пишува е заснован врз галичкото говорно подрачје, со комбинации од други македонски наречја¹⁸¹. Правописот во делата, очигледно е заснован на стариот руски правопис и употреба на многу црковнословенизми и русизми¹⁸². Тоа е така затоа што П. Зографски завршил духовна академија во Русија, дури и им предавал веронаука на царските деца. Бил голем зналец на јазиците и ги владеел старогрчкиот, латинскиот, еврејскиот и старохалдејскиот јазик¹⁸³. Веднаш по него, учебници започнале да издаваат и Кузман Шапкарев, Димитрија Македонски, Венјамин Мачуковски, Ѓорѓија Пулевски, Јосиф Ковачев, Ѓорѓи Динката, како и многу други кои придонеле во процесот на побрзо разбирање на материјалот за учениците.

Во шеесеттите години од XIX век, најважно место во учебникарската дејност зазема познатиот собирач на македонски народни умотворби, Кузман Шапкарев¹⁸⁴. Од 1868 до 1874 година, тој издал 8 учебници¹⁸⁵. Првите пет книги се отпечатени во Цариград, во печатницата на весникот „Македонија“, но на местото на името на авторот стои само „Единъ Македонецъ“¹⁸⁶. Во исто време тој се истакнува и по однос на прашањето за македонскиот литературен јазик. За неговото гледиште се воделе жестоки дискусии во бугарски весници. Според целокупната дејност на К. Шапкарев,

---

¹⁷⁹ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 60.

¹⁸⁰ Повеќе за карактеристиките на јазикот, види: Исто..., 27–29.

¹⁸¹ Исто, 27–28.

¹⁸² Исто, 28–29.

¹⁸³ Исто, 26.

¹⁸⁴ Живеел во периодот од 1834 година до 1908 година.

¹⁸⁵ Насловите на овие учебници се: „Кратка священна Повѣстница отъ Вѣтхыйтъ и Новый Завѣтъ и Кратко св. Оглашеніе (Катихизисъ)“, „Кратко землеописаніе“, „Българскый Букваръ“, „Голѣма Българска Читанка“, „Първоначялны познанія за Малечкы дѣтца“, „Наръчно св. Благовѣствованіе“, „Наржчный Св. Посла – ничникъ“ и „Майчинъ языкъ, Букваръ“.

¹⁸⁶ Повеќе за јазикот на К. Шапкарев во неговите книги, види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 52–55.

тој може слободно да биде поставен како централна личност во македонското учебникарско дело. К. Шапкарев со право можеме да го наречеме следбеник на П. Зографски во неговата учебникарска дејност. Тој преку Димитар Миладинов¹⁸⁷ се запознал со учебниците на П. Зографски и се служел со нив во наставата, користејќи ги како пример за пишување на сопствените учебници. Димитар Македонски и Димитар Узунов издале учебник во 1867 година под наслов „Букварь за употребување во македонските училишта“, нешто малку пред К. Шапкарев¹⁸⁸, додека пак, Д. Македонски издал три учебници¹⁸⁹.

Од 1861 – 1871 година во Солун учителствувал и Венијамин Мачуковски, родум од селото Мачуково, Гевгелиско, кој учел во Русија. Тој е првиот што започнал да пишува за граматика на македонско наречје. Во весникот „Право“ ја објавува статијата „Објавление за бугарска граматика според македонското наречие“. Во неа објаснува: „Изучението на бугарската граматика по македонските училишта е еден од најтешките предмети за учениците, а некако и најбестолковен. Им одзема доста време, за на крајот повторно да немаат поим од граматика. Тоа е заради разликите во граматичките форми на досегашните издадени бугарски граматики и оние на македонското наречје¹⁹⁰.“ Тој всушност сакал да ја оствари идејата изнесена од П. Зографски десетина години претходно. Означувајќи ја бугарската граматика како тежок предмет во македонските училишта, В. Мачуковски најпрво во својата практична работа ја употребувал македонската граматика, а потоа сакал да ја воведи во сите македонски училишта.

Ѓорѓија Пулевски е уште еден составувач на македонски. Тој е единствен човек кој досега успеал на македонистите да им даде пример за јазикот, и тоа во печатена

---

¹⁸⁷ Учител, поет, публицист и собирач на македонски народни умотворби кој живеел во периодот од 1810 до 1862 година.

¹⁸⁸ Насловите на овие три учебници се: „Кратка свештена историја за училиштата по Македонија“, „Буквар за употреба во македонски училишта“ и „Скратени православни катахизмиси“. Од овие учебници располагаме само со „Кратка свештена историја за училиштата по Македонија“. Книгата е пишувана во форма на прашања и одговори. Во книгата на Д. Македонски се среќаваат некои особености на неговиот роден дијалект (с. Емборе, Кајларска околија), но и зборови употребувани од некои други наречја. Види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 46–47.

¹⁸⁹ Повеќе за јазичните елементи и формата во книгите на Д. Македонски, види: Исто, 47.

¹⁹⁰ Весник „Право“, Цариград, 18 септември 1872, бр. 28, г. 7.

верзија. Потекнувал од Галичник, а по професија бил ѕидар. Во првата половина од седумдесеттите години на XIX век во Белград ги испечатил првите два учебника¹⁹¹. Во штотуку ослободената Софија, во 1879 година, Ѓ. Пулевски ја издал неговата „Македонска песнарка“ составена од два дела. Во истата година, по неуспехот на Македонското (Кресненско) востание, тој ја објавува првата патриотско-политичка поема во македонската литература, „Самовила Македонска“. Следната година излегува граматиката под наслов „Слогница речовска¹⁹²“. За него, но и за неговите книги постоеле негативни критики во Србија и во Бугарија. Јасно, бидејќи Ѓ. Пулевски највисоко ја изјавува свеста на еден македонски патриот, кој пишува за историјата на својот народ и за потребата да се создаде македонски литературен јазик. Тоа не одело во прилог на ниту една странска идеја која имала испреплетен интерес кон македонското население. Понатаму, примерот на Ѓ. Пулевски е највпечатлив за замолчувањето на негаторската теза која се обидува по секоја цена да го оспори македонскиот народ како посебен.

За Ѓ. Пулевски со апсолутна сигурност можеме да кажеме и потврдиме за неговата врска со луѓето што работеле на создавањето на учебници, нешто пред него. Тоа најмногу се гледа од начинот на пишување учебници во кои преовладува неговото родно наречје – галичкиот говор, којшто го учел од неговиот претходник П. Зографски¹⁹³.

2.3. Ако се анализира македонскиот лингвистички простор од XIX век, тој се соочува со четири дилеми и концепции кои се појавиле при создавањето на литературен јазик. Првиот концепт е дека треба да се создаде заеднички македонско-бугарски јазик, вториот дека тој треба да биде македонско-српски, третиот концепт е општословенски, јазик разбирлив за сите Словени и четвртата концепција е создавање самостоен македонски јазик¹⁹⁴.

---

¹⁹¹ Станува збор за учебниците: „Речник од четири јазика“ од 1872 година и „Речник од три јазика“ од 1875 година.

¹⁹² Повеќе за јазичните елементи и карактеристики на делата на Ѓ. Пулевски, види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 88–93.

¹⁹³ Исто, 88.

¹⁹⁴ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 22.

По однос на првата концепција за создавање македонско-бугарски јазик, тој треба да биде јазикот кој ќе се употребува и во Македонија и во Бугарија. Прв кој теоретски ја застапувал оваа дилема бил П. Зографски. Тоа го направил во две статии, едната објавена во 1857 во „Цариградски весник“, а втората во списанието „Бугарски книги“ во 1858 година. Сака да укаже дека за таквиот јазик мораат да се вклучат и македонските говорни наречја за да може македонскиот народ да се образува без проблем. Со тие статии, П. Зографски истапил како прв застапник на оваа концепција да се воведи еден јазик којшто ќе биде заеднички. На тој начин би се направил компромис меѓу бугарските и македонските говорни наречја. Треба да се истакне дека кога се појавило ова мислење на П. Зографски, бугарскиот јазик веќе имал литературна форма¹⁹⁵. Дека ова размислување на П. Зографски е прифатливо, веднаш може да се посведочи од одговорот за неговите статии во наредниот број на „Цариградскиот весник“.

За првата статија објавена во 1857 година, авторот Б. Петков потенцира две важни работи. Првата е дека не треба да им се прави никаква отстапка на Македонците по однос на јазикот, а втората е дека македонизмите се својства на српскиот јазик и затоа се исклучува можноста да се земат предвид¹⁹⁶.

Во 1858 година излегува уште еден остар одзив во сп. „Бугарски книги“. Во него, авторот го критикува јазикот во учебниците на П. Зографски за кој вели дека е смеса од бугарски и српски. Исто така, пишува дека граничните говори се секогаш смешани и затоа не можат воопшто да станат составен дел од литературниот јазик¹⁹⁷.

Од овие реакции, јасно се гледа дека дури и Бугарите во тоа време разликуваат две наречја коишто се целосно различни. Освен тоа, мислењето на П. Зографски за заеднички јазик одело во директна спротивност со природниот развој на бугарскиот литературен јазик. Затоа, освен двете статии, и двата учебника биле пречекани со остра критика од страна во бугарскиот печат. Во овие одговори може слободно да се

---

¹⁹⁵ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 30.

¹⁹⁶ Исто, 35.

¹⁹⁷ Исто, 36.

воочи дека концепцијата застапувана од П. Зографски е неприфатлива од страна на македонистите кои го отфрлале бугарскиот јазик¹⁹⁸.

Интересно е да се истакне начинот на којшто биле прифатени македонските учебници меѓу Македонците од податокот што ни го дава Р. Жинзифов. Тој пишува: „Родителите не можеа да се нарадуваат кога ги слушнаа своите деца да им читаат од Свештената историја на отец Партенија, кој попосле стана владика по барање на кукушаните, и ни не им требаше да прашаат што е напишано во книгата, зашто сами го разбираа тоа што им се читаше¹⁹⁹.“

Сепак, погрешно е да се мисли дека истапувањето на П. Зографски во врска со јазичното прашање е самостојна и случајна појава. Во однос на оваа прва концепција, работата што започнала од П. Зографски и понатаму продолжила. Примерот со К. Шапкарев е доста покомплициран за објаснување. Кога се запознаваме со делата што ги пишувал К. Шапкарев, но, и што други кажувале за него, не можат да не се забележат важни противречности. Ни се презентира дека тој стоел на не помалку од три гледишта што можат да се формулираат на следниот начин. Прво, дека К. Шапкарев бил наполно на линијата на П. Зографски за создавање на еден заеднички „општ“ јазик, како компромис меѓу бугарскиот и македонскиот. Во предговорот на неговите книги ја прикажува мисијата дека македонскиот јазик треба да се доближи до бугарскиот литературен јазик²⁰⁰. Второ, К. Шапкарев, јазикот на своите учебници го гледал како посреден степен за полесно да се доближи бугарскиот јазик до Македонците, коишто го чувствувале како далечен и туѓ. Третото гледиште е дека К. Шапкарев бил „обземен“ македонист што значи дека Македонците ги гледал како посебен народ и според таа одредница дека треба да имаат свој литературен јазик²⁰¹.

Од ова се забележува дека К. Шапкарев немал смелост јавно да застапува едно гледиште во однос на концепциите за создавање литературен јазик. Тој всушност

---

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Од статијата за Миладиновци, според преводот од руски, 1880, св. 8, с. 21, види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 39; Документи за борбата на македонскиот народ..., 191.

²⁰⁰ За ова подетално, види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 55–61.

²⁰¹ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 44.

лавира со своите тези, па затоа е толку обвинуван. Имено, на сите тие обвинувања, тој давал сосема кратки одговори, каде што се повикува на сведоштвото во своите предговори на учебниците. Играл дволична улога, проценувајќи дека силите на внатрешното движење не се уште нараснати за да може безрезервно да покаже јасен став кон јазичното прашање. Ваквата трговска пресметливост го сопрела К. Шапкарев да стане идеолог на едно движење коешто подоцна се етаблирало²⁰².

Реакции за неговите учебници има во весникот „Право“²⁰³. Имено, во една дописка под наслов „Една истина“ потпишана од „Еден истинен Македонец“, се забележува напад против К. Шапкарев за кој се вели дека е рушител на бугарштината во Македонија. Авторот се нафрла врз јазикот во учебниците на К. Шапкарев. Тој пишува: „Тоа наречје е чисто охридско, кое не е во употреба во другите македонски градови“, а за охридскиот говор тој се изразува најлошо, велејќи дека „смрди“ на арнаутизми²⁰⁴ и грцизми²⁰⁵.

Никола Ганчев Еничеров²⁰⁶ го обвинувал К. Шапкарев дека со своите учебници создал јаз меѓу Македонците и Бугарите. Од ова може да се заклучи дека К. Шапкарев многу вешто ја прикажувал својата волја. Третото гледиште за него е најверодостојно и треба да се истакне уште еден важен податок во врска со македонските учебници во книгата на Стефан Салганџиев²⁰⁷. Тој вели дека воведувањето на македонски учебници не можело да оди одделно со развивањето на македонската свест кај народот²⁰⁸.

Прашањето за македонскиот јазик на книжевно поле се појавува уште пред појавата на учебникарството во Македонија. Имињата на Константин Миладинов²⁰⁹,

---

²⁰² Исто, 71.

²⁰³ Весник „Право“, 30 ноември 1870 година.

²⁰⁴ Албански зборови.

²⁰⁵ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 66.

²⁰⁶ Учител, писател и општествен деец кој живеел во периодот од 1844 до 1904(?) година.

²⁰⁷ Станува збор за книгата „Лични дела и спомени“, Пловдив, 1906.

²⁰⁸ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 49.

²⁰⁹ Поет и собирач на македонски народни умотворби кој живеел во периодот од 1830 до 1862 година. Роден е во Струга, Османлиска Македонија. Негово најпознато дело е песната „Т’га за југ“ во којашто пишува за тагата по родниот крај и љубовта кон татковината.

Рајко Жинзифов²¹⁰ и Григор Прличев²¹¹, за кои се врзуваат најсодржајните постигнувања на македонската литература од XIX век²¹², означуваат почеток на развој на македонската литература. Во духот на националната романтика, својствена за времето на национални буења на Балканот, се забележува поттик за создавањето на нивната литература²¹³.

Освен сите заеднички својства што ги напоменавме, сепак некои суштествени ознаки на индивидуалното гледиште на авторите ја карактеризираат поезијата на споменатите поети. Најзначајна е разликата во јазикот што кај секого се појавува во засебна варијанта. К. Миладинов тргнал од народниот говор, од јазикот на народната песна, со тоа што станува најнепосреден претходник на современата македонска поезија. Р. Жинзифов останал до крај доследен приврзаник на онаа струја која го гледала решението на јазичното прашање преку создавање на „среден“ македонско-бугарски литературен јазик. Најпосле, Г. Прличев навлегол во еден свој посебен јазичен експеримент. Тој ја истакнал својата концепција која гласела дека врз старословенската основа треба да се создаде литературен јазик што би можел да им биде заеднички на сите Словени²¹⁴. Исто така, не треба да ги занемариме оние ракописни зборници на народен говор од првата половина од XIX век што кај нас се пишувале и препишувале, а често со грчка азбука. Тие несомнено придонесувале за зацврстување на македонскиот народен јазик. Творец на една ваква збирка е Д.

---

²¹⁰ Писател, деец, публицист, преведувач и собирач на народно творештво кој живеел во периодот од 1839 до 1877 година. Р. Жинзифов пишувал песни од кои посебно се значајни „Глас“ и „На Велигден“. Тој ја напишал и поемата „Крвава кошуља“, која е издадена во 1870 година, на македонски јазик. Го напишал и првиот расказ на македонски јазик „Прошедба“.

²¹¹ Македонски писател и книжевен деец кој живеел во периодот од 1830 до 1893 година. Негово најпознато дело е поемата „Сердарот“ (Ο Αρματωλός). Идејата е да го прикаже макотрпното минато на својот народ и стремежот за слобода. Поемата е напишана на грчки јазик. Г. Прличев го зел мотивот од народната песна за Кузман Капидан, а бил инспириран од тешкиот живот на Македонците од западните делови на Македонија кои биле изложени на насилства од страна на Гегите (Албанците б.н). Па дури и турската власт за да го заштити населението од грабежи, за да може потоа да им наплаќа даноци, морала да организира заштитнички единици. Кузман Капидан бил водач, сердар на една таква единица.

²¹² За идеите за јазикот според браќата Миладиновци, Р. Жинзифов и Г. Прличев подетално, види: Б. Конески. Кон македонската преродба..., 38–39.

²¹³ Б. Конески, Македонскиот XIX век..., 13.

²¹⁴ Исто, 14.

Миладинов, со што се создала една писмена традиција која П. Зографски сакал да ја продолжи²¹⁵.

2.4. Појавата на македонските учебници и гледиштето во однос на концептот за македонско-бугарски литературен јазик, дале поширока претстава за тогашниот живот на Македонците. Што треба да се заклучи од сето тоа? Овде треба да се погледне стремежот на македонското граѓанство кое ја прифатило каузата дека македонскиот јазик треба да биде третиран како рамноправен со бугарскиот. Тие луѓе сакале да соработуваат со Бугарите и да ја усогласат борбата против грцизмот без штета за ниедна страна.

Македонскиот граѓански слој не сакал откако ќе бидат потиснати Грците, нивното место да го земат Бугарите. Според нив, македонските учебници требало да се употребуваат и да бидат една тактика на дејствување во Македонија. Од една страна, побрзо и поефикасно би се ликвидирало грчкото влијание доколку на народот во Македонија му се дадат книги на јазик поблизок до него, а во меѓувреме да се одбива проникнувањето на српскиот јазик.

Од П. Зографски до Ѓ. Пулевски може да се повлече една значајна линија од развитокот на македонскиот јазик. Ѓ. Пулевски не бил образован човек како П. Зографски. Тој бил освестен самоук и човек од народот. Во своите дела не води сметка за граматичките правила и интерпункција, иако пишувал за тоа. Всушност, токму ова го прави Ѓ. Пулевски непосреден изразител на мислите и стремежите на народот, отколку некои тогашни интелектуалци коишто во помала или поголема мера потпаѓале под туѓи влијанија. Тој го издигнал гласот за самостоен македонски литературен јазик, за македонската самостојност и собрал своја дружина којашто се борела за идеалот за македонска слобода²¹⁶. Патем, тој во неговото дело „Речник од три јазици“ укажува каков би бил начинот на создавање посебен македонски литературен јазик. Предлага да се соберат учени луѓе од сите краишта и да создадат

---

²¹⁵ Б. Конески. Кон македонската преродба..., 37–38.

²¹⁶ Исто, 97.

македонска граматика што ќе биде света книга за сите училишта и пример за пишување други книги²¹⁷.

За попрецизно да ги воочиме разликите и особеностите на македонскиот јазик, ќе истакнеме неколку примери од патописците кои ја посетиле Македонија и искажувале свои мислења за јазикот.

Прв е патописот на Стефан Болчев²¹⁸ од 1873 година кој опишувајќи ја состојбата во Прилеп, изјавил: „Ние едвај се воздржувавме да не го изразиме нашиот восхит, според сликата која ни се прикажа. Од седум до десетгодишни дечиња прашани, јасно, чисто и најразбирливо одговараа на сите прашања што им беа поставени. Да ти е мило и драго, кога ги слушаш овие македонски синови како милозвучно се изразуваат на овдешното наречје (македонско наречје б.н.)²¹⁹.“

Ова покажува дека македонскиот народен говор им бил многу полесен за изучување отколку тракиско-мизиското наречје бидејќи тоа наречје било основа на бугарскиот литературен јазик којшто за Македонците бил туѓ, а Бугарите на ова гледале како на повисока цел.

Следниот податок е од патописот на Иван Јастребов²²⁰. Тој го имал следниот став: „Јазикот сведочи дека Македонците не се Бугари. Јазикот и со конструкцијата и интонацијата и со својот речник поскоро може да се нарече српски, отколку бугарски. За жал, патешествениците површно се однесувале кон ова прашање или со предодредена идеја Македонците да ги направат Бугари²²¹...“ Во истиот патопис, И. Јастребов утврдува: „Мажите христијани живеејќи не мал дел од годината во Бугарија, научиле да зборуваат бугарски. При своето враќање дома во своите семејства внесувале малку по малку бугарски жаргон како што впрочем веќе забележав на друго

---

²¹⁷ Б. Конески. Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози..., 12.

²¹⁸ Бугарски научник, книжевник, професор и виден политички и општествен деец – бугарски националист, поборник на големобугарската идеја.

²¹⁹ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 293.

²²⁰ Руски дипломатски претставник кој бил просрпски ориентиран против бугарската пропаганда во Македонија.

²²¹ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 15.

место. (Тетово б.н., а ја опишува состојбата за Дебар и околијата)²²².“ Овој податок нè упатува на размислата дека Македонците научиле бугарски јазик, што значи претходно не го зборувале или не го знаеле, што оди во прилог на вистината дека македонскиот јазик бил различен од бугарскиот.

Џејмс Минчин²²³ во неговиот патопис од 1884, пишува: „Јазикот на кој зборува поголемиот дел од населението кое живее на почвата на Македонија е словенски дијалект, но не е бугарски. Секако, македонскиот дијалект е толку бугарски колку што хрватскиот дијалект личи на бугарскиот, а бугарскиот и хрватскиот се разбирливи словенски дијалекти²²⁴.“ И овој пример покажува дека јазиците имаат сличности, но сепак, се различни. Тоа е така ако предвид ја имаме заедничката основа на сите современи словенски јазици.

Последниот податок којшто треба да се има предвид е патописот на Хенри Ноел Брејлсфорд²²⁵ кој вели: „Разликите меѓу литературниот српски и бугарски јазик се незначителни, но тие се точно дефинирани. Македонскиот дијалект не е ниту едниот ниту другиот²²⁶.“

На кој јазик зборуваат Македонците? На ова прашање одговорил Карл Хрон²²⁷, кој вели: „Дека тие зборуваат на српски, како што тврди господинот Гопчевиќ, според наводите на истакнатите авторитети (како на пр.: Миклошич) е неточно; и, за да се спротивстави на ‘погледите’ од овие авторитети, мораше господинот Гопчевиќ најпрво да докаже дека тој всушност нема никакво познавање од таа област, каде што јазичните разлики би морале да се бараат, според сопственото искуство би можел да

---

²²² Исто, 31.

²²³ Дописник за весникот „Times“, кој ја застапувал српската теза и пропаганда во Македонија, но за македонскиот јазик вели дека не е бугарски, ниту пак тврди дека е српски.

²²⁴ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 200.

²²⁵ Британски лабуристички новинар, публицист, писател, универзитетски професор. По Илинденското востание, како секретар на Помошниот комитет на Балканскиот комитет во Лондон, застанува на чело на петмесечната англиска хуманитарна мисија во Битолскиот вилает во Македонија (1903 – 1904). Врз основа на собраните факти и сознанија од теренот, освен извештајот во весникот „Манчестер гардијан“ (25 април 1904), ја објавува во Лондон и документираната обемна книга „Македонија, нејзините народи и нејзината иднина“ (1906).

²²⁶ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 26.

²²⁷ Австриски публицист и македонист од чешко потекло кој живеел во периодот од 1852 до 1912 година.

заклучам дека Македонците не зборуваат српски и како класичен доказ наведувам тука беше и еден друг затвореник, црногорски офицер по име Војица Шутиновиќ, со својот син, кој со другите македонски затвореници многу лошо или речиси воопшто не можеше да се разбере. Тие потекнуваат од иста област на Горна Морача, каде што се зборува на најчистиот српски дијалект. Но, додека македонскиот дијалект би можел да се прифати како една гранка на бугарскиот јазик, како што вели Драганов итн., а и други српски патриоти, кои господинот Гопчевиќ ги разгледува врз основа на чедноста на политичкиот повик и врз научна основа, е невозможно од две основи: Прво поради многуте исклучоци кои Маклошич во својата „Фонетика“ за македонскиот дијалект наспроти бугарскиот јазик ги заклучува, и второ, поради многуте граматички отстапувања. Ни еден од овие два наводи на господинот Гопчевиќ сам по себе не би бил доволен, ако би се поставил македонскиот дијалект како посебен јазик; но, во својата поврзаност тие се доволни за едно такво усвојување. Според тоа, може да се потврди дека македонскиот јазик со своите сопствени закони за развото на гласовите како и според неговите граматички правила, формира еден сопствен јазик што досега нема своја сопствена литература и кој поради тоа се потпира на сродната бугарска литература, која во никој случај не стои во некои поблиски односи отколку само во општо сродство²²⁸...“

Интересна е анализата на Петар Данилович Драганов²²⁹ за трудот на Атанас Офеиков²³⁰ под наслов „La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique“ во којашто аргументирано објаснува дека разрешувањето на македонското јазично прашање е можно само доколку тоа се третира како одделно, самобитно македонско наречје²³¹.

---

²²⁸ К. Хрон. Народноста на македонските Словени..., 17-18; Документи за борбата на македонскиот народ..., 315-316.

²²⁹ Руски славист од бугарско потекло кој живеел во периодот од 1857 до 1928 година. Завршил Историско-филолошки факултет на Петроградскиот универзитет.

²³⁰ Псевдоним на Атанас Шопов.

²³¹ Цел текст на анализата, види: Документи за борбата на македонскиот народ..., 309-313.

Треба да се истакне уште еден податок на П. Драганов за македонскиот јазик. „Самиот Востоков²³² по прашањето за потеклото на староцрковнословенскиот јазик се застапуваше за македонизмот, неговата татковина ја поставуваше во Македонија, и затоа тој, велеше Востоков, може да се нарече и македонски. Но, Востоков никако не се застапуваше за бугаризмот на таа значајна научна поставка во тесното значење на тој збор, како што тврдеа некои негови противници; напротив, што се однесува до сопственото бугарско наречје, тоа, според Востоков, можело од старо време да се разликува од првото (македонското) по многу важни признаци и, ќе забележиме од своја страна, како што и сега (XIX век б.н.) тоа се разликува од него. Би требало да се очекува дека порано или подоцна убедувањето на Востоков ќе се потврди со истражувања не само по историските споменици на јазикот ами и на современиот строј на словенските наречја и особено на словенските говори во претполаганата татковина на кирило-методиевскиот словенски јазик²³³.“

Највпечатлив пример дека Македонците чувствувале потреба од создавање македонски литературен јазик може да се погледне од првите страници на списанието „Лоза“. Лозарите прифатиле еден нов правопис и јазик на којшто го печателе списанието бидејќи тој израз требало да послужи како основа за стандардизација на литературниот јазик во Македонија²³⁴.

Неповолните историски услови и нагло економско опаѓање на македонскиот граѓански слој со зголеменото емигрирање на интелегенцијата, не дале поволни услови во потполност да се реши прашањето за македонскиот јазик. Најблизок обид за приближување и решавање на јазичната проблематика била граматиката на Ѓ. Пулевски²³⁵ како обид за покажување на патот по кој треба да се чекори²³⁶.

---

²³² Александар Христофорович Востоков, истакнат руски филолог кој живеел во периодот од 1781 до 1864 година.

²³³ Документи за борбата на македонскиот народ..., 314.

²³⁴ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт, Македонското националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893 – 1903 година. Скопје, 2003, 120.

²³⁵ Станува збор за „Славјанско население – македонска слогница речовска“.

²³⁶ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 23.

За создавањето на македонски литературен јазик првпат научно пишувал Крсте Петков Мисирков²³⁷. Тој бил уверен дека секој дијалект има определени историски рамки и може да премине во нова фаза на литературен јазик. Таа „привилегија“ на еден дијалект да стане литературен јазик му се дава „не по некакви особени естетични преимущества, а по чисто практични причини, т.е. по стечејн'ето на историско-културните прилики. Тие историско-културни прилики секојпат господствувале при оформувањето на литературните јазици. Благодареење на приликите сега ние си избираме за опшч литературен јазик централното македонско, т. е. Велешко-Прилепско-Битол'цко-Оридцкото наречије. За да се примат централните македонски говори за основа на литературниот јазик треба да има согласие од сите Македонци²³⁸.“

Заклучокот којшто треба да се извлече од целокупниот пат на развојот на македонскиот јазик до степен на литературен, најдобро може да се погледне од неговиот пример.

Денеска, кога многу „пријатели“ и „добродетели“ на македонскиот народ ги преточуваат големобугарските лаги за македонскиот јазик и му се лепат секакви додавки, статијата на К. П. Мисирков, „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“ е најдобар одговор на нивните измислици²³⁹. Всушност, неговите научни размислувања ќе бидат земени предвид при кодификацијата на македонскиот литературен јазик по Првото заседание на АСНОМ.

3. Борба за самостојна македонска црква

Прашањето за самостојна македонска црква е вториот белег од развојот на идејата за македонизмот. За да може да се надополни целата слика, во прилог ќе

---

²³⁷ Филолог, македонист, славист, историчар, етнограф, преведувач и професор кој живеел во периодот од 1874 до 1926 година. Завршил Историско-филолошки факултет на Петроградскиот универзитет во Русија. Најпознатото негово дело е „За македонските работи“ издадено во 1903 година во Софија.

²³⁸ К. П. Мисирков. Неколку зборои за македонскијот литературен јазик. Државно книгоиздаелство на Македонија, Скопје, 1948, 7.

²³⁹ К. П. Мисирков. За македонските работи. Софија, 1903.

истакнеме неколку важни историски дилеми за борбите на македонскиот народ за самостојна црква.

3.1. На 16 јануари 1767 година, охридскиот архиепископ Арсениј бил принуден да потпише доброволна оставка. Со овој чин била укината Охридската архиепископија²⁴⁰. Оттогаш нејзините митрополии биле потчинети на Цариградската патријаршија, а македонскиот народ потпаднал под грчка духовна доминација. Во ваква состојба, во почетокот на XIX век започнала борбата против Цариградската патријаршија и грцизмот. Треба да се нагласи дека борбата против Патријаршијата барала и имала жртви бидејќи грчките духовници и нивните слуги користеле перфидни и насилни методи да го наметнат своето влијание врз буђењето на националниот дух кај Македонците²⁴¹. Борбата на црковно поле се изразила и против контролата во црквите и училиштата, против грчкиот јазик и кон заменување на грцизмот со славјанизам²⁴².

Иако е многу тешко да се посочи едно определено место каде најпрво се појавило движењето за решавање на црковното прашање во Македонија, сепак треба да се истакне дека за првпат ова движење ќе се појави во манастирските центри.

Во недостиг на побројна македонска граѓанска класа, кон крајот од XVIII и на почетокот од XIX век, словенското чувство за потеклото им се припишува на монасите во манастирите на Атон, Хилендарскиот манастир и Зографскиот манастир. Сепак, многу тешко може да се забележат какви било траги од национално буђење меѓу македонскиот монашки ред. Едноставно, може да се забележи пркос кон грчкото влијание со аргументи за својата словенска посебност²⁴³.

Македонското национално буђење започнува да се поврзува токму со црковното прашање кое било поставено како резултат на судирот со грцизмот. Од него подоцна ќе се појават стремежи за создавање македонска црква преку

---

²⁴⁰ За писмото на Арсениј и укинувањето на Охридската архиепископија, види: Документи за борбата на македонскиот народ..., 159–160. Уредник: Љ. Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ. I дел – трето дополнето и проширено издание. Скопје, 1975, 356–357.

²⁴¹ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 88.

²⁴² Б. Конески. Кон македонската преродба..., 11.

²⁴³ С. Димевски. Историја на македонската православна црква..., 331.

возобновување на Охридската архиепископија. Во борбата против Патријаршијата и грцизмот, македонското граѓанство го привлекло и населението од градовите и селата каде што незадоволството од грчкиот висок клер постојано растело.

Постојат два периода на дејствување во оваа борба. Првиот е периодот до педесеттите години на XIX век кога барањата на македонските граѓани биле насочени кон замена на грчките владици со владици од словенско потекло со цел разбирање на богослужбата во црквите. Вториот период е од педесеттите години до седумдесеттите години на XIX век кога Македонците ќе започнат со барањата за своја самостојна црква. Словенското население коешто останало во рамките на Османлиската Империја, уште во шеесеттите години на XIX век, работело на широк план против грчката црковна доминација. Оваа борба се одвивала и на македонската и на бугарската територија.

Треба да се има предвид дека во првата половина од XIX век, без некаков поизразен контакт меѓу Македонците и Бугарите се создавале два центри на дејствување. Првиот е македонскиот, со особена улога на западномакедонските градови во него, а вториот е бугарскиот со дејствување во средногорските градови.

Освен јазичните прашања, црковната борба претставувала прв поинтензивен контакт меѓу тие две средишта. Заедничките интереси во борбата против Патријаршијата и грцизмот претставувале основа за соработка меѓу македонското и бугарското граѓанство со цел да се обележи црковната независност на словенското население²⁴⁴.

Во борбата против Цариградската патријаршија, македонските жители имале потреба од финансиска помош во поглед на создавање училишта, плаќање учители, отворање печатници и изградба на манастири. Тоа била основна потреба, а материјална помош давале побогатите луѓе. Неспорно е дека оваа борба парично ја помагале еснафите и занаетчиите кои се истакнувале како мецени. Еден таков пример

---

²⁴⁴ Б. Конески. Македонскиот XIX век..., 11.

е фамилијата Робеве, која поддржала низа образовани и благородни луѓе активно да ја помагаат антигрчката борба²⁴⁵.

Од шеесеттите години на XIX век во Македонија започнале силни побуни на незадоволство од фанариотските владици. Тоа се изразувало со општо барање за нови владици и одржување богослужба на словенски јазик во црквите, училиштата и враќање на автокефалноста на Охридската архиепископија. Во контекст на ова е и протестот на охриѓани против поставување на грчкиот владика Мелетиј во Охрид. Во статијата на Д. Миладинов за овој протест се вели: „Неколку дни пред Велигден дошла овде вест дека се решило да дојде во епархијава наша, Мелетија. Истиот час, штом чуја за тоа епархијаните, скокнаа сите мало и големо на нога да сторат тоа што не се сторило, зборувајќи кој едно, кој друго ќе направат, но Мелетија да не го приберат²⁴⁶...“ Во статијата се зборува за гневот на охриѓани кои не сакале повеќе да слушаат богослужба на грчки јазик. За таа цел собрале 5 000 потписи против Мелетиј со цел да биде отстранет од митрополитското место и се заканиле дека доколку не се реши нивното барање, тие ќе тргнат да бараат спас во Римокатоличката црква²⁴⁷. Всушност, вакви барања не биле само заплашување, туку напротив, тие ќе се интензивираат во втората половина од XIX век.

Интересно е да се напомене дека Цариградската патријаршија не поставувала грчки владици во сиромашните епархии во Македонија. Тоа го посведочил Михајло Хитрово во патописот од 1861 – 1864 година во Македонија. Во неговиот патопис се вели дека Дебарската околија била една од најсиромашните словенски епархии во Османлиската Империја. Богослужбата таму од памтивек се вршела на црковнословенски јазик, така што грчка богослужба никогаш и не била дозволена во дебарските цркви²⁴⁸.

---

²⁴⁵ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 79–80.

²⁴⁶ Цариградски весник, 7 мај 1860 година, бр. 482.

²⁴⁷ За целиот текст на оваа статија, види: Борбата на македонскиот народ..., 198–199.

²⁴⁸ А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 18.

Во седумдесеттите години од XIX век, прашањето за борбата за самостојна црква добива нов заплет. Имено, на 28 февруари 1870 година²⁴⁹, Високата Порта издала султански ферман за создавање на посебна црква под името Егзархија²⁵⁰. Во тој контекст, создавањето на Бугарската егзархија на црковен план, претставувало ново поглавје во историјата на македонскиот национален развој бидејќи македонскиот народ добил далеку поопасен непријател.

Во вака настанатата состојба, македонскиот народ бил исправен пред предизвикот да избира меѓу Патријаршијата и Егзархијата бидејќи Османлиите трета црква и не признавале. Најголем дел од населението потенцирало дека верата е грчка, но народноста е словенска, и токму затоа поголемиот дел од населението ја напуштило Патријаршијата и ѝ пристапило на Егзархијата²⁵¹.

3.2. Спротивставувањата во овој поглед се појавуваат по прашањето за јурисдикција на македонските епархии. Додека бугарските црковни претставници дејствувале во Цариград, со помош на руската дипломатија, и воделе преговори за создавање на Бугарска црква, македонските црковно-училишни центри немале единствен центар од каде што можеле да дејствуваат. Раководството на македонските центри било оставено на бугарските претставници кои ветувале дека ќе се борат за возобновување на Охридската архиепископија, како заедничка црква, а центарот да биде во Охрид. Се разбира дека ова прашање било само обид на руската дипломатија да ги возобнови некогашните православни цркви²⁵² на Балканот којшто се покажал како неуспешен.

Што се однесува до македонските епархии, Цариградската патријаршија не дозволувала да ѝ се дадат на Бугарската егзархија, ниту пак да се преговара за возобновување на Охридската архиепископија. Мора да се истакне фактот дека во

---

²⁴⁹ Целиот текст на ферманот за создавање на Бугарската егзархија, види: Македонија. Сборник от документи и материали. БАН. Софија, 1978, 252–255.

²⁵⁰ Егзархија е територијална јурисдикција на бугарската автокефална црква. Од 1870 до 1918 година, како и за време на Втората светска војна, освен Бугарија, нејзината јурисдикција ги опфаќала цела Македонија (Долна Преспа во Албанија и егејскиот дел, сега во Грција), Одринска Тракија, делови од Србија (Ниш, Пирот, Врање) и Северна Добруџа во Романија.

²⁵¹ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација..., 319.

²⁵² Станува збор за трите цркви коишто неканонски биле укинати, а тоа се Охридската, Трновската и Пеќката.

двата проекта за идната јурисдикција на македонските епархии се појавиле значајни разидувања. По добивањето на ферманот за создавање на Бугарската егзархија, истата требало да ги опфаќа границите утврдени во ферманот²⁵³, а во поглед на македонските и тракиските епархии, на секој православен граѓанин му било дозволено да се изјасни кон која црква сака да припадне по пат на гласање, па така ако мирјаните на една епархија се повеќе од две третини, тие имале право да влезат во духовната јурисдикција на Бугарската егзархија.

Неспорно е дека голем дел од населението побрзо ја прифаќало Бугарската егзархија поради словенската богослужба и образованието, меѓутоа тоа треба да се толкува само како отфрлање на грчкиот јазик и грцизмот. Сепак, треба да се истакне дека од македонските црковно-училишни општини започнале да пристигнуваат протести до привремениот мешан совет и егзархиски Свет Синод во кои се истакнале барања за решавање на црковното прашање во македонските епархии според ветувањата на бугарските црковни претставници²⁵⁴.

Протестите стигнале и до Руската црква. Рускиот Синод на 2 март 1871 година пратил послание до цариградскиот патријарх Глигориј VI со кое повторно се застапувала идејата за обнова на Охридската архиепископија која со векови била самостојна црква²⁵⁵. Привремениот мешовит состав од црковниот клер и мирјаните започнал со изработка на проект на Уставот на Бугарската егзархија. Овој состав изработил и правилник за свикнување на црковно-народен собор, а истовремено и наредба за избор на епархиски претставници кои требало да пристигнат во Цариград. На црковно-народниот собор биле поканети и претставници наведени во ферманот. Наместо покана за соборот, македонските претставници биле советувани да бараат

---

²⁵³ Според чл. 10 од ферманот, духовната јурисдикција на Бугарската егзархија треба да ги опфаќа границите на Русенската, Силистренската, Шуменската, Трновската, Софиската, Врачанската, Ловчанската, Видинската, Нишката, Пиротската, Кустендилската, Самоковската, Велешката, Варненската епархија (без градот Варна и речиси дваесетте села по крајбрежјето на Црното Море до Констанца чишто жители не се Бугари), Сливенскиот санџак без градовите Анхиало и Месемврија, Созополската каза без селата по крајбрежјето, Пловдивската епархија без градот Пловдив, без градот Асеновград и околните села.

²⁵⁴ С. Димевски. Историја на македонската православна црква..., 389.

²⁵⁵ Исто, 389–390.

приклучување кон Егзархијата, што било против идејата за самостојна македонска црква.

Неповикувањето на македонските претставници на црковно-народниот собор предизвикало огорчени протести од страна на македонските црковно-училишни општини, па бугарскиот Синод бил принуден со писмо од 1 јануари 1871 година да ги повика да пратат претставници на соборот, но со улога на надгледувачи. Претставниците на соборот веќе ја започнале работата на III соборско заседание. Во вакви околности и со неповолен статус на надгледувачи, претставниците на македонските епархии започнале протест²⁵⁶.

Уште за време на црковно-народниот собор јасно се покажал антагонизмот меѓу бугарската и македонската страна. Црквата била организирана како типична бугарска црква и притоа бугарската граѓанска класа и високиот црковен клер барале исклучување на македонското граѓанство од егзархиската управа. Оттука, предлогот на македонските претставници за кандидатурата на П. Зографски да стане егзарх била одбиена со образложение дека тој не може да биде носител на таа функција бидејќи е родум од Македонија. Уште една од причините била тоа што тие епархии не биле под црковна јурисдикција на Егзархијата²⁵⁷.

Настојувањата на бугарските претставници биле за целосно бришење на спомените на Охридската архиепископија и нејзино приклучување кон Пелагониската епархија. Овие околности предизвикале ситуацијата да се разгори и да започнат нови протести во кои најмногу се истакнала охридската црковно-училишна општина. Всушност, традицијата за Охридската архиепископија била најсилно изразена таму. Освен тоа што биле испраќани протестни писма, се појавиле и барања за името на Егзархијата, односно таа да го носи името „Охридска архиепископија“. Се разбира дека овие барања биле отфрлени. Образложението на егзархиската комисија

---

²⁵⁶ Протестното писмо го потпишале В. Михајлов од Ресен, М. Манчев од Охрид (Охридска епархија), К. Сарафов (Серско-драмска епархија), Г. Гогов (Воденска епархија), К. Даскалов (Неврокопска епархија), М. Кусевич (Пелагониска епархија), Т. Илиев (Струмичка епархија) и К. Гутов (Дојранско-кукушка епархија), види: С. Димевски. Историја на македонската православна црква..., 390.

²⁵⁷ Исто, 391.

било дека не се возобновува Охридската архиепископија туку дека се создава нова Бугарска црква.

Во 1871 и 1872 година меѓу македонските епархии се појавила дилема кон која црква треба да се приклучат македонските граѓани. Во повеќе македонски епархии биле спроведени избори, а македонското население се изјаснило за присоединување кон Егзархијата. Така, во најголем дел од Македонија била признаена Егзархијата, а Патријаршијата ги задржала своите епархиски архијереи во македонските епархии. Македонското население немало трета алтернатива, освен да се определи за една од двете цркви, и притоа верниците биле означувани како Грци или Бугари²⁵⁸. Во вакви околности, на македонскиот народ не му преостанувало ништо освен да започне движење за обнова на Охридската архиепископија како македонска самостојна црква.

Повторното оживотворување на црквата било сон на повеќето македонски преродбеници, граѓански, трговски и занаетчиски класи и македонскиот клер. Во неа гледале силен верски и политички фактор за зацврстување. Треба да се истакне фактот дека црковното прашање претставувало огромен проблем во националните движења на Грците и Бугарите, посебно поради историската и народната традиција и сеќавањата на народот поврзани со Климентовата црква²⁵⁹.

Идејата за обнова на Охридската архиепископија како македонска самостојна црква била прифатена и од страна на македонската колонија во Цариград, поткрепена од двајца егзархиски владици, Натанаил и Доротеј²⁶⁰. Оваа идеја била оценета како реална опасност бидејќи тоа значело делење на православието.

Неколку јужномакедонски општини, предводени од Солунската, пристапиле кон оживотворување на идејата за создавање самостојна македонска црква. Тоа предизвикало голем проблем којшто можел да се реши на канонски начин. Имено, признавањето на македонска самостојна црква требало да го изврши или Патријаршијата или Егзархијата. Јасно било дека не може да се очекува никакво

---

²⁵⁸ С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла..., 91.

²⁵⁹ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 116–117.

²⁶⁰ С. Димевски. Историја на македонската православна црква..., 401.

признавање. Во такви околности, македонските црковни претставници го гледале решението во Протестантската или Римокатоличката Црква²⁶¹.

Во седумдесеттите години од XIX век, несомнено е дека македонскиот народ ја започнал институционалната борба за културно-просветна и духовна еманципација, и тоа во услови кога две православни цркви започнале бескомпромисни борби по македонските души²⁶². Барајќи алтернативно решение за еманципација од Цариградската патријаршија, голем удел имало засиленото движење и идеите за унија со Римокатоличката црква²⁶³. Како резултат на затегнатите односи на Патријаршијата и Егзархијата по однос на македонските епархии, претставници од шест македонски општини се заканиле дека ќе преминат во унија²⁶⁴.

Од таквиот развој на настаните во Македонија сериозно била загрижена Бугарската егзархија. Не случајно во тајна мисија за спречување на натамошното ширење на унијатството бил испратен П. Р. Славејков кој имал извесна популарност во Македонија, а имал и искуство во рушењето на Цариградската унија во 1860 – 1861 година²⁶⁵.

Во прилог на нашето тврдење се двете писма коишто ги испратил П. Р. Славејков до бугарскиот егзарх со цел привремено да се смири тензијата ситуација од незадоволството на македонските граѓани кон Егзархијата и да се спречи идејата за обнова на Охридската архиепископија преку унија со Римокатоличката црква. Тој во првото писмо констатира дека унијатското движење во македонските епархии не е без корен и дека идејата постои подолго време. Во писмото тој пишува: „Во разговор со неколку македонски ‘патриоти’ разбрав дека ова движење, кое само пред неколку години беше голи зборови, сега има јасно прецизирана мисла: Македонците не се

---

²⁶¹ Исто, 405.

²⁶² В. Ѓорѓиев. Унијатството во Македонија и Димитар Поп Георгиев Беровски. Историја, бр.1/2, Скопје, 2007, 3.

²⁶³ Исто.

²⁶⁴ Станува збор за ситуацијата по настанот поврзан со епископската дејност на Нил Смоленски кога без дозвола од Патријаршијата, Егзархијата одлучила да го испрати во Солун. За сите овие настани што го преминале прагот на толеранција, види: В. Ѓорѓиев. Унијатството во Македонија..., 8–9.

²⁶⁵ За дејствувањето на П. Р. Славејков, види: Исто, 9–11.

Бугари и тие упорно настојуваат, без оглед на цената, да се здобијат со своја одделна црква²⁶⁶.”

Според неговите извори веќе се чекало благослов од римскиот папа за прогласување на унијатска Охридска архиепископија со архиепископ и епископи²⁶⁷. Патем, причината за оваа ситуација, П. Р. Славејков ја посочува во тешката црковно-народна положба во која се нашле македонските епархии, а не ја исклучува и замешаноста на француските и австриските конзули кои финансиски ја потпомагале ваквата идеја²⁶⁸.

Дека прифаќањето на унијата било речиси отпочнато, се гледа од писмото коешто го пишува Т. Н. Попович во кое се зборува за малешевскиот претставник „Димитар²⁶⁹“, кој според него бил главен деец во поглед на унијата. Тој истакнува дека Солун, Воден, Струмица, Малешево и Кукуш ја примиле унијата, а Драма, Неврокоп и Мелник биле во преговори²⁷⁰.

Движењето за создавање самостојна македонска црква врз унијатска основа, кое имало и поширока народна основа, ја испашило Егзархијата. Ништо помалку не била загрижена и Цариградската патријаршија, а не биле рамнодушни ниту католичките големи сили.

Значителен удел во борбата за возобновување на Охридската архиепископија има улогата на Теодосиј Гологанов²⁷¹. Тој се залага за отфрлање на Цариградската патријаршија и Бугарската егзархија, но духовно обединување во крилото на

---

²⁶⁶ Целиот текст на писмото, види: Уредник: Љ. Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ (1800 – 1919 година). II дел – трето и дополнето и проширено издание. Скопје, 1975, 181–183.

²⁶⁷ За Охридски архиепископ требало да биде назначен Натанаил Охридски, од скопското село Кучевиште, подоцна митрополит во Охрид; за Пелагониската епархија, дедо Панарет од леринското село Пателе; за Дебарската епархија, јеромонахот Козма Пречистански од кичевското село Орланци; за Солунската, Нил Изворов Смоленски, унијатски епископ родум од Русе; за Скопската епархија, дедо Доротеј.

²⁶⁸ Целиот текст на писмото, види: Уредник: Љ. Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ (1800 – 1919 година)..., 184–186.

²⁶⁹ Станува збор за Димитар Поп Георгиев Беровски. Се чини дека името на Д. Беровски најмногу се врзува со унијатското движење. Иако движењето со текот на времето спласнало, неговата дејност и понатаму ќе биде забележана низ други форми на борба. За улогата на Д. Беровски во унијатското движење, види: В. Ѓорѓиев. Унијатството во Македонија..., 3–15.

²⁷⁰ Цитирано според Б. Ристовски. Унијатството во Македонија (III). Разглед, III/III, бр. 1, 87.

²⁷¹ Теодосиј Гологанов: скопски митрополит, Македонец од с. Трилис, Неврокопско.

Охридската архиепископија, вистинската мајка-црква. Според него, омразата меѓу македонскиот народ, кој еден дел бил заведен од Патријаршијата, друг од Егзархијата, а трет му се поклонувал на Мухамед, би се завршила само ако се создаде народна црква. Очигледно бил свесен за демнечките пропагандни политики на соседите, па затоа тој во едно писмото напишал: „Ние Македонците немаме толку маќа од Турците, да ни е жив Падишахот, отколку од Грците, Бугарите и Србите, кои како орли на мрша се впуштија во оваа наша многустрадална земја и саќаат да ја расчереќат²⁷²...“

Меѓутоа, ширењето на унијатството во Македонија не било плод на религиозно убедување. Напротив, тоа било политички мотивирано. Преку него се настојувало да се зачува посебноста на својот јазик и идентитет со решавање на македонското црковно прашање преку формирање посебна македонска црква во унија со Римокатоличката црква²⁷³.

Од досега прикажаното, стремежот на македонскиот народ за самостоен црковен и културен живот преку обнова на Охридската архиепископија, јасно ја покажува свеста за национално будење и посебност. Точно е дека условите се искомплицирале најмногу поради политичката состојба во Османлиската Империја. Овие околности само го поплучиле и добро го трасирале патот за дејствување на пропагандите кои ја распарчувале идејата за македонизмот.

---

²⁷² Целиот текст на писмото: Документи за борбата на македонскиот народ, 288–291.

²⁷³ В. Ѓорѓиев. Унијатството во Македонија..., 11.

IV. СТРАНСКИТЕ ПРОПАГАНДИ И АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНИЗМОТ

Терминот „пропаганда“ има негативна конотација. Под него најчесто се подразбираат активностите спонзорирани од влади и политички групи за да ја остварат зацртаната цел и да го прошират својот став преку намерно искривување на фактите.

Ваквата терминологија не им била туѓа ниту на балканските историографии коишто по македонското прашање ја негираат сопствената. Силно исполитизирани и континуирано спротивставени една на друга, историографиите на балканските држави се обидуваат да ги апострофираат сите негативности коишто произлегле од пропагандното дејствување на соперниците во Османлиска Македонија. Од друга страна, пак, речиси секогаш го избегнуваат зборот „пропаганда“ кога пишуваат за „хуманите цели“ на нивните сонародници²⁷⁴.

Во вакви општествени односи по Берлинскиот конгрес, сите три национални пропаганди диригирани од Грција, Бугарија и Србија дошле во остар судир на теренот во Македонија. Позициите на бугарската пропаганда биле најмногу погодени по Берлинскиот конгрес. Бугарија со сите сили се стремела да ја промени оваа неправда којашто ѝ била нанесена со ревизијата на Санстефанскиот договор, со која Македонија би останала само една османлиска провинција. Грците останале на верувањата дека сè до планината Балкан е грчко, така што Грција била оштетена затоа што Османлиска Македонија и Тракија останале надвор од нејзините граници. Ниту нивната пропаганда не била помалку жестока отколку бугарската. Србија, којашто вешто и дискретно настапувала во Македонија, по Берлинскиот конгрес многу сериозно и јасно ја покажала националната заинтересираност за териториите на Македонија²⁷⁵. Токму поради ова, балканските држави ги засиле пропагандните притисоци и

---

²⁷⁴ Н. Минов. Балканските пропаганди во Османлиска Македонија. Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. МАНУ, Скопје, 2021, 193.

²⁷⁵ Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација..., 363–364.

присуство во Македонија. Пропагандниот натпревар требало да обезбеди повеќе грчки, бугарски и српски национални приврзаници во Македонија²⁷⁶.

Ние нема да се впуштаме во сеопфатна анализа, туку ќе посочиме само неколку дилеми кои го попречиле развојот на македонизмот и силно влијаеле на младата македонска интелигенција којашто излезот го побарала во формирањето на револуционерна организација²⁷⁷.

Активноста на пропагандите била на целокупната територија на Османлиска Македонија. На некои територии поизразена била грчката, на други бугарската, на трети српската, на четврти католичката и протестантската. Исто така, треба да се напомене дека во некои територии доаѓало до меѓусебен судир од кој многу страдало македонското население.

Пропагандите најчесто дејствувале преку црквите, училиштата и други хуманитарни институции коишто финансиски го потпомагале процесот на градење или обновување цркви и училишта. Финансирале печатење учебници, помагала и литература за коишто претходно пишувавме. Пропагандното влијание се остварувало и преку болниците²⁷⁸. Секоја од пропагандите имала методи за остварување на своите национални позиции и истите биле многу ефикасни. Во ваква арена на испреплетени интереси на балканските земји, пропагандите го посеале семето на раздорот, го отуѓиле македонското национално чувство, од Македонците направиле туѓинци во својата татковина, во градовите и селата.

Од овие причини треба поединечно да се објасни и да се одговори на прашањето: Кои биле целите и какво било дејствувањето врз целокупниот развој на македонизмот?

4.1. Никулците на пропагандите во Македонија можат да се посведочат во грчката црковно-просветна пропаганда. Таа се спроведувала преку Цариградската патријаршија. Според милет-системот, православно население коешто било под

---

²⁷⁶ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 93.

²⁷⁷ Исто.

²⁷⁸ Исто, 94.

јурисдикција на Цариградската патријаршија било запишувано како „рум-милет“. Според овој термин се бележеле сите православни христијани без разлика на нивната етничка и јазична припадност. Бидејќи Цариградската патријаршија била под грчко духовно и културно влијание, со појавата на национализмот на Балканот, терминот „рум-милет“ станал синоним за Грк. По формирањето на грчката држава, Патријаршијата станала ширител на грчкиот национализам²⁷⁹.

Ако ја погледнеме ситуацијата во шеесеттите години од XIX век, можеме да воочиме дека грчката пропаганда ја засилила својата активност во поголемиот дел од Османлиската Империја. Било логично дека Грција, како единствена независна христијанска држава на Балканот, отворала дипломатски претставништва на територијата на османлиската држава, особено таму каде што сакала да го засили своето влијание²⁸⁰.

Позициите на Грција биле сериозно разнишани со создавањето на Егзархијата и бугарската држава. Според грчкиот историчар Спиридон Стефас, во една статија посветена на грчко-бугарските односи, се нагласува дека Грција и Бугарија по Берлинскиот конгрес биле под влијание на три фундаментални и поврзани прашања: Грците од Источна Румелија, подигнувањето на бугарската шизма и демаркација на сферата на влијание на двете држави на географската територија на Македонија²⁸¹.

Нас нè интересира последното прашање бидејќи заемните пропагандни политики длабоко влијаеле врз развојот на македонизмот. Во тој контекст ќе истакнеме како дејствувала грчката пропаганда.

До крајот на осумдесеттите години од XIX век немало контакти меѓу грчката и бугарската влада во правец на постигнување договор што би ги надминал спорните

---

²⁷⁹ В. Ѓорѓиев. Битка за гробишта – бизарноста на пропагандите во Македонија..., 178–179.

²⁸⁰ Д. Јовановски. Прилог кон прашањето за грчката пропагандна активност во Битола во шеесеттите години на XIX век до почетокот на Критското востание во 1866 година. Годишен зборник на Филозофски факултет, 55, Скопје, 2002, 137.

²⁸¹ Д. Јовановски. Грчко-бугарските односи и прашањето на Македонија во осумдесеттите години на XIX век. Историја, бр. 1–2, Скопје, 2008, 113.

прашања или пак, би ја одредил линијата на разграничување на сферите на интерес во Македонија²⁸².

За да ги зачува и зацврсти своите позиции, грчката пропаганда ги зголемила финансиските издатоци. Во 1879 година, Друштвото за ширење на грчката писменост, кое главно дејствувало во Македонија, во соработка со грчките конзулати и Патријаршијата добило 189 000 драхми. Буџетот за пропаганда во 1885 година бил зголемен на 536 000 драхми, а во 1896 година на околу 1 000 000 драхми²⁸³. Финансиските зголемувања овозможиле да се зголеми бројот на грчки училишта во Македонија²⁸⁴.

Кога се пишува за грчкиот образовен систем, мора да се истакне дека уште на почетокот од XIX век, Грците имале многу добро подготвен училиштен пристап. По ослободувањето на Грција, Грците почнале организирано да го шират образованието на македонските подрачја. Зголемувањето на бројот на грчки училишта започнал во градовите на јужна и западна Македонија, особено во оние центри каде што бројот на грчко или на погрчено население бил голем. Грчките училишта во Македонија го применувале речиси истиот образовен состав како во Грција. Носителите на образовниот процес во Македонија биле делумно македонски учители кои своето образование го стекнале во Грција.

До втората половина од XIX век, сегменти од грчката историја биле пишувани од странски автори и биле целосно посветени на историјата на античка Грција. Според Константинос Папаригопулос, станало неизбежно во грчките учебници по историја да се расте со сознанието дека без Македонија, грчката држава била нецелосна.

Грчките територијални претензии биле најдоследно претставени на часовите по географија. Во учебниците една до друга биле поставени мапи на античка и современа Грција²⁸⁵. Така кај грчките ученици требало да се врежи сознанието дека

---

²⁸² Исто, 115.

²⁸³ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 94.

²⁸⁴ Исто, 95

²⁸⁵ Н. Минов. Балканските пропаганди во Османлиска Македонија..., 197.

териториите што ги поседувала современата грчка држава биле само скромни дел од територијата на античка Грција, која и во современоста била населена со Грци. Истото се потврдува и во еден учебник по географија од осумдесеттите години на XIX век, во кој авторот истакнува: „Во четврто одделение им ја покажуваме на учениците целокупноста на грчките земји. Ние нив ги учиме дека овие земји се грчки; дека се сопственост на луѓето што ги населуваат, луѓе коишто имаат исто потекло, иста религија и го зборуваат истиот јазик со нас²⁸⁶.“

Сепак, додека од една страна се апострофирала грчката превласт врз одредени македонски региони во минатото, грчките автори го минимизирале, или пак, целосно го премолчувале периодот кога Македонија била под туѓа власт.

Во 1877 година во Македонија имало 256 грчки училишта со 10 968 ученици. Во 1896 година, таа бројка се зголемила на 970 училишта со 53 633 ученици²⁸⁷. Оваа зголемена бројка била резултат на засиленото префрлање кон Бугарската егзархија, која населението полесно ја прифаќало како словенска црква. За да го спречи ова, грчката пропаганда започнала да користи дури и методи од репресивен карактер. Патем, таа се служела и со рушвет кај османлиските власти²⁸⁸.

Главната цел на грчката пропаганда била да се уништат сите белези на словенската култура, а со тоа и сè што е словенско. Токму затоа проигуменот Дионисиј во писмото до Стефан Верковиќ од 26 август 1881 година, пишува дека „фанариотските владици настојуваат на секој начин да погубат и уништат сè што е словенско²⁸⁹“.

Кон целокупната активна соработка со високите грчки свештеници, митрополити, владици и учители, се приклучиле и етнографите, статистичарите, картографите, новинарите, публицистите, дипломатските претставници, деловни луѓе, воени личности, вклучувајќи и разни организации и здруженија, сите обединети

---

²⁸⁶ Исто.

²⁸⁷ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 96.

²⁸⁸ Исто.

²⁸⁹ Исто.

со иста цел – да го погрчат Македонецот. Во овој контекст, големо значење има печатењето на етнографските карти во кои биле исцртани грчките територијални претензии кон османлиска Македонија. Објавувани биле и статистички податоци со неточни бројки на грчко и македонско население. Целта била истакнување на Грците како доминантен народ на македонските територии. Но, сметките на грчката пропаганда биле измешани кога започнала да дејствува бугарската пропаганда. Имено, најжестокиот судир се одвивал токму меѓу грчката и бугарската пропаганда во Македонија по прашањето за користење на црквите и гробиштата. Пред создавањето на Бугарската егзархија, сите православни цркви биле под покровителство на Цариградската патријаршија. Меѓутоа, по преминувањето на еден дел од македонското населението под јурисдикција на Егзархијата, се појавило прашањето за користење на постојаните цркви и гробишта. Во контекст на ова, неколку примери ќе ја потврдат жестокоста на оваа борба²⁹⁰.

Во бројните докази и расположлива документација регистрирани се огромен број слични примери и на почетокот од XX век во Македонија кога странските пропаганди го промениле начинот на дејствување и започнале вооружено да интервенираат за да ги остварат своите цели. Како што може да се согледа од пропагандната војна меѓу грчката и бугарската пропаганда, очигледна била избогохулената христијанска вера којашто била обединувачка за сите христијани во Османлиската Империја²⁹¹.

Во ваква општествена положба, македонскиот народ не можел да не подлегне на пеколот од секојдневниот живот како резултат на агресивната грчка пропаганда. Грците воочиле дека не можат со помош на грчка литература и учебници во училиштата и со богослужба на грчки јазик во црквите да ги погрчат Македонците. Токму поради ова, кај македонскиот народ се појавила омраза и напуштање на грцизмот.

---

²⁹⁰ Подетално за ова, види: В. Ѓорѓиев. Битката за гробиштата..., 177–192.

²⁹¹ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 98.

4.2. Организираниот пробив на бугарската пропаганда во Македонија започнал со формирањето на Бугарската егзархија. Како што претходно истакнавме, според членот 10 од ферманот за основање на Егзархијата, нејзина прва епархија во Македонија била Велешката. Прв егзархиски архијереј во Македонија бил архимандритот Дамаскин, назначен во 1872 година²⁹². Во текот на Руско-османлиската војна, егзархиските митрополити биле протерани од Македонија како непожелни личности. На тој начин, Егзархијата останала без свои митрополити во Македонија сè до 1890 година. Со тоа биле редуцирани условите за дејствување, а енергијата била насочена на просветен план²⁹³.

Во 1881 година, Наум Спространов подготвил проект-правилник за уредување и управување на црковно-училишните општини во Македонија. Документот бил искористен од министерот за надворешни работи, К. Стоилов, при изработка на програмата за пропагандно дејствување во Македонија која во јануари 1883 година ја поднела до кнезот Батемберг²⁹⁴. Според програмата, се препорачува „секој Македонец да е вдахнат со мислата дека во Софија се грижат за неговата судбина, неговата сегашност и за неговата иднина²⁹⁵“.

Ако направиме паралела помеѓу очекувањата на бугарските политичари од образованието во Кнежеството Бугарија и оние во егзархиските училишта во Османлиската Империја, ќе увидиме дека основната задача на наставните програми во Бугарија била суштински поинаква од задачата на образованието во Македонија.

Многу важна улога при инсталирањето на бугарските национални чувства и патриотизам во училиштата имале т.н. национални предмети – историја, географија и бугарски јазик и литература²⁹⁶. Задолжителен елемент во бугарските учебници по историја бил расказот за „бугарските браќа“ Кирил и Методиј. Задолжителна била и

---

²⁹² Исто.

²⁹³ Исто, 99.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ М. Миновски. Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861 – 1913, документи и коментари. Скопје, 2000, 288.

²⁹⁶ Н. Минов. Балканските пропаганди во Османлиска Македонија..., 198.

лекцијата за словенското доселување во Македонија, коешто постојано било проследувано како дел од националната бугарска историја²⁹⁷.

Најважната компонента на претставата за бугарска Македонија била лекцијата за моќната заедничка средновековна држава. Кованицата на Константин Иречек – „Западното Бугарско Царство“, преземена од неговата „Историја на Бугарите“, станала најупотребуван термин во бугарските учебници по историја. Меглен, Воден, Преспа и Охрид во историските учебници имале географски акцент, односно означени се како второ средиште на бугарската државност²⁹⁸.

За да го прикажат историското право што Бугарија го има врз Македонија, бугарските автори најчесто биле принудени да прибегнат кон пропагандните методи на минимизирање или премолчување на историските настани. Така, повеќето учебникари целосно ја премолчиле туѓата доминација врз Македонија во средниот век.

По византиското освојување на Македонија кон средината на XIII век, областа исчезнува од историските учебници. Таа наеднаш се појавила по цел еден век кога била освоена од Османлиите. Станува јасна тенденцијата да се премолчи состојбата во Македонија додека таа се наоѓала надвор од бугарскиот државен опфат и под власт на балканските ривали за османлиското наследство²⁹⁹.

Од сите предмети во егзархиските училишта во Македонија, централно место во наставните програми секогаш му се дава на бугарскиот јазик. Доминацијата на јазикот е подвлечена во првите одделенија во основните училишта. Преку читанките, претставата за татковината и нацијата стигнувала до најширок круг на луѓе, во најрана возраст и со максимален ефект. Читанките биле исполнети со стихови за „детето Македонче“, или за „сирачето Македонче“, при што на мошне луциден начин на младите основци им била врежувана мислата за неподносливата положба под османлиска власт, за убавиот живот во слободна Бугарија и за братската љубов што

---

²⁹⁷ Исто.

²⁹⁸ Исто, 199.

²⁹⁹ Исто.

кон нив ја чувствувале нивните врсници од другата страна на границата³⁰⁰. Македонија била неизбежен дел и од бугарските христоматии. Националната програма на бугарската државна елита била најсилно изразена во учебниците по географија, кои во чекор ја следеле државната политика на Бугарија и ги изразувале нејзините територијални претензии³⁰¹. Целта на бугарската влада е кај населението во Македонија да побуди и да развие чувство на бугарска народносна самосвест.

Овие дејствувања на пропагандата директно ја поткопувале идејата на македонизмот и само се надоврзале на грчката пропаганда која била една од нејзините сопернички.

Средствата што ги издвојувала бугарската влада за поддршка на училишното дело во Македонија се дистрибуирале до црковно-училишните општини, но под контрола на Егзархијата. За полесна реализација на овој план во учебната 1883/4 година, при Егзархијата во Цариград бил формиран Училиштен оддел. Тој имал задача да раководи со просветната дејност и да го надгледува трошењето на средствата од Бугарија³⁰².

Во 1890 година била создадена специјална програма на егзархиската просветна политика во Македонија, притоа за учители во Македонија требало да се назначуваат само родени Бугари³⁰³. Треба да се спомене дека во помалите места за учители се назначувале и Македонци. Арогантниот однос на Бугарите како учители кон своите колеги Македонци и кон учениците бил значаен и отрезнувачки фактор кој влијаел во Македонија да се развие силно антиегзархиско и антипропагандно движење, и тоа токму во бугарските егзархиски училишта. Против бугарската пропагандна политика се определила и Македонската револуционерна организација³⁰⁴.

Изнесените податоци нè упатуваат на мислење дека во обидот да се бугаризираат Македонците се избирале најразлични средства. По примерот на

---

³⁰⁰ Исто.

³⁰¹ Исто, 200.

³⁰² В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 100.

³⁰³ Исто, 100.

³⁰⁴ Исто, 101.

грчката, и бугарската пропаганда во почетокот на XX век ќе ги промени „доброволните“ методи на дејствување со војнички. Се разбира дека целта била да го земе тоа што ѝ „припаѓа“ на Бугарија.

4.3. За да ѝ парира на Егзархијата и воопшто на бугарската пропаганда во Македонија, Србија ги обновила преговорите со Грција кои, севкупно со прекини, траеле три години. Сепак, преголемите апетити и на двете земји кон Македонија не дозволиле постигнување на конкретен договор³⁰⁵.

Од српска страна биле вложени големи напори за придобивање на Цариградската патријаршија за соработка во Македонија. Била развиена и мошне жива дипломатска активност кај Портата за стекнување привилегии во Македонија³⁰⁶. Основите на српската пропаганда имаат свое извориште во програмскиот документ „Начертанието“ на министерот за надворешни работи на Кнежеството Србија, Илија Гарашанин, од 1844 година. Грижејќи се за сите „свои народи“ во кои очигледно биле вклучени одредени делови на Македонија, Србите во Белград формирале Просветен одбор чија главна задача била да се создадат што повеќе српски училишта во Македонија, истите да се обезбедат со учители и учебници, и да започне процесот на отуѓување на македонските жители³⁰⁷.

И. Гарашанин во шеесеттите години на XIX век го испратил Стефан Верковиќ со „тајна политичка мисија“ во Македонија. Целта на мисијата била „македонските Словени при решавањето на Источното прашање, да признаат дека се Словени, а не Грци“. Со ова опишување на сопствената активност во Македонија, С. Верковиќ всушност потврдува дека српската пропаганда во Македонија во тоа време била далеку од организирана активност со тенденција во Македонија да создава Срби³⁰⁸.

Карактерот на српската пропаганда радикално бил променет по 1868 година. Оттогаш, нејзината главна задача во Македонија ќе биде создавање училишта на

---

³⁰⁵ В. Ѓорѓиев. Обидот на Петар Поп Арсов да го попречи продорот на српската пропаганда во Азот во 1895 година. Историја, Скопје, 1992, 73.

³⁰⁶ Исто, 74.

³⁰⁷ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 37.

³⁰⁸ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 103.

српски јазик за србизирање на македонскиот народ. Слабоста на српската пропаганда е во непостоењето на црковна организација во рамки на Османлиската Империја, па токму затоа, продорот бил отежнат.

Во отсуство на црковна организација, акцентот бил ставен на образовната политика и содржината во учебниците. До 1878 година, Македонија добивала занемарливо место во нив. Раздвижувањето на Балканот по Руско-османлиската војна од 1877/78 година и Берлинскиот конгрес, ја поттикнало српската држава отворено да ги истакне своите претензии на југ, а тезата за српскиот карактер на Македонија станала официјална српска политика³⁰⁹. Ваквата српска ориентација била најочигледна во учебниците по географија, каде што уште во 1878 година, Македонија била претставена како земја во којашто живеело мнозинско српско население. Паралелно биле воскреснати и главните симболи на средновековна Србија во Скопје, Сер и Прилеп.

Српските учебникари како по договор повторувале дека Скопје било седиште на српските кралеви, Прилеп бил градот на Крали Марко, Солун бил градот на војводата Дојчин, а Битола била родно место на српскиот сремски војвода Јован Манастирлијата.

Во сличен размер со своите колеги географи, авторите на српските учебници по историја го искористувале средновековието како аргумент за српските права врз Македонија. Главните мотиви во историските лекции за Македонија биле крунисувањето на цар Душан во Скопје и прогласувањето на Српската патријаршија во Сер. Притоа, преку овие два настани, српската државна идеја се поврзувала со географска симболика, релевантна за современите надворешнополитички претензии на Србија. Од друга страна, сите историски настани што би го ставиле под сомнеж српското право врз Македонија, биле премолчувани или погрешно толкувани³¹⁰. Така, Самуиловото Царство најпрво било премолчено, потоа било кратко споменато како некаква нејасна македонска држава, за подоцна да прерасне во Македонско-српско

---

³⁰⁹ Н. Минов. Балканските пропаганди во Османлиска Македонија..., 197.

³¹⁰ Исто, 198.

Царство. Слично се однесувале и авторите на учебниците по литература. Во еден расказ за градот Прилеп, скудно се забележува дека во средниот век доаѓало до чести промени на власта во градот за потоа речиси целиот расказ да се посвети на славната ера кога во градот владеел „српскиот крал Марко³¹¹“.

Посериозен организиран настан на српската пропаганда во Македонија се забележува по 1878 година. Оваа тенденција станала позабележителна по обединувањето на Кнежеството Бугарија со Источна Румелија во 1885 година и по неуспехот на Српско-бугарската војна од ноември 1885 година. Тогаш српските владејачки кругови ја истакнале потребата од „итна одбрана на српските интереси во Македонија од бугарските претензии кон таа земја“. Србија за својата пропагандна активност во Македонија настојувала да добие поддршка од Цариградската патријаршија и отстапки од Високата Порта³¹².

Главни организатори на српската пропаганда во Македонија кон крајот од XIX век, биле српските конзули. Тие добивале директни инструкции од Министерството за надворешни работи на Србија. Српски конзулати во Солун и Скопје биле отворени во 1887 година, во Битола во 1889 година и во Серес во 1897 година³¹³.

За успешноста на српската пропаганда се заклучува од податокот дека во текот на 1887/8 година во Македонија со работа започнале 37 основни училишта во кои работеле 57 учители, главно од Србија³¹⁴. Исто така, успехот се должи и на финансиската поддршка наменета за просветните и верските потреби на македонскиот народ. Оваа концепција ја поддржувале конзулите бидејќи мислеле „дека кај Македонците не е развиена националната свест и оти нивниот двигател во приоѓањето на пропагандите е главно од материјален интерес, па затоа тие можат да бидат не само добри Бугари, туку и добри Срби или Грци³¹⁵“. Истовремено, српската пропаганда се организираше за создавање трговски канцеларии, книжарници и за

---

³¹¹ Исто.

³¹² В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 103.

³¹³ Исто, 104.

³¹⁴ Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век..., 37–38.

³¹⁵ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 104.

доделување стипендии на македонски ученици, привлекувајќи ги на тој начин кон Србија.

Реална оценка за развојот на српската пропаганда во Македонија дал рускиот претставник Николај Гирс. Во извештајот од 14 декември 1902 година, тој забележува дека српската пропаганда во Солунскиот и Битолскиот вилает „не се засновува врз цврста подлога на неоспорни и сознателни национални стремежи“. Отсуството на „вистинското српско население“ го принудувало Кралското Правителство „да прибегнува кон разни неприродни мерки, како што се парична награда на родителите, снабдување со ученички облекувања, обувки и слично“. Тој истакнува дека лицата кои се стекнале со повисок степен на образование во Србија не можеле да добијат работа и да обезбедат живејачка. Безполезноста од продолжувањето на српската пропаганда во Солунскиот вилает ја согледал и признал и српскиот генерален конзул во Солун, Г. Ненадовиќ, кој во таа смисла ја информирал својата влада. Поради тоа бил обвинет „за проневера на српското дело во Македонија³¹⁶“.

Иако српската пропаганда имала послаб интензитет на делување во однос на грчката или бугарската, таа спроведувала вешта образовна политика за остварување на своите интереси. Со нејзиното дејствување, сепак, предизвикала одредени потешкотии врз македонското будење и идејата за македонизмот. Во почетокот на XX век, и српската држава го заменила просветното дејствување со војничко, испраќајќи воени чети во Македонија.

4.4. Освен грчката, бугарската и српската пропаганда, во Македонија биле забележани и католичката, протестантската и романската пропаганда. Првите две биле врз верска основа, но со политичка позадина. Карактеристично за првите две е што немале асимилаторски карактер за македонскиот народ. Нивното прифаќање од страна на народот било израз на протест против Цариградската патријаршија. Прифаќајќи ги нив, македонскиот народ се надевал на заштита од соседните земји³¹⁷.

---

³¹⁶ Исто, 106.

³¹⁷ Исто, 107.

Католичката пропаганда, која во шеесеттите години од XIX век зела замав, по Берлинскиот конгрес започнала да стагнира, а потоа и да опаѓа. Тоа било така поради констатацијата дека во Македонија „сè во тој поглед се правело од политички побуди, а не од верско убедување³¹⁸“.

Влијанието на протестантската пропаганда било послабо. Таа можела да се забележи во крајниот североисточен дел на Солунскиот вилает, особено во Разлошката котлина. Нејзините следбеници се среќавале во Струмичко и на други места во вилаетот. Главно била поддржувана од американски и англиски мисионери³¹⁹. Во однос на романската пропаганда во Македонија треба да се истакне дека таа претендирала на влашкиот елемент во Македонија³²⁰. Токму од тие причини дошла во директен судир со грчката пропаганда³²¹.

За голем дел од меѓународната јавност, дејствувањето на балканските пропаганди бил одамна посведочен факт во Македонија. Во контекст на ова, даваме еден пример којшто ја разјаснува целокупната состојба. „Слушнав еден духовит француски конзул како изјавува дека со фонд од милион франци, тој би успеал цела Македонија да ја направи француска. Тој ќе проповеда дека Македонците се потомци на француските крстоносци кои ја освоиле Салоника³²² во дванаесеттиот век, а парите би го сториле останатото. Но, Грците располагаат со многу средства, па сепак, тие ја загубија Македонија. Но, нема сомнение дека секој словенски народ кој припаѓа на православната вера можеше да ја освои Македонија, употребувајќи ја потребната тактика. Србија или Црна Гора, па дури и Русија можеа да го сторат тоа. Всушност, Бугарија е таа којашто успева³²³.“ Ова го потврдува фактот што претходно го истакнавме за содржината на учебниците во македонските училишта во кои се тврди дека Македонците треба да станат Грци, Бугари или Срби. Оттука, овој податок укажува дека сиромашното и необразовано македонско население било лесно

---

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ Исто, 108.

³²⁰ За романската пропаганда, види: Н. Минов. Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1860 – 1903). Скопје, 2013.

³²¹ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 109.

³²² Салоника е градот Солун.

³²³ Од патописот на Х. Н. Брејлсфорд, види: Х. Н. Брејлсфорд. Македонија – нејзините народности..., 106.

подложно на разни манипулации кога е во прашање неговата економска состојба. Дека ова е така, најјасно може да се заклучи од разговорот на Х. Н. Брелјсфор со еден селанец. „Разговарав со еден богат селанец кој дојде од едно соседно село на пазарот во Монастир (Битола). Тој зборуваше добро грчки, но не како роден Грк. Дали твоето село е грчко или бугарско? – го прашав. Па, сега е бугарско, но пред четири години беше грчко. – одговори тој. Одговорот ми се чинеше сосем природен и вообичаен. Како дојде до тоа чудо? – го прашав збунето. Зашто сите ние сме сиромашни луѓе, но сакаме да имаме свое училиште и поп кој правилно ќе се грижи за нас. Порано имавме грчки учител. Го плаќавме по 5 фунти годишно и му обезбедувавме леб, додека грчкиот конзул му плаќаше уште 5 фунти, но ние немавме свој поп. Го делевме попот со неколку други села, но тој беше неточен и немарен. Отидовме да се жалиме кај грчкиот бискуп, но тој одби да стори што и да е за нас. Бугарите слушнаа за ова и дојдоа да ни се понудат. Тие ни рекоа дека ќе ни платат поп кој ќе живее во селото и ќе ни испратат учител кого не треба да го плаќаме. Па, господине, нашето село е сиромашно село, и така ние станавме Бугари. – ми одговори тој³²⁴.“

Ова покажува дека Македонците не биле ниту Грци, ниту Бугари, туку борбата за егзистенција ги принудила да потклекнат пред помошта на агресивните пропаганди кои не биле воопшто добронамерни. Во овој контекст ќе истакнеме неколку мислење од кои се гледа признавање за дејствување на пропагандите. Од патописот на С. Бопчев може да се забележи неговата разочараност во однос на луѓето од побогатиот слој на (македонско б.н.) населението за кои мислел дека можат да помогнат во подобрување на состојбата во Солун, а се предале кон грчко влијание и грчките општествени корпорации. Наместо да ја подобрат ситуацијата во полза на бугарската политика, тие ја уназадиле. Патем, во Солун и околицата никогаш не биле населени Бугари од Бугарија. Меѓутоа, С. Бопчев, како виден претставник на бугарската власт и идеја, под теминот „Бугари“ мисли на македонското население во Солунско, онака како што и претставниците на српската пропаганда го именувале како српско³²⁵.

---

³²⁴ Исто, 107.

³²⁵ Поопширно, види: А. Матковски. Македонија во делата на странските патописци..., 280.

Вториот пример може да се прочита од патописот на И. Јастребов. Тој вели: „На сите и на секого му е познато црковно-бугарското прашање, познато е по сите безобразии што ги правеле едни на други – Грците и Бугарите, а исто така бугарофилите или како што овде ги нарекуваат ‘бугарши’, т.е. тоа се оние што не припаѓаат кон бугарската народност, но се приклучиле кон Бугарија во однос на црковното прашање, а потоа почнале да си го препишуваат на себе називот ‘Бугари’ и да го учат бугарскиот јазик³²⁶.“

Очигледно е дека дејствувањето на странските пропаганди го отежнало развојниот пат на идејата за македонизмот. Тие сакале од Македонците да моделираат Грци, Бугари или Срби. Иако делумно ги оствариле своите пропагандни концепции, сепак тоа не значело дека во потполност успеале во намерата.

Преку отпорот кон пропагандите којшто се појавил меѓу учениците и другото образовано население, македонизмот ќе се афирмира и ќе претставува еден од елементите за формирање на македонска политичка платформа која ќе биде основа за формирање на Македонската револуционерна организација, која несомнено го етаблирала македонизмот до највисок степен.

4.5. Ако треба да се тргне по некој хронолошки редослед и да се објасни афирмацијата на македонизмот, таа треба да се воочи во отпорот кон странските пропаганди кој е своевидна претпоставка за појавата на МРО³²⁷.

Отпорот против просветната егзархиска политика во Македонија започнал во Машката егзархиска гимназија „Св. Кирил и Методиј“ во Солун. Низ ученичките клубови на оваа гимназија поминале повеќето македонски револуционери. Меѓу нив биле Ѓорче Петров, Пере Тошев, Дамјан Груев, Петар Поп Арсов, Гоце Делчев, Борис Сарафов и многу други³²⁸.

---

³²⁶ Види: Исто, 14–15.

³²⁷ Оваа мислење го дава проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев и притоа ја означува петтата глава, види: В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 93–124.

³²⁸ Исто, 110.

Гимназијата била основана во 1881 година. Бранувањата во неа започнале следната 1882/83 учебна година. Во црквата „Св. Кирил и Методиј“, во празничните денови Трајко држел проповед на „чист македонски дијалект“, секогаш завршувајќи со паролата: „Браќа, има крај на теглото, на неволјите. Амин!“ Настапот на Т. Китанчев и на директорот влијаеле врз Ѓорче Петров како ученик во IV клас, да се зафати со пишување анонимни писма за весникот „Балкан“. Тие биле насочени против егзархиската просветна политика.

Поради таквата активност, Т. Китанчев и директорот Б. Рајнов биле сменети следната година. За нов директор на гимназијата бил поставен Георги Кандиларов. Тој бил вистински послушник на Егзархијата и спроведувач на бугарската политика. Тоа предизвикало ученички бунт од поширок размер. Во текот на овие настани, Ѓорче Петров не само што пишувал дописи против директорот туку се зафатил со подготовка на брошура против гимназијата. Дел од овие материјали паднале во рацете на директорот. Поради тоа од гимназијата биле исклучени 14 ученици, меѓу кои и Ѓорче Петров и Пере Тошев. Таквата ригорозна мерка ги смирила духовите во гимназијата, но не за долго³²⁹.

Отпорот против бугарската асимилаторска просветна политика во Солунската гимназија дошол до израз за време на ученичкиот бунт во учебната 1887/88 година. Всушност, почетокот на нередите во гимназијата биле резултат на политичко-партиските пресметки што се случувале во Бугарија помеѓу русофобите и русофилите. Учениците во ваквите околности гледале погоден момент за спротивставување на наставата на бугарски јазик. Тие истакнале „дека не можеле да работат на бугарски јазик, туку сакале да работат и да им се предава на нивниот домашен, македонски дијалект³³⁰“.

---

³²⁹ Исто.

³³⁰ В. Ѓорѓиев. Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење. Скопје, 1997, 17–18.

Повеќе македонски ученици биле исклучени од егзархиските училишта. Со посредство на српскиот конзулат во Солун, образованието го продолжиле во Србија. Во тој момент им преостанувало да го испробаат вкусот на српската пропаганда.

Во текот на 1888 година, српската пропаганда во Македонија успеала да врбува 33 ученици. Тие по завршувањето на образованието во Србија „требало да се вратат во своите родни места и таму да дејствуваат во полза на српската идеја“. Србија се обидела од нив да направи „вистински Срби“. Тоа кај младите Македонци предизвикало незадоволство и отпор, манифестиран преку жалби и нереди. Поради тоа, кон крајот на 1888 година како главен бунтаџија бил исклучен Димитар Попов, близок пријател на Петар Поп Арсов, но ни со тоа не биле смирени духовите³³¹.

Во текот на 1889 година дошло до нови нереди од страна на македонските студенти и ученици во Белград. Организатори биле Петар Поп Арсов, Христо Поп Коцев и Никола Наумов. Во меѓувреме меѓу нив почнал да дејствува бугарскиот дипломатски претставник, Минчович. Тој им ветил дека доколку заминат во Бугарија, ќе им биде дозволено да се организираат врз македонска основа³³².

Од крајот на осумдесеттите и почетокот на деведесеттите години на XIX век, произлегуваат повеќе пројави кои во прв план го исфрлаат македонскиот национален индивидуалитет. Во некои од нив забележливо е влијанието на други пропаганди, особено на српската поради нејзиниот тогашен отворен македонистички пристап. Во тој контекст треба да се наведе Програмата на друштвото „Србо-Македонци“ во Цариград од 1886 година. Друштвото побарало во Цариград да се печати „Македонски весник“ на „чисто македонски јазик“³³³.

На политички план, друштвото бара да се постави „прашањето за откажување на Македонците од бугарскиот егзарх“, обнова на Охридската архиепископија која ќе зависи од Цариградскиот патријарх, на „македонскиот народ да му се докаже дека не

---

³³¹ Исто, 20.

³³² Исто, 24.

³³³ Документи за борбата на македонскиот народ..., 303.

е бугарски“, потоа протерување на бугарските владици и учители од Македонија и нивна замена со Македонци³³⁴.

Влијанието на српската пропаганда е забележливо во поглед на јазикот. Во таа смисла се предлага да се пишува на „чисто македонски јазик, но бидејќи македонскиот јазик не е книжевно обработен, да се исфрла секој бугарски израз, а да се воведуваат српски³³⁵“.

Следната 1887 година, Коста Групче и Наум Евро во соработка со српскиот дипломатски претставник во Цариград, Стојан Новаковиќ, побарале дозвола од Великиот везир за издавање на „Македонски лист³³⁶“. Весникот би се печател на „чисто македонски дијалект“, а би пропагирал дека „нашата татковина (Македонија б.н.) нема ништо општо со другите државички“, притоа избегнувајќи и строго предупредувајќи за нивните интриги³³⁷.

Откако Високата Порта не го зела предвид споменатото барање, тие се обратиле до претставниците на Големите сили во Цариград. Во барањето до нив истакнале дека Романија, Србија, Грција и Бугарија не мируваат и интригираат, а полето на нивните интриги е нашата татковина Македонија, која поради важноста на својата географска положба, ги електризира срцата на речените државици и поради тоа непрекинато се бунтуваат и претендираат на нашата татковина како законити наследници³³⁸. Затоа, за да се искорени тоа, треба да се искоренат тие илузии, а тоа може да го направи само македонското население, кое треба да му објави на светот дека е посебен народ, со посебна историја, нарави и обичаи, и дека нема ништо општо со околните држави³³⁹. Па според тоа никој нема право да претендира на Македонија и таа им останува на Македонците³⁴⁰.

---

³³⁴ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 112–113.

³³⁵ Документи за борбата на македонскиот народ..., 273.

³³⁶ Љ. Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ..., 280–282.

³³⁷ Исто, 282.

³³⁸ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 113.

³³⁹ Исто.

³⁴⁰ Документи за борбата на македонскиот народ..., 227.

Независно од тоа што српската пропаганда имала влијание врз овие барања и дејци, несомнен е фактот дека тие манифестирале висока национална зрелост. Во тој контекст, во мај 1888 година, Темко Попов му пишува на Деспот Баџовиќ: „Националниот дух у Македонија до такво дередже денеска је стигнал штото и сам Исус Христос ако слезит од небото неможит да го уверит Македонец, оти тој је Блгарин или Србин, освен оние Македонци у кои веќе пропагандата блгарска се имаат вкоренето³⁴¹.“ На крај, подвлекува: „Најглавната работа је Македонија да се помакедончит³⁴².“

Во тоа време во Бугарија, Коста Шахов развил силна дејност врз македонска основа и започнал да го издава весникот „Македонија“. Во првиот број се истакнува: „Ние Македонците, не смееме да си ја забораваме татковината и должни сме да работиме за подобрување на нејзината положба бидејќи како народ ќе бидеме одговорни пред нашето потомство.“ Притоа е истакнато дека задача на весникот „Македонија“ е да се бори за духовно и културно издигнување на Македонците³⁴³. Весникот третира прашања за организирање и обединување на македонските сили во корист на Македонија. Потпирајќи се на сопствените сили, Македонците во Бугарија требало да образуваат Комитет кој ќе ги обедини сите друштва и ќе ја координира нивната дејност. Во прво време, Комитетот требало да дејствува по мирен и дипломатски пат, а откако ќе се исцрпат тие мерки, да се премине кон револуционерна активност³⁴⁴.

Догматските верувања дека во Софија ќе им допуштат организирање врз македонска основа, придонеле 34 Македонци да го напуштат Белград и да заминат во Софија за да го продолжат своето образование³⁴⁵.

---

³⁴¹ Исто, 279.

³⁴² Исто.

³⁴³ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 114.

³⁴⁴ Исто, 114.

³⁴⁵ Вардарски (Петар Поп Арсов). Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници. Превод, редакција, коментари и предговор: д-р Ванчо Ѓорѓиев. Скопје, 2006, 6.

Кон крајот на 1890 година, загрижени за иднината на својата татковина, македонските студенти формирале Македонско студентско друштво (МСД)³⁴⁶. Целта на друштвото била: 1) Ослободување на Македонија од османлиската власт; 2) Формирање на револуционерна организација во Македонија; 3) Врбување на сомисленици и нивно препраќање во Македонија и 4) Издавање на едно списание што ќе се спротивстави не само на турскиот терор туку и на туѓите пропаганди што го делат народот на Срби, Грци и Бугари³⁴⁷. Друштвото имало конспиративен карактер, а неговата активност требало да се легализира преку планираното списание³⁴⁸. Меѓутоа, по убиството на бугарскиот министер за финансии, Белчев, друштвото ја прекинало својата активност³⁴⁹.

Македонската студентска дружина која во март 1891 година по силата на околностите била принудена да ја прекине својата активност, во втората половина од истата година прераснала во Млада македонска книжевна дружина (ММКД)³⁵⁰. Во нејзин состав влегле поранешните членови од МСД коишто во тој момент биле во Софија³⁵¹.

Дружината предупредува на опасноста од пропагандите на соседните држави во Македонија. Во врска со тоа, пишува: „Само еден поглед е доволен да се видат насушните потреби на нашата родина. Благодарение на последните политички настани на нашиот полуостров и географската положба на Македонија, денес таму се собрале севозможни надворешни елементи, кои, воодушевени од своите сосипувачки планови и интереси за нашата иднина, слободно и со трескава енергија го засилуваат антагонизмот којшто и така постои во земјата³⁵².“

ММКД порачува: „Само еден силен отпор од наша страна може да нè зачува од незаситните посегања, затоа ни се потребни сили, а нашите се разнебитени,

---

³⁴⁶ В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 118.

³⁴⁷ Стамболовштината во Македонија..., 16.

³⁴⁸ Слобода или смрт..., 118.

³⁴⁹ Стамболовштината во Македонија..., 16-17.

³⁵⁰ В. Ѓорѓиев. Петар Поп Арсов..., 27-28.

³⁵¹ За членовите, активностите и дејствувањата на ММКД, види: В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт..., 118-212.

³⁵² Слобода или смрт..., 119-120.

раздробени, значи, треба да ги соединиме, да ги собереме во една општа моќна сила, сила народна, ако сакаме да ја зачуваме иднината на нашата татковина. Тоа треба да биде стремежот на секој што-годе чувствителен Македонец, каде и да се наоѓа тој³⁵³.”

„Лоза“ низ своите страници на мошне вешт начин настојува да го прикаже посебниот историски, културен и етнографски карактер на Македонија, притоа водејќи сметка да го подзадоволи вкусот на бугарското општество и влада. Лозарите прифатиле еден нов правопис и јазик на кој го печателе списанието, со тенденција тој да послужи како основа за идниот литературен јазик на Македонија³⁵⁴.

По излегувањето на првиот број на „Лоза“, бугарското општество и влада согледале дека активностите на ММКД ги засегаат бугарските интереси во Македонија. Поради тоа, жестоко се нафрлиле врз Лозарите. Во тој поглед, предводничката улога ја имал официјалниот владин весник „Свобода“. Во напорите да ги дискредитира Лозарите пред бугарското општество, „Свобода“, всушност потполно ги отсликала, дури подобро отколку што тоа го сториле самите Лозари.

По излегувањето на вториот број на „Лоза“, Левов пишува: „Младата дружина под превезот на книжевноста не ја гони целта и пропагандата за некаков фонетски правопис, туку тенденции и цели колку куриозни, жални, толку збунувачки, срамни и опасни.“ Тој заклучува дека Дружината, лека-полека ќе го подготвува бугарското општествено мнение за одделување на Македонија од Бугарија и лека-полека ќе воведува зборови од охридското поднаредје што ќе биде литературен јазик на идната Голема Македонија, на чело на која ќе дојде некој од редакторите на „Лоза“ во својство на Филипа или Александра!?! „Како што гледате, Македонската дружина мисли дека нивната татковина е Македонија, дека последната е населена со одделно словенско племе наречено Македонци, дека таму се собрале севозможни надворешни елементи, т.е. Бугари, Грци, Срби, дека целта им е да ни дадат еден силен отпор и да се зачуваат од нашите разбојнички посегања и дека ‘Лоза’ ќе ѝ служи на истата цел! Како ви се

---

³⁵³ Исто, 120.

³⁵⁴ Исто.

бендисува³⁵⁵?!“ Бугарската влада во средината на 1892 година го забранила списанието „Лоза“ и ја растурила ММКД. Со тоа, таа не се спротивставила само на едно списание и дружина, туку на едно организирано македонско национално движење, кое го нарекле „сепаратистичко³⁵⁶“.

Имајќи ја предвид генезата на идејата за револуционерна организација во Македонија, неоспорен е фактот дека нејзината појава не претставува само реакција на османлискиот владејачки поредок, туку во исто време е реакција и одговор на странските пропаганди во Македонија, пред сè, на соседните балкански држави³⁵⁷. Формирањето на МРО е всушност најголемиот доказ за афирмација на идејата за македонизмот и изразеното национално чувство.

---

³⁵⁵ Исто, 120–121.

³⁵⁶ Исто.

³⁵⁷ Исто, 124.

V. БОРБАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА И ПОСВЕДОЧУВАЊЕТО НА МАКЕДОНИЗМОТ

Пред да започнеме да изнесуваме податоци за Македонската револуционерна организација и нејзиното политичко дејствување по однос на афирмацијата на идејата на македонизмот, мораме да се навратиме на статијата на П. Р. Славејков „Македонското прашање³⁵⁸“. Од текстот може да се заклучи дека тој стравува што некои Македонци тргнале да бараат начин како да се ослободат од османлиската власт, заблудени со идејата на македонизмот. Според ова излагање, уште во првиот број од списанието „Лоза“ за дејците од ММКД ќе започне да се користи терминот „сепаратисти³⁵⁹“.

Се поставува прашањето: Дали се работи за сепарирање од бугарската идеја или пак, за одделно македонско движење коешто има силна волја за самостојна и независна Македонија? – Одговорот е јасен и недвосмислен. Сите изнесени аргументи јасно упатуваат дека всадувањето на македонизмот претставува патриотска цел со силна волја за самостојна и независна Македонија³⁶⁰. Сепак, во името на науката, ќе се обидеме аргументирано да дадеме одговор на ова прашање.

Во овој контекст нема да навлегуваме во проблематиката како се создаваше Организацијата. За тоа е пишувано и објаснето во македонската историографија. Овде фокусот ќе го насочиме кон политичките платформи на дејствување и прашањето за автономија кое го повела Организацијата преку револуционерната борба за

---

³⁵⁸ Документи за борбата на македонскиот народ..., 208–210.

³⁵⁹ В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење 1893 – 1908. Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. Приредувач: Катица Кулавкова. МАНУ. Скопје, 2021, 167.

³⁶⁰ Види: В. Ѓорѓиев. Силна определба за слободна, самостојна и независна Македонија. Фелтон. Нова Македонија, Скопје, 25.7.2023, 10.

создавање независна македонска држава³⁶¹. МРО станала симбол и инспирација за македонски патриотизам³⁶².

Согледувајќи ја комплексноста на македонскиот проблем во тогашната балканска и европска констелација, корифеите на Организацијата³⁶³ се задржале на автономниот принцип, кој „лебдел“ пред очите на сите како најпогодно решение во тој момент³⁶⁴. Се разбира дека тие ја имале предвид сложеноста на проблемот и генералниот став на Големите сили за зачувување на мирните состојби на Балканот³⁶⁵. Исто така, тие ги чувствувале претензиите и соперништвото на балканските држави кон Македонија, последиците од дејствувањето на нивните пропаганди и конфузната состојба којашто произлегувала од сето тоа³⁶⁶.

Зад автономниот принцип се криеле повисоки цели за создавање самостојна и независна македонска држава, како што заклучува Х. Татарчев, претседателот на МРО во неговите спомени³⁶⁷, притоа никако не смее да се раководи од друга тенденција, освен идејата за слобода и богатството на целиот македонски народ.

Даме Груев, пак, во едно писмо испратено до Никола Дејков, пишувајќи за сепаратизмот за кој се обвинети, истакнува: „Сепаратистичкото движење не треба да го сметаме за утопија. Тоа не ги обзема корените на вистинските сепаратисти, како што си претставуваат крајните шовинисти. Тоа го наоѓа својот израз во заземањето на едно друго поведење од страна на Македонците спрема соседите³⁶⁸.“ За „слободна државичка“ пишува и Гоце Делчев во писмото до Ефрем Каранов³⁶⁹.

Спомнувајќи ги сите тешкотии во исклучителната ситуација за македонското население и развојниот пат на македонизмот, воскреснувањето на револуционерната

---

³⁶¹ В. Ѓорѓиев. Суштината на македонската револуционерна борба и Илинденското востание. Фељтон. Нова Македонија, Скопје, 24.7.2023, 10.

³⁶² Исто.

³⁶³ Се мисли на основоположниците на МРО.

³⁶⁴ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 131.

³⁶⁵ Исто.

³⁶⁶ В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење..., 168–169.

³⁶⁷ Х. Татарчев. Втрешна македоно-одринска револуционна организација како мит или реалност. Цочо Биљарски и Валентин Китанов. Софија, 1995, 27.

³⁶⁸ В. Ѓорѓиев. ВМРО (1893 – 1903). Поглед низ документи. Скопје, 2013, 47.

³⁶⁹ Документи за борбата на македонскиот народ..., 325.

идеја кај потиштеното македонско население, претставувало „сизифовска“ работа. Тоа требало нагло да продре до душата на населението, да се искорени нивниот поданички менталитет, да му се воскреснат духот и самодовербата, и најпосле да се канализира посакуваната цел³⁷⁰.

Петар Поп Арсов, еден од основоположниците на МРО, пишува: „Идната македонска држава треба да се гради врз пролеаната крв и положените коски на синовите на поробена Македонија³⁷¹.“

Според рускиот публицист Амфитеатров, македонските националисти се надеваат да го видат Солун – нов Белград, нова Софија – престолнина на својата идна автономија³⁷². Овие примери ни покажуваат дека не станува збор за никаков сепаратизам, туку за јасно истакната цел.

Во досегашното пишување се обидовме да дадеме сеопфатен одговор на нападите кон идејата на македонизмот, како некаква измислица и лага на современите Македонци, коишто Коминтерната ги измисли, како што се тврди во бугарските кругови. Свесни сме за лавината реакции, коментари, одговори и контрааргументите што можеме да ги предизвикаме, меѓутоа фактите коишто ги приложуваме се неоспорни³⁷³.

Идејата за автономија на Македонија не добила елаборација во основните акти на Организацијата. Оттука, оваа формула во бугарската историографија, врз основа на една реченица од спомените на Х. Татарчев, најчесто се толкува како етапа за присоединување на Македонија кон Бугарија. Меѓутоа, ако посериозно се проследат работите, тогаш не само што не може да се најде издржан документ во прилог на оваа

---

³⁷⁰ В. Ѓорѓиев. Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење. Скопје, 2010, 105–106.

³⁷¹ М. Миновски. Македонската држава во официјалните акти и погледите и ставовите на видни личности на ВМРО пред и непосредно по Илинденското востание. In: Ксенте Богоев et al. eds. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание. МАНУ. Скопје, 1994, 197–212.

³⁷² А. В. Амфитеатров. Земјата на раздорот. Избор, превод и редакција: Цветан Станоевски. Скопје, 1990, 63.

³⁷³ В. Ѓорѓиев. Неофицијални ставови на официјални бугарски личности и институции за македонскиот идентитет од крајот на XIX и почетокот на XX век. Годишен зборник на Филозофски факултет. Скопје, 2003, 254.

теза, туку напротив, може да се каже дека зад автономниот принцип се крие идејата за независна македонска држава, која треба да биде втората етапа³⁷⁴.

Во весникот „Дело“ кој излегувал под редакторство на Пеју Јаворов како македонско-одрински лист, може да се прочита дека Организацијата против ВМОК води идејна и принципиелна борба, против настојувањата на разни државници, кои македонското прашање го замислувале како грне во кое можат да ги пикаат рацете и дека победата во таа борба за „полна автономија и хегемонија на Внатрешната организација“ и триумфот на овој принцип во исто време и е победа на идната автономна и независна Македонија³⁷⁵.

Имено, прво посериозно јавно афирмирање на поимањето на автономијата среќаваме во еден натпис од 1902 година³⁷⁶. Во септември 1902 година, кога судирот на ТМОРО и ВМОК достигнува кулминација, весникот „Право“, пишувајќи во контекст на надворешните пропаганди во Македонија, нагласува: „Тука е силата на Внатрешната организација, која ќе му даде на секој да разбере дека работи за единството и независноста на Македонија, како слободна држава на Балканскиот Полуостров³⁷⁷.“

Определбата за слободна, самостојна и независна Македонија е присутна и во востаничката 1903 година. Таа фигурира во официјалните документи што ги издавала Организацијата. На востаничките капи како амблем бил ставен грбот на Македонија³⁷⁸.

Во Прокламацијата до турскиот народ – Крушевскиот манифест, издадена од штабот на крушевските востаници, муслиманите се повикуваат „под бајракот на Автономна Македонија“, „Македонија е нашата заедничка мајка...“, притоа, прокламацијата завршува со „Ура! За Автономна Македонија³⁷⁹.“ Во контекст на ова,

---

³⁷⁴ В. Ѓорѓиев. Борбата за автономија на Македонија и за создавање македонска самостојна држава (1893 – 1912), et.al. Создавањето на современата македонска држава. Скопје, 2014, 50–51.

³⁷⁵ В. Ѓорѓиев. Силна определба за слободна, самостојна и независна Македонија..., 10.

³⁷⁶ В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење..., 171.

³⁷⁷ В. Ѓорѓиев. Подземната република..., 92.

³⁷⁸ В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење..., 171.

³⁷⁹ Исто, 172.

Д. Груев во отворено писмо до Х. Хилми-паша, пишува: „Можеби не е далеку часот кога над облеаната во крв Македонија ќе засвети сонцето на слободата³⁸⁰.“

Во Директивата на идната дејност на Организацијата од 1904 година се вели: „Идниот политички живот на Македонија е заснован на една претставничка управа која ќе подготви услови за балканска федерација. Тие треба да ги гарантираат правата на сите националности кои ја наследуваат територијата на Организацијата³⁸¹.“

Најочигледен пример на идејата за Автономна Македонија имаме во една изјава на Организацијата која во 1905 година преку својот официјален орган „Революционерен лист“, ќе истакне: „Автономна Македонија од Организацијата се сфаќа како самостојна држава³⁸².“ Истата 1905 година, Д. Груев истакнал дека Организацијата дејствува самостојно, издигнувајќи ја девизата „Македонија на Македонците“, дека Организацијата не сака да ја потчини судбината на Македонија на сметка на интересите на Кнежеството (Бугарија б.н)³⁸³.

Според изнесеното, декларираниот принцип за автономија на Македонија, односно полна политичка автономија, се сфаќал како етапа кон создавање автономна, слободна, независна, македонска држава и/или како самостоен државотворен и рамноправен субјект во една поширока балканска федерација или конфедерација. Согледано низ овој дискурс, таквото поимање на политичката автономија не може да се констатира за Одринско, кое претставува дел од организациската територија. Поради своите определби, протагонистите на Организацијата од проегзархиските средини, а потоа и од другите што решавањето на македонското прашање го гледале низ бугарска национална призма, биле етикетирано како „сепаратисти“ кои шират „македонштина“. Всушност, термините „македонизам“, „македонисти“, „сепаратизам“ и „сепаратисти“ не се нови³⁸⁴. За ова веќе пишувавме.

---

³⁸⁰ В. Ѓорѓиев. ВМРО (1893 – 1903), поглед низ документи..., 462–463.

³⁸¹ В. Ѓорѓиев. ВМРО (1904 – 1908), поглед низ документи. Филозофски факултет. Скопје, 2020, 39.

³⁸² В. Ѓорѓиев. Подземната република..., 92–93.

³⁸³ Исто, 93.

³⁸⁴ В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење..., 176.

Доколку термините „македонизам“, „македонисти“ и „македонштина“ ја имаат својата смисла, тогаш терминот „сепаратизам“ е несоодветен, особено не за една револуционерна организација, која во случајот може да биде сепаратистичка само во однос на Османлиската Империја, но никако и кон Бугарија. Водачите на Организацијата го прифатиле терминот „сепаратизам“ како свое обележје за да ја подвлечат својата автохтоност, но и различност во погледите за македонското прашање, и тоа не само со бугарските туку и со погледите на другите соседи.

Ако термините „сепаратизам“ и „сепаратисти“ ги практикувале современите за означување на активисти во врска со самобитноста на Македонија (политичка или национална), користењето на споменативе термини во историографијата, надвор од својот контекст, е неоправдано не само од методолошки туку и од суштински аспект. Првичниот термин „сепаратизам“ кој подразбира разни културно-просветни и политички дејства во контекст на самобитноста на Македонија, во 1902 година една самопрогласена „политичка доктрина“ во весникот „Право“ на опозицискиот ВМОК на Х. Станишев, се обидува да го детерминира на ниво на „политички сепаратизам³⁸⁵“. Во статијата се вели дека сепаратизмот претставува стремез за одделување на еден дел од некое цело, при што делот е Македонија, а целото може да биде идејата и за Велика Бугарија и за Велика Србија и за Велика Грција, но според натамошниот текст тоа се сведува на Санстефанска Бугарија. Авторот, оградувајќи се од секакви приговори „за некаков национален сепаратизам“, заземајќи став дека поголемиот дел од македонското население „било, е и ќе биде бугарско“, експлоатацијата на идејата за автономија на Македонија во Кнежеството Бугарија и фактот дека Македонија е јаболко на раздорот меѓу соседните балкански земји, во „доктрината“ како контратеза на Санстефанска Бугарија, претпочита Македонија да се оформи како „една автономна област“ во рамки на една балканска федерација. Така, преку доктрината на политички сепаратизам, „бугарското племе ќе се зачува цело, неподелено и сврзано со својата духовна култура, макар и политички поделено³⁸⁶“.

---

³⁸⁵ Исто, 177.

³⁸⁶ Исто.

Поширокиот осврт врз оваа „политичка доктрина“ беше неопходен од причини што во наши дни врз основа на оваа „доктрина“ се протежира истата теза, но под нова терминологија, или метафорично кажано, „стара песна на нов глас“. Овојпат таа е препакувана под синтагмата „политички македонизам³⁸⁷“. Авторот во посочената статија „Политическият македонизъм и българската политика към Македония“, С. Дечев, прави едно некоректно подметнување, претставувајќи го „Право“ како весник на „внатрешните дејци“, а ставовите во статијата, како ставови на Организацијата на ТМОРО. Неговата поента е во тоа што „политичкиот македонизам“, всушност, „не го негира бугарскиот национален идентитет“ и „поттикнува наднационална политичка лојалност и кауза“. Нешто слично како „политички сепаратизам“, ама парафразирано на друг начин³⁸⁸.

Македонското револуционерно движење под водство на МРО/ТМОРО/ВМОРО, од аспект на националното прашање, треба да се разгледува и да се толкува во контекст на времето, во рамките на османлискиот милет-систем и црковно-просветните пропаганди. Во спротивно, тоа би било еднострано и тенденциозно³⁸⁹. Ова сложено прашање бара сериозен мултидисциплинарен пристап кој се обидуваме да го дадеме преку анализите.

Со определбата за борба против шовинистичките пропаганди и сплотување на сите незадоволни луѓе под девизата „Македонија на Македонците“, Македонската револуционерна организација не само што е промотор на македонскиот патриотизам туку е и катализатор на македонскиот национализам.

Должни сме да истакнеме уште една потврда која е на полна линија до нашата теза. Имено, во Санкт Петербург, Русија, на 28 октомври 1902 година, 20 Македонци го основале Македонското научно-литературно другарство. Меѓу основачите се Крсте

---

³⁸⁷ Цитирано според статијата: С. Дечев. Политическият македонизъм и българската политика към Македония. 2019. За ова, види: В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење..., 178.

³⁸⁸ Исто.

³⁸⁹ Исто, 179.

Мисирков, Димитрија Чуповски, Дијамандија Мишајков, Стефан Дедов, Гаврил Константинович и други македонски дејци.

На 12 ноември 1902 година, Друштвото испратило писмо до руската влада во кое е претставена македонска национална програма. Друштвото бара признавање на Македонците како посебен народ и нација, со посебен македонски јазик и култура, и со своја македонска црква. Барајќи начин да ја убеди јавноста и да ја оправда својата кауза, Друштвото укажува дека со добивање македонска самостојност и независност би се смириле националистичките страсти на Балканот. Списанието „Словенски век“ (Славянский Век) објавило статија по повод создавањето на Друштвото и неговите цели и активности: „Целта на другарството е: духовно обединување и единство на татковината; изучување на Македонија од историска и етнографска страна; запознавање на руското општество со вистинската положба на Македонците во минатото и сега. Членовите на кружокот зборуваат меѓу себе само на македонски наречја, а не на бугарски и на српски, како што беше досега, по местото на воспитување. Остварувањето на оваа идеја: ‘Македонија за Македонците’ со создавањето (литературна кодификација, б.н.) на македонскиот јазик, по мислењето на овие автономисти, ќе се покаже како прифатлива³⁹⁰.“

Широка активност на научно поле за македонизмот може да се погледне од трактатот на К. П. Мисирков во книгата „За македонските работи“. Тој научно и систематично ги приложува сите белези што македонскиот народ го прават посебен. Токму затоа појавата на книгата веднаш предизвикала бурни реакции во бугарската јавност и печат³⁹¹.

---

³⁹⁰ В. Славянский Век. No. 62, Вена, (15-го 28-го. февралја 1903). 431–432.

³⁹¹ Документи за борбата на македонскиот народ..., 457–458.

ЗАКЛУЧОК

Македонската национална концепција – македонизам, продолжила да опстојува и по османлиското владеење во Македонија. Значајно е да се спомене дека постои и денес, и дека се надградува со нови белези коишто ја збогатуваат целокупната перцепција. Токму затоа, започнатите анализи за македонизмот од османлискиот период треба да се продлабочат и прошират до средината на XX век. На тој начин во потполност би се објаснила суштината на идејата со којашто вешто се манипулира. Се разбира, тоа истражување треба да се направи што поскоро. Така не би останал празен простор кој би го исполниле искривените перцепции и интерпретации кои имаат политичка конотација.

1. Термиот „македонизам“ е несоодветен за објаснување на националната концепција. Правилниот термин којшто треба да се користи е „македонство“, како што истакнавме. Негативните конотации треба да се отфрлат како нестручни и нерелевантни затоа што во суштината на идејата нема ништо добро, ниту лошо. Објаснувањето треба да се толкува како јасен знак на патриотизам којшто е неопходен за сите народи кон сопствената држава. Патем, и хеленството, бугарството и српството се национален белег за Грците, Бугарите и Србите. Тогаш се поставува прашањето: Зошто македонството да не биде белег за Македонецот?! Одговорот е едноставен и јасен!

2. Одредниците на македонизмот како што се територијата, прифатена како татковина, македонскиот јазик и борбата за самостојна македонска црква и држава се елементи за одредување на македонската посебност. Ова се основните елементи за определување на припадност уште од антиката, па до денес. Како што истакнавме, Македонија уште во османлиското навлегување на Балканскиот Полуостров останала во колективната меморија на Македонците како држава на славните јунаци од антиката, Филип II и Александар III Македонски. Од приложената документација, јасно се потврдува нашата теза дека по примерот на останатите држави на Балканот

и во Европа, македонскиот народ го искреирал својот национален мит и продолжил да го надградува. Не е точна тезата на одредени историчари дека националните митови се лоши или добри. Факт е дека врз нив се гради нацијата во современа смисла на зборот. Кога се пишува за историјата, не треба да се носат добри или лоши оценки, туку да се приложуваат фактите.

При одредувањето на припадноста на Македонците не смее да се занемари желбата за создавање македонски литературен јазик за којшто се залагале македонските преродбеници и научници. Патем, токму врз македонските дијалекти и наречја се темелат основите на денешниот современ македонски јазик, којшто и во XXI век е оспоруван и негиран од некои наши соседи.

По однос на борбата за македонска самостојна црква, разрешницата е повеќе од очигледна. Македонците се изјасниле дека сакаат возобновување на Охридската архиепископија затоа што таа го посведочила македонското битие уште од средновековието. Во рамките на црковно-училишните книжевни и сликарски центри на Охридската архиепископијата се оживотвориле ненадминливи дела од македонската уметност, литература и сликарство коишто цврсто го потврдуваат постоењето на македонската посебност.

3. Странските пропаганди имале одредена негативна улога во развојот на македонизмот. Политиката кон македонскиот народ била асимилаторска и негативска, и била мотив за отпор. Македонската револуционерна организација всушност го афирмирала македонизмот и изградила политичка платформа со која се стремела да создаде македонска држава.

Идеалот на Македонците за создавање македонска држава достигнал зенит на Првото заседание на АСНОМ кога се создала Република Македонија. Сè додека постои Македонија може да се брани идејата за македонизмот од разните непријателски ставови на привремените политички гарнитуре кои ги разединуваат народите, наместо да ги обединуваат.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

ВЕСНИЦИ И СПИСАНИЈА

- Весник „Право“
- Весник „Het Vaderland“
- Весник „Македонија“
- Весник „Нова Македонија“
- Весник „Цариградски весник“
- Весник „Славянский Век“
- Списание „Лоза“

ДОКУМЕНТИ

- В. Ѓорѓиев. ВМРО (1893 – 1903). Поглед низ документи. Скопје, 2013.
- В. Ѓорѓиев. ВМРО (1904 – 1908). Поглед низ документи. Филозофски факултет. Скопје, 2020.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Том први. Скопје, 1981.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Том втори. Скопје, 1981.
- Љ. Лапе (Уредник). Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ. I дел – трето дополнето и проширено издание. Скопје, 1975.
- Љ. Лапе (Уредник). Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ (1800 – 1919 година). II дел – трето дополнето и проширено издание. Скопје, 1975.
- М. Миновски. Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861 – 1913. Документи и коментари. Скопје, 2000.
- Македонија. Сборник от документи и материали. БАН. Софија, 1978.

ЛИТЕРАТУРА

- A. Benedict. Imagined communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, 1983.

- A. Roussos. Macedonia and the Macedonians. California, 2008.
- F. Moore. The Balkan trail. London, 1906.
- I. Banac. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Zagreb, 1988.
- M. Todorova. Imagining The Balkans. USA, 1997.
- P. Geri. Mit o nacijama. Novi Sad, 2007.
- S. Kordic. Jezik i nacionalizam. Zagreb, 2010.
- A. B. Амфитеатров. Земјата на раздорот. Избор, превод и редакција: Цветан Станоевски. Скопје, 1990.
- A. Динев. Народносна свест на македонските Словени. Превод, белешки, предговор, белешки за личностите: Н. Проева. Скопје, 2022.
- A. Матковски. Грбовите на Македонија. Куманово, 1990.
- A. Матковски. Македонија во делата на странските патописци, 1864 – 1874. Скопје, 2000.
- A. Матковски. Македонија во делата на странските патописци, 1875 – 1878. Скопје, 2001
- A. Матковски. Македонија во делата на странските патописци, 1879 – 1888. Скопје, 2002.
- A. Матковски. Македонија во делата на странските патописци, 1903 – 1904. Скопје 2008.
- A. Матковски. Македонија во делата на странските патописци, 1904 – 1905. Скопје, 2009.
- A. Матковски. Македонскиот полк во Украина. Скопје, 1985.
- Б. Димитров. Десетте лъжи на македонизма. Софија, 2000.
- Б. Конески. Историјата на македонскиот јазик. Скопје, 1986.
- Б. Конески. Јоаким Крчовски и неговите книги. Скопје, 1973.
- Б. Конески. Кон македонската преродба – македонските учебници од 19 век. Скопје, 1959.
- Б. Конески. Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози. Скопје, 1986.
- Б. Ристовски. Историја на македонската нација. Скопје, 1999.

- Б. Ристовски. Културно-националните и револуционерно-ослободителните пројави на Македонците од основањето на Бугарската егзархија до појавата на Македонската револуционерна организација (1870 – 1893). 36. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание. Скопје, 1994.
- Б. Ристовски. Македонски работи. Јазик – литература – историја – нација – држава. Скопје, 2013.
- Б. Ристовски. Македонскиот народ и македонската нација. Т1. Скопје, 1983.
- Б. Ристовски. Македонскиот народ и македонската национална свест. Скопје, 1968.
- Б. Ристовски. Унијатството во Македонија (III). Разгледи, III/III.
- Б. Светозаревик. Македонци – милениумски сведоштва за идентитетското име (извори и анализа). II издание. Тетово, 2022.
- Балкански идентитети. Прилози од научно-истражувачкиот проект „Културната интеграција и стабилноста на Балканот“. Скопје – Софија, 2016.
- В. Андоновски. Какви се тие „Бугари“ кои имаат „македонска фабричка грешка“. Нова Македонија. Скопје, ед. бр. 25536, 31.5. 2022.
- В. Андоновски. Македонизам, македонство и македонољубие. Нова Македонија. Скопје, ед.бр. 24775, 5.11.2019.
- В. Ѓорѓиев, В. Саракински. Христофор Жефарович и неговото време, минатото во функција на националните идиологии. Материјали од вториот научен собир во чест на покровителите и заштитниците на градот Струмица – св. Петнаесет тивериополски свештеномаченици, одржан во Струмица на 5 и 6 декември 2019 година. Струмица, 2020.
- В. Ѓорѓиев. Битка за гробишта – бизарноста на пропагандите во Македонија. Годишен зборник на Филозофски факултет. Скопје, 2011.
- В. Ѓорѓиев. Борбата за автономија на Македонија и за создавање македонска самостојна држава (1893 – 1912), et. al. Создавањето на современата македонска држава. Скопје, 2014.
- В. Ѓорѓиев. Забранетото име. Зборник на трудови од меѓународната конференција одржана на 13 и 14 декември 2016 година во Скопје. УКИМ, 2017.

- В. Ѓорѓиев. Неофицијални ставови на официјални бугарски личности и институции за македонскиот идентитет од крајот на XIX и почетокот на XX век. Годишен зборник на Филозофски факултет. Скопје, 2003.
- В. Ѓорѓиев. Обидот на Петар Поп Арсов да го попречи продорот на српската пропаганда во Азот во 1895 година. Историја. Скопје, 1992.
- В. Ѓорѓиев. Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење. Скопје, 1997.
- В. Ѓорѓиев. Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење. Скопје, 2010.
- В. Ѓорѓиев. Постулатите на македонското револуционерно движење 1893 – 1908. Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. Приредувач: Катица Ќулавкова. МАНУ. Скопје, 2021.
- В. Ѓорѓиев. Силна определба за слободна, самостојна и независна Македонија. Фелтон. Нова Македонија. Скопје, 25.7.2023.
- В. Ѓорѓиев. Слобода или смрт. Македонското националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893 – 1903 година. Скопје, 2003.
- В. Ѓорѓиев. Суштината на македонската револуционерна борба и Илинденското востание. Фелтон. Нова Македонија. Скопје, 24.7.2023.
- В. Ѓорѓиев. Унијатството во Македонија и Димитар Поп Георгиев Беровски. Историја, бр.1/2. Скопје, 2007.
- Вардарски (Петар Поп Арсов). Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници. Превод, редакција, коментари и предговор: д-р Ванчо Ѓорѓиев. Скопје, 2006.
- Г. Калоѓера. Македонскиот XIX век. Скопје, 2014.
- Г. Пулевски. Славјано-македонска општа историја. Софија, 1892.
- Г. Пулевски. Тријазичник. Белград, 1875.
- Д. Јовановски. Грчко-бугарските односи и прашањето на Македонија во осумдесеттите години на XIX век. Историја, бр. 1–2. Скопје, 2008.
- Д. Јовановски. Положбата во Македонија во седумдесеттите години на XIX век според видувањата на еден Грк. Историја (1998 – 1999). Скопје, 1999.

- Д. Јовановски. Прилог кон прашањето за грчката пропагандна активност во Битола во шеесеттите години на XIX век до почетокот на Критското востание во 1866 година. Годишен зборник на Филозофски факултет, 55. Скопје, 2002.
- Д. Ташковски. Раѓањето на македонската нација. Скопје, 1970.
- Е. Гелнер. Нациите и национализмот. Скопје, 2001.
- З. Мурговски. Толковен речник на современиот македонски јазик. Скопје, 2005.
- И. Катарџиев. Борба за развој и афирмација на македонската нација. Скопје, 1981.
- И. Снегаров. Историја на Охридската архиепископија-патриаршија: од паѓањето ѝ под турците до нејното уништување (1394 – 1867). Софија, 1995.
- И. Цанов. Психологија на македонизма. Софија, 2009.
- Историја на македонскиот народ. Книга прва – од предисториско време до крајот на XVIII век. ИНИ. Скопје, 1969.
- К. П. Мисирков. За македонските работи. Софија, 1903.
- К. П. Мисирков. Неколку збори за македонскиот литературен јазик. Државно книгоиздаелство на Македонија. Скопје, 1948.
- К. Хрон. Народноста на македонските Словени. Скопје, 1966.
- К. Църнушанов. Македонизмот и съпротивата на Македонија срещу него. Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“. Софија, 1992.
- Љ. Коцарев. Предговор, Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. МАНУ. Скопје, 2021.
- М. Георгиевски. Македонски писмовници (епистолари) од XVI и од XIX век. Скопје, 2015.
- М. Здравева. Македонскиот XVIII и првата половина на XIX. ИНИ. Скопје, 2014.
- М. Миновски. Македонската држава во официјалните акти и погледите и ставовите на видни личности на ВМРО пред и непосредно по Илинденското востание. In: Ксенте Богоев et, al. eds. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание. МАНУ. Скопје, 1994.

- Македонска Александрида. Извадок од „Славјано-македонската општа историја“ од Ѓорѓија Пулевски. Подготовка и транслитерација: Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска. ИНИ. Скопје, 2005.
- Македонска енциклопедија. 2 М-Ш. МАНУ. Скопје 2009.
- Н. Минов. Балканските пропаганди во Османлиска Македонија. Прилози за историјата на Македонија и македонската култура. МАНУ. Скопје, 2021.
- Н. Минов. Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1860 – 1903). Скопје, 2013.
- Н. Проева. Историја на аргеадите. Скопје, 2004.
- Н. Проева. Триптих за македонскиот идентитет, огледи за македонското самосознание од средниот до новиот век. Скопје, 2018.
- С. Дечев. Политическият македонизъм и българската политика към Македонија. 2019.
- С. Димевски. За развојот на македонската национална мисла до создавањето на ТМОРО. Скопје, 1980.
- С. Димевски. Историја на македонската православна црква. Скопје, 1989.
- С. Димевски. Митрополитот скопски Теодосиј Гологанов – живот и дејност, 1846 – 1926. Скопје, 1965.
- С. Димевски. Присуството на Теодосиј Гологанов во развојот на македонската национална мисла во епохата на национално-револуционерното движење. ГИНИ. XX/2. Скопје, 1976.
- Т. Чепреганов, Б. Ристовска-Јосифовска, Л. Гушевска. Сведоштва за македонскиот идентитет (XVIII – XX век). Институт за национална историја. Скопје, 2009.
- Х. Н. Брајлсфорд. Македонија – нејзините народности и нивната иднина. Сент Катеринс, 2018.
- Х. Татарчев. Втрешна македоно-одринска револуционна организација како мит или реалност. Цочо Биљарски и Валентин Китанов. Софија, 1995.
- Х. Христов. Македонизмът като политичка концепция в края на XIX и началото на XX век. 1979.